

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΜΑΚΡΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

www.pentalofo.gr

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Λεπτομερής περιγραφή τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῆς ἐξόδου τῆς ἐνδόξου φρουρᾶς καὶ τῶν γυναικοπαίδων Μεσολογγίου κατὰ τὴν νύχτα τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826.

Εἶχον παρέλθει τῆς Ἑλλάδος αἱ ἡμέραι τῆς δόξης καὶ μακραίων δουλεία εἶχεν ἀμαυρώσει τὴν τηλαυγῆ λάμπην αὐτῆς, σκότος δὲ βαθὺ ἐπεσκίασεν αὐτήν, ὅτε ἡ πόλις τοῦ Κωνσταντίνου ἔκυψεν ὑπὸ τὸν βαρὺν τῶν Τούρκων ζυγόν.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀσέληνον καὶ πολυστένακτον ἐκείνην νύχτα τῆς δουλείας, ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ἄνδρες μεγαλοῦργοί καὶ γενναῖοι, οἵτινες ἀρπάσαντες ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ πεπρωμένου τὸ ἱερὸν πῦρ τῆς ἐλευθερίας, τὸ διεσκόρπισαν εἰς σπινθήρας φλογεροὺς καὶ ἀκτινοβόλους ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, εὐαγγελιζόμενοι καὶ σαλπίζοντες τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους.

Τετρακοσίων ἐτῶν δουλεία ἐλησημονήθη ἐν μιᾷ στιγμῇ καὶ ἀναμνήσεις παρελθούσης δόξης, τεθαμμένοι εἰς αἷσχος ἑκατοντάδων ἐτῶν, εὐρέθησαν νωπαὶ καὶ σφριγῶσαι ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῶν ὄπλων τῶν Κλεφτῶν καὶ Ἄρματολῶν, ἀναζωπυρώσασαι τὸ αἷσθημα τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰ πατριωτικὰ στήθη τῆς μεγαλοῦργοῦ γενεάς.

Πόσαι μάχαι αἱματηραί!

Πόσαι σφαγαὶ καὶ δηώσεις καὶ καταστροφαί!

Ἀλλὰ καὶ πόσα τρόπαια δόξης ἠγέρθησαν ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὅτε ἀπὸ τῶν ὀρέων τῶν Καλαβρύτων καὶ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Ἀγίας Λαύρας ἐδόθη τὸ σύνθημα τοῦ πολέμου ὑπὸ τοῦ τρισεβάστου καὶ ὀρθοδόξου κλήρου, τῶν βαθυπλούτων καὶ ἐνθουσιῶντων προυχόντων καὶ τῶν γενναίων Κλεφτῶν καὶ Ἄρματολῶν, πολέμου ἀμειλίχτου καὶ ἀσπόνδου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος!

Ἄλλ' ἐδῶ, ἐν Μεσολογγίῳ, ἡ Ἑλλάς, ὡς ὑπερήφανος βράχος ἐρριζωμένος ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς γῆς, ἐμυκτήρισε τὰς καταιγίδας καὶ ἐδέχθη ἀπτόητος τοὺς μύδρους τῶν βαρβάρων ὀρθῶν διὰ τῶν γιγάντων δὲ προμάχων τοῦ Μεσολογγίου διέσεισεν ἐκ θεμελίου τὸν ἐπηρμένον θρόνον τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, ὡς σεσαθρωμένην δρυῖν, καὶ ἔρριψε κατὰ γῆς τὴν Αὐτοκρατορικὴν δύναμιν καὶ τὸ Σουλτανικὸν μεγαλεῖον, πρὸς ἐκπληξιν καὶ θαυμασμὸν ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος.

Τοῦτο τὸ εὐκλεές καὶ τρισένδοξον ἔργον τῶν πατέρων ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ τὰ κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἐξόδου καὶ κατ' αὐτήν, μοναδικὴν ἴσως ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἔρχομαι νὰ περιγράψω διὰ τῶν ἀσθενῶν μου δυνάμεων, ἀρυσθεὶς ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ἐπιζησάντων ἡρώων τὰς πληροφορίας, προσαρμοζομένας ἐπ' αὐτῶν τῶν περισωθέντων μνημείων καὶ περιελθόντων εἰς τὴν κατοχὴν μου γνησίων ἐγγράφων.

Ἄρχομαι δ' ἐκ συντόμου τοῦ Μεσολογγίου περιγραφῆς, ἐξηγμένης ἐξ ἐπισήμων τῆς Βενετίας ἐγγράφων καὶ παραδόσεων ἐπιτοπίων, ἧτις θὰ συμβάλῃ πολὺ πρὸς κατανόησιν πολλῶν σημείων τῶν τε πολιορκιῶν καὶ τῆς ἐξόδου.

Τὸ Μεσολόγγιον δὲν ἔχει πολυχρόνιον καὶ μεμακρυσμένην καταγωγὴν, εἶναι πόλις νεωτέρα καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀνατολικοῦ, οἰκισθεῖσα τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἀλιέων καὶ ἀργότερα ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν «Χιλίων σπιτιῶν ὡς ὠνομάζετο τότε ἢ μικρὰ αὐτὴ κωμόπολις, τῆς ὁποίας ἀκόμη καὶ σήμερον σώζονται τὰ ἐρείπια καὶ τὴν ὁποίαν ἐγκατέλιπον ὀλίγον κατ' ὀλίγον οἱ κάτοικοι αὐτῆς, ἔνεκα τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν τῶν κακοποιῶν στοιχείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τῆς ἀδυναμίας νὰ ὑπερασπίζωνται ἑαυτοὺς ἐκ τῆς ἀδιαφορίας τῆς τότε ἐξουσίας.

Ἡ θέσις ἐν ἣ κεῖται σήμερον τὸ Μεσολόγγιον ἦτο προέκτασις γῆς ἐντὸς τῆς θαλάσσης, κατάφυτος ἐξ ἔλαιων μεγάλης ἡλικίας, προπάντων πρὸς τὸ μέρος ὅπου ἔκειντο αἱ ἐκκλησίαι τῆς Παναγίας, τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς νῦν δὲ τοῦ κήπου τῶν Ἡρώων.

Καθὼς δὲ ὑπάρχει πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῆς πεδιάδος περιφέρεια ὀλόκληρος ὀνομαζομένη «Μεσόκαμπος» οὕτως ὠνομάζετο καὶ ἡ θέσις αὕτη «Μεσόλογγος» ὅτε δὲ κατωκλήθη ὑπὸ τῶν πρώτων κατοίκων, ὠνομάσθη «Μεσολόγγι» καὶ ἀργότερα Μεσολόγγιον.

Κεῖται μεταξὺ τῶν ποταμῶν Εὐήνου (Φεῖδαρι) καὶ Ἀχελώου (Ἄσπρου) ἐξ ἐπιχώσεως τῶν ὁποίων προέρχεται ἡ λιμνοθάλασσα καὶ προέκυψαν τὰ τε ἐν αὐτῇ νησίδια καὶ τὰ περιβάλλοντα αὐτὴν καθ' ὅλον τὸ μεσημβρινόν μέρος.

Ὀλόκληρος ἡ περιφέρεια τῆς λιμνοθάλασσης ἀνέρχεται περίπου εἰς ἐξήκοντα χιλιόμετρα καὶ εἶναι λίαν ἀβαθῆς ἀπὸ μιᾶς σπιθαμῆς μέχρις ὀκτῶ καὶ δέκα εἰς τινα μέρη, ἐκτὸς τοῦ κόλπου τοῦ Ἀνατολικοῦ, οὗτινος τὸ βάθος ἐξικνεῖτο εἰς τριάκοντα καὶ ἐνιαχοῦ εἰς τεσσαράκοντα μέτρα.

Τὸ πλεῖστον τῶν πρώτων κατοίκων ἦσαν γεωργοὶ καὶ πρὸ πάντων ἀλιεῖς, ἀργότερα δ' ἐπεδόθησαν καὶ εἰς τὴν ναυτιλίαν, ὡς τοῦτο βεβαιοῦται ἐκ παραδόσεων καὶ ἐξ ἐπισήμων ἐγγράφων εὕρισκομένων ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς Βενετίας πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ ἐν Πάτραις Πρόξενος αὐτῆς ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1704 τα κατεχόμενα ὑπὸ τῶν Μεσολογγιτῶν καὶ Ἀνατολικιωτῶν πλοῖα ἀνήρχοντο εἰς ἑβδομήκοντα τρία, λεπτομερῶς δὲ περιγράφει τὰ ὀνόματα τῶν ἰδιοκτητῶν, ποῦ κατεσκευάσθησαν ταῦτα, τὸ εἶδος καὶ τὴν χωρητικότητά αὐτῶν.

Ἴδου δὲ καὶ κατάλογος αὐτῶν, ὡς ὑπάρχει ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς Βενετίας.

«Κατάλογος ἐν ᾧ σημειοῦνται ἐν λεπτομερείᾳ τὸ εἶδος, οἱ ἰδιοκτῆται, ἡ χωρητικότης, καὶ ἡ προέλευσις ἐκάστου ἐξ αὐτῶν.»

Αἴτιον Ἀριθ.	Εἶδος	Ἴδιοκτῆται	Τόνων	Τόπος ναυπηγίας ἢ ἀγορᾶς
1	Πολάκα	Πέτρου Ζούλκα	350	Ἀγορασθὲν ἐν Λιβόρνῳ
2	Πολάκα	Παύλου Σαράντη	300	Ἀγορασθὲν ἐν Λιβόρνῳ

3	Πολάκα	Ἀποστόλη Κατσάνη	320	Ἀγορασθὲν ἐν Λιβόρνω
4	Πολάκα	Ζαφείρη Λάντου	340	Ἀγορασθὲν ἐν Λιβόρνω
5	Πολάκα	Κώστα Κρασσᾶ	340	Ἀγορασθὲν ἐν Λιβόρνω
6	Κέκα	Κωνσταντῆ Ζορμπᾶ	340	Βαρβαρία
7	Πολάκα	Ἄθαν. Ζαχέρη	300	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
8	Φρεγάτα	Σπύρου Μαρούλη	180	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
9	Φρεγάτα	Ἀποστόλη Καψάλη	160	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
10	Φρεγάτα	Θεοδώρου Κοντσάχαρη	130	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
11	Πάγκος	Γρηγόρη Κοντσάχαρη	130	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
12	Πάγκος	Παύλου Κοντσάχαρη	180	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
13	Φρεγάτα	Γιάννη Ραυτοπούλου	140	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
14	Μαρτίγος	Γεωργίου Δράκου	115	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
15	Μαρτίγος	Διονυσ. Παναγοπούλου	110	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
16	Μαρτίγος	Διαμαντῆ Δημάρη	120	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
17	Μαρτίγος	Κωνσταντῆ Πιτιδάκου	90	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
18	Μαρτίγος	Σπύρου Ψωμάχη	125	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
19	Μαρτίγος	Κώστα Λέκκα	120	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
20	Μαρτίγος	Πέτρου Βρατσέλη	130	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
21	Μαρτίγος	Γεωργίου Ἄλευρᾶ	100	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ

22	Μαρτίγος	Μάχου Ζίμπα	165	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
23	Μαρτίγος	Θεοδώρου Κακλαμάνου	100	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
24	Μαρτίγος	Γαλάνη Ταμπάκη	75	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
25	Μαρτίγος	Ἄντ. Σκαρκαλέντσου	120	Ἀγορασθὲν παρὰ Κρητὸς Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
26	Μαρτίγος	Γιάννη Καζῆ	75	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
27	Μαρτίγος	Κώστα Δημάρα	110	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
28	Μαρτίγος	Μαθιοῦ Κυνοπούλου	120	Ἀγορασθὲν παρὰ Κρητὸς
29	Φρεγάτα	Ἀσημάκη Καλιαμνάκη	140	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
30	Φρεγάτα	Ἰωάννου Καλλιμάχη	130	Ἀγορασθὲν ἐν Φούμῃ
31	Μαρτίγος	Δημητρ. Καβαζάρη	70	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
32	Μαρτίγος	Δημητρίου Σιδέρη	140	Ἀγορασθὲν παρ' Ἀγγλον
33	Μαρτίγος	Γεωργίου Ἀρλέτου	95	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
34	Μαρτίγος	Κωνσταντῆ Βλαχάκη	100	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
35	Μαρτίγος	Ἀνδρούτσου Κοντσάχαρη	85	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
36	Μαρτίγος	Ζήσιμου Μαλασπίνα	75	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
37	Φρεγάτα	Χριστοδ. Κυνοπούλου	100	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
38	Μαρτίγος	Σταματίου Βαλσαμάκη	120	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
39	Μαρτίγος	Παναγ. Κουρκουμέλη	90	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
40	Μαρτίγος	Σπύρου Χρυσικοῦ	115	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ

41	Μαρτίγος	Ἰωάννου Γουλιάμη	120	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
42	Φρεγάτα	Μάνθου Τρικούπη	150	Ναυπηγηθὲν ἐν Πρεβέζῃ
43	Καΐκιον	Θωμᾶ Καλαμπαλίκη	50	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
44	Καΐκιον	Ἄναστ. Μαστρογιάννη	30	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
45	Φρεγάτα	Ἰωάννου Καλημάνη	150	Κομισθεῖσα ἐκ Τεργέστης
46	Φρεγάτα	Θεοχάρη Κουρκουμέλη	150	Κομισθεῖσα ἐκ Τεργέστης
47	Φρεγάτα	Κωνσταντῆ Ἐαχέρη	150	Κομισθεῖσα ἐκ Τεργέστης
48	Μαρτίγος	Σπύρου Πάργα	130	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
		Τὸ ὅλον	7075	

Αἴτιον Ἀριθ.	Εἶδος	Ἰδιοκτῆται	Τόνων	Τόπος ναυπηγίας ἢ ἀγορᾶς
1	Πολάκα	Γρηγορίου Σκάρδη	200	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
2	Πολάκα	Ζαφείρη Φίλιου	250	Ναυπηγηθὲν ἐν Τεργέστη
3	Μαρτίγος	Πάνου Βασιλάκα	120	Ναυπηγηθὲν ἐν Ἀνατολικῷ
4	Μαρτίγος	Πλοῖα συντροφικά Κεφαλλήνων πρὸς Ἀνατολικά	338	Ναυπηγηθὲν ἐν Ἀνατολικῷ
5	Φρεγάτα	Ἄνδρ. Λαζαρδοπούλου	160	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
6	Φρεγάτα	Νικολάου Χούμπα	180	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ

7	Φρεγάτα	Ἀποστόλη Κουνδούρη	140	Ναυπηγηθὲν ἐν Λιβόρονῳ
8	Φρεγάτα	Κώστα Μαρίνου	140	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
9	Φρεγάτα	Γιάννη Κουνδούρου	160	Ναυπηγηθὲν ἐν Λιβόρονῳ
10	Φρεγάτα	Γρηγόρη Πανᾶ	130	Ναυπηγηθὲν ἐν Λιβόρονῳ
11	Φρεγάτα	Ἀλτάζη Κουνδούρη	160	Ναυπηγηθὲν ἐν Λιβόρονῳ
12	Φρεγάτα	Γεωργίου Καλλιγᾶ	150	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
13	Φρεγάτα	Στεφάνου Κουνδούρη	160	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
14	Πάγκος	Στάθη Καράτου	174	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
15	Μαρτίγος	Πανᾶ Καλλιγᾶ	95	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
16	Μαρτίγος	Σπύρου Ποποπούλου	100	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
17	Μαρτίγος	Δημάκη Παξινοῦ	10	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
18	Μαρτίγος	Ἀποστόλη Ἀνδραβιδάκη	120	Ναυπηγηθὲν ἐν Ἀλφειῷ
19	Μαρτίγος	Γεωργ. Ριτσαρδοπούλου	140	Ναυπηγηθὲν ἐν Λιβόρονῳ
20	Φρεγάτα	Γερασίμου Κουνδούρη	150	Ναυπηγηθὲν ἐν Λιβόρονῳ
21	Μαρτίγος	Στάθη Παξινοῦ	80	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
22	Μαρτίγος	Δήμου Γαζῆ	65	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
23	Μαρτίγος	Διονυσίου Καραβία	130	Ναυπηγηθὲν ἐν Μεσολογγίῳ
24	Πολάκα	Ἰωάννου Βιλημπάση	350	Ναυπηγηθὲν ἐν Λιβόρονῳ
		Τὸ ὅλον	3702	

Μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Βενετῶν ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ Στερεάς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Τούρκων, τῇ αἰτήσει τοῦ Βενετοῦ Πρόξενου τῶν Πατρῶν, συνέστη καὶ ἐν Μεσολογγίῳ Βενετικὸν Προξενεῖον καὶ πολλοὶ πλοίαρχοι Μεσολογγίται καὶ Ἀνατολικιώται ἔλαβον διπλώματα πλοιαρχίας Βενετικά καὶ οὕτως ἔχοντες τὴν προστασίαν αὐτῆς ἐταξίδευσον ἐλευθέρως πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον.

Ἐκ τούτου ἐπῆλθε μεγάλη πρόοδος εἰς τὸ ναυτικὸν τῶν πόλεων αὐτῶν καὶ ἔφθασαν ν' ἀριθμοῦνται εἰς ἑκατὸν τριάκοντα διαφόρου μεγέθους καὶ εἴδους, τὰ πλεῖστα δ' αὐτῶν ἀποτελούμενα ἐκ μεγάλων σκαφῶν εἰργάζοντο πρὸς μεταφορὰν σιτηρῶν ἐκ Ρωσίας καὶ Ἀνατολῆς πρὸς τὴν Δύσιν, ἐπῆλθε δὲ τοιαύτη τῆς ναυτιλίας ἀνάπτυξις, ὥστε ὁ ἐν Πάτραις Πρόξενος τῆς Βενετίας ἀπέδωσε τὴν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὀπισθοδρομήσιν τοῦ ἐμπορικοῦ αὐτῆς ναυτικοῦ εἰς τὴν πρόοδον τῶν πλοίων τῶν πόλεων Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ.

Εἰς τοιαύτην δὲ οἰκονομικὴν περιωπὴν εἶχον φθάσει αἱ πόλεις αὗται κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὥστε ἡ ἀξία αὐτῶν ὑπελογίζετο ὡς ἀνερχομένη εἰς ἑβδομήκοντα ἑκατομμύρια δραχμῶν.

Αἱ πόλεις αὗται δὲν καθυστέρησαν εἰς οὐδεμίαν τῶν ἐπαναστάσεων, ἐξ ὧν ἐγένοντο ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῶν, καὶ γνωρίζομεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1684 μέχρι τοῦ 1821, ἐντὸς δηλαδὴ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος, τρις κατεστράφησαν καὶ ἀνωρθώθησαν.

Ἡ παρακμὴ αὐτῶν χρονολογεῖται ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐπῆλθεν ἡ καταστροφὴ τῆς ναυτικῆς αὐτῶν δυνάμεως καὶ ἰσχύος, προελθοῦσα ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770, ἣτις ὀργανισθεῖσα καὶ διενεργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ρώσου στρατηγοῦ Ἀλεξίου Ὀρλώφ ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου, ὡς τοῦτο εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ ἐκ τῶν διηγήσεων τῶν ἐπιζησάντων, οἵτινες μετὰ φρίκης καὶ πόνου ἐνεθυμοῦντο καὶ διηγοῦντο τὰ δεινὰ ὅσα ὑπέστησαν ὑπὸ τῶν ἀγρίων ὀρδῶν τῶν Τούρκων καὶ πρὸ πάντων τῶν Ἀλβανῶν καὶ τὴν προξενηθεῖσαν ἐρήμωσιν εἰς ἅπαντα τὸν νομὸν ἐκ τῶν φόνων, τῶν αἰχμαλωσιῶν καὶ τοῦ ἐκπατρισμοῦ τῶν κατοίκων, ἐπεκταθεῖσαν εἰς τε τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἄλλην ἐπαναστατήσασαν Ἑλλάδα.

Τὸ ναυτικὸν τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος πόλεων, ἂν καὶ ἀντέταξε μεγάλην καὶ ἰσχυρὰν δύναμιν πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, ἐπὶ τέλους δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς τότε ἰσχυρᾶς καὶ μεγάλης ναυτικῆς τουρκικῆς δυνάμεως, ἐλλείψει ἰδίᾳ τῶν μέσων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀνίσου αὐτοῦ ἀγῶνος, ὅστις κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπεβοηθεῖτο καὶ ὑπὸ τῆς τότε ἀκμαζούσης πειρατείας, ἐξασκουμένης εἰς βάρους τῶν ἡμετέρων πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν Ἀλγερινῶν καὶ Δαλματῶν· τριάκοντα καὶ δύο πλοῖα, τὰ μεγαλύτερα καὶ τὰ καλύτερα, ἠρπάγησαν ὑπὸ τῶν πειρατῶν αὐτῶν ἐκ τοῦ ὄρμου τοῦ Ἁγίου Σώζοντος, ἔνθα ἐλιμενίζοντο τὰ μεγάλα πλοῖα τοῦ Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ. Δέκα πλοῖα παραλαβόντα τὰς οἰκογενείας των ἐγκατεστάθησαν εἰς Μῆλον εἰς τόπον ναυτικὸν καὶ σώζονται αὗται μέχρι τῆς σήμερον, ἀναγνωρίζουσαι τὴν καταγωγὴν των καὶ χορηγοῦσαι ἀρίστους πρωρεῖς εἰς τὰ πολεμικὰ καὶ ἰδιωτικὰ πλοῖα διαφόρων ἐθνικοτήτων· ἄλλοι κατέφυγον εἰς Πρέβεζαν καὶ ἄλλαχοῦ.

Ἐν τούτοις οἱ ἀπομείναντες κάτοικοι τῶν πόλεων αὐτῶν διὰ μεγάλων κόπων καὶ προσπαθειῶν ἠδυνήθησαν ν' ἀνακτήσουν πλοῖα τινα ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν ἰσχὴν καὶ δύναμιν καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἀπηνουῶς καὶ ἀμειλίχτου καταδιώξεως, ἣν ὑπέστησαν ὑπὸ τοῦ τυράννου Ἀλῆ πασᾶ, ὅστις ἔνεκα

κερδοσκοπικῶν λόγων καὶ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν πλεονεξίας ἤρπαζε τοὺς πλοιάρχους μετὰ τῶν ναυτῶν ἐκ τῶν πλοίων των καὶ τοὺς ἐχρησιμοποιοῦσε εἰς τὰ ἰδικὰ του, δι' ὧν μετέφερε πρὸ πάντων σιτηρά, ἅτινα ἐπώλει διὰ τῆς βίας καὶ εἰς τιμὰς ὑπερόγκους.

Ὡς ἤκουσα δ' ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ τοῦ ἐκ Λιδωρικίου Γερουσιαστοῦ Παπαπολίτου «ἐπτὰ καράβια Μεσολογγίτικα μεγάλα ἐσάπισαν καὶ ἐβυθίσθησαν ἐν τῷ ἀσφαλεῖ λιμένι τῶν Τροιζηνίων, διότι τοὺς πλοιάρχους αὐτῶν καὶ τοὺς ναύτας ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ἄλῃ πασᾶς εἰς τὰ ἰδικὰ του καράβια, διὰ τῶν ὁποίων αἰσχροκερδῶς καὶ ἀτίμως ἐμπορεύετο τὰ σιτηρά».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δ' ἐξηγεῖται μετὰ πόσης εὐχερείας οἱ Μεσολογγῖται καὶ Ἀνατολικιώται, ἐκτὸς τῶν ἄλλων δεξιῶν ὀπλοφόρων οὓς ἐχορήγησαν κατὰ τὰς πολιορκίας, ἀνέλαβον ἀμέσως τὴν διεύθυνσιν καὶ τὸν χειρισμὸν τῶν πυροβόλων ἐν γένει κατὰ τὰς πολιορκίας, διότι οἱ ναυτικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐγίνωσκον νὰ χειρίζονται δεξιῶς τὰ πυροβόλα καὶ τ' ἄλλα ὄπλα, καθ' ὅσον εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὰ πληρώματα τῶν πλοίων τότε ἦσαν πολυάριθμα καὶ ἔφεραν πυροβόλα, ὡς καὶ διάφορα ἄλλα εἶδη ὀπλων καταλλήλων πρὸς ἄμυναν καὶ ἐπίθεσιν ἀναλόγως τῆς χωρητικότητος αὐτῶν, χειριζομένων ὑπὸ εἰδικοῦ τμήματος τοῦ πληρώματος, ἔνεκα τῆς τότε ἀκμαζούσης μεγάλης πειρατείας, καθ' ἅπασαν τὴν Μεσόγειο θάλασσαν.

Ἄλλὰ καὶ πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὴν ἀνωτέραν ἐκπαίδευσιν ἐπεδόθησαν οἱ προὔχοντες τῆς πόλεως καὶ τῶν περίξ μερῶν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Παλαμαϊκῆς Σχολῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος οἱ ὀρεγόμενοι ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως καὶ μαθήσεως προσέδραμον καὶ ἐν ἧ αὐτὸς ὁ Ἀθηναῖος Δημήτριος Γάλανος ἐπὶ τετραετίαν ἐμαθήτευσεν, ἀκολούθως δὲ μετέβη εἰς Ἰνδίας καὶ ἀφωσιώθη εἰς μελέτας περὶ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Βραχμάνων, οὓς ἐπὶ τεσσαράκοντα καὶ πλέον ἔτη ἠκολούθησε προχειρισθεὶς τοιοῦτος καὶ καταστάς οὕτω περικλεῆς Ἰνδολόγος διὰ τῶν μεταφράσεων ἐκ τῆς Σανσκριτικῆς τῆς Βαλαβαράτας ἐπιτομῆς τῆς Μαχαβαράτας.

Ὁ Παναγιώτης Παλαμᾶς ἐγεννήθη περὶ τὰ 1722 ἐν Μεσολογγίῳ, ἐκαλεῖτο δὲ πρότερον Παλαμάρας καὶ ἀκολούθως μετεποίησε τὸ ὄνομά του. Προήρχετο ἐκ Δωρίδος καὶ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ κατῆλθε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος· διήκουσε τὰ πρῶτα μαθήματα ἐν Ἰωαννίνοις παρὰ τῶν διδασκάλων τῆς πόλεως ταύτης καὶ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρους, ἀκολούθως μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διωρίσθη καθηγητῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἀθωνιάδα Σχολήν, ἐκεῖθεν δ' ἐπανῆλθεν εἰς Μεσολόγγιον το 1760 καὶ συνέστησε Σχολὴν κοινοσυντήρητον, διδάξας ἀδιαλείπτως μέχρι τοῦ 1800, ὅτε καὶ ἀπεβίωσεν ὑπερογδοηκοντούτης.

Ἐκ δὲ τῶν μαθητευσάντων παρὰ τῇ Σχολῇ αὐτοῦ διέπρεψαν εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀλλαχοῦ ἐδίδαξαν οἱ ἀκόλουθοι.

1) Γεράσιμος Γουλιμῆς, χρηματίσας Ἑλληνοδιδάσκαλος το 1765 εἰς Κωνσταντινούπολιν.

2) Φραγκούλης Γουλιμῆς, ἀδελφὸς τοῦ Γερασίμου, διδάξας τὴν Ἑλληνικὴν ἐν Μεσολογγίῳ ἐπὶ μακρόν.

3) Ἀνδρέας Κωνστ. Καλογεράς, τελειοποιηθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐπιστρέψας εἰς Μεσολόγγιον, μετῆρχετο τὸν ἰατρὸν καὶ ἦτο κάτοχος πολλῶν γλωσσῶν τῆς Δύσεως.

- 4) Παῦλος Σιδέρης, σπουδάσας ἐν Εὐρώπῃ τὴν ἰατρικὴν διεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξασκῶν τὴν ἰατρικὴν τέχνην εὐδοκίμως.
- 5) Ἀναστάσιος Γουλιμῆς, κάτοχος μεγάλης Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ προϊστάμενος τῶν κοινῶν τῆς πόλεως μετὰ τὸν Καλογεράν.
- 6) Δημήτριος Ραζῆς, ἰατροφιλόσοφος καὶ γλωσσομαθῆς διεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετερχόμενος τὸν ἰατρὸν τοῦ Ἀρχιναυάρχου.
- 7) Κωνσταντῖνος Ραζῆς (Κωνστάντιος), ἰατροφιλόσοφος καὶ οὗτος ἐξασκήσας τὴν τέχνην του ἐν Μεσολογγίῳ καὶ ἀλλαχοῦ.
- 8) Ἀναστάσιος Παπάζογλου, ἰατρός, ἐξασκήσας τὴν ἐπιστήμην του εὐδοκίμως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπανακάμφσας δ' ἀκολούθως εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου ἀπεβίωσε κατὰ τὸ ἔτος 1821.
- 9) Κωνσταντῖνος Καλογεράς, υἱὸς τοῦ Ἀνδρέα Καλογερά διέπρεψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἰατροφιλόσοφος, χρηματίσας καὶ ἰατρός τοῦ Σουλτάν Σελῆμ ἀπεβίωσεν ἐκεῖ τὸ 1821.
- 10) Χαράλαμπος Καρπούνης, διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ μέχρι τοῦ 1815.
- 11) Φραγκούλης Καρπούνης, διδάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ γραμματεὺς τοῦ ἡγεμονεύσαντος ἐν Βλαχία Μαυροκορδάτου, ἀποβιώσας ἐν Κωνσταντινουπόλει το 1828. 12) Νικόλαος Καρπούνης, διδάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τοῦ 1820.
- 13) Κωνσταντῖνος Ψωμάκης, ἄριστος φιλόλογος καὶ γλωσσομαθῆς, διδάξας εὐρωπαϊκὰς γλώσσας τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μετὰ ταῦτα εἰς Βουκουρέστιον· μετέφρασεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν τὸν Βροῦτον καὶ Κάσιον καὶ συνειργάσθη εἰς τὴν σύνταξιν τῆς Κιβωτοῦ.
- 14) Βασίλειος Ψωμάκης, διδασκαλεύσας μέχρι τοῦ 1820 εἰς Βυζάντιον.
- 15) Εὐστάθιος Παλαμᾶς, ἀνεψιὸς τοῦ Παναγιώτου, διδάξας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου εἶχε προσφύγει κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ 1828, ἀποβιώσας ἐν Μεσολογγίῳ κατὰ τὸ 1845.
- 16) Δημήτριος Οικονομόπουλος, ἐπιλεγόμενος καὶ Βενδραμῆς, διδάξας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ πολὺ καὶ ἀκολούθως μετακληθεὶς εἰς Ἄρταν μέχρι τοῦ 1820· κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἀπολέσας καὶ τὸν μόνον υἱόν του μετέβη εἰς Παξούς, ἔνθα ἐδίδαξε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν Γαλλικὴν μέχρι τοῦ 1828, ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀπεβίωσεν κατὰ τὸ 1840.
- 17) Ἀλέξιος Τσιμπουράκης, διδάξας ἐν Πάτραις καὶ εἶτα εἰς Καλάβρυτα καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τοῦ 1821· ἐξελέγη πληρεξούσιος τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀ' Συνελεύσεως καὶ ἐχρημάτισε μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συντάγματος, ἀπέθανε δὲ κατὰ τὰ μέσα τῆς Ἐπανάστασεως.
- 18) Ἰωάννης Παλαμᾶς, υἱὸς τοῦ Παναγιώτου, ὅστις προσεκλήθη περὶ τὰ τέλη του ἸΗ' αἰῶνος εἰς Ἀθήνας καὶ ἀνέλαβε τὴν Σχολαρχίαν, ἐδίδαξε μέχρι τοῦ 1808, ὅτε μετέβη καὶ πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐσχολάρχησε μέχρι τοῦ 1812, ἐπανελθὼν δ' εἰς Ἀθήνας διέμεινεν ἕως τὰ 1825, μεταβὰς δ' ἀκολούθως εἰς Ὀδησσὸν κατέστη δημόσιος διδάσκαλος καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1828 ἐπανῆλθεν εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀπέθανε τῷ 1840.

19) Γρηγόριος Παλαμᾶς, δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Παναγιώτου, διδάξας ἐν Ἀθήναις ἐπὶ πολλὰ ἔτη καὶ ἀκολούθως εἰς Μεσολόγγιον μέχρι τοῦ 1821, ἀποβιώσας δ' ἐν ἀκμαίᾳ ἡλικίᾳ τὸ 1824.

20) Ἀναστάσιος Μπεκιάρης, διδασκαλεύσας ἐν τῇ πόλει Καλαρρυτῶν ἀπὸ τοῦ 1808-1812, ὅτε καὶ ἀπεβίωσεν.

21) Εὐστάθιος Ἀνδρέου Καλογεράς, ὅστις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1820-1821 διέτριψεν ἐν Ἰωαννίνοις, ὡς διδάσκαλος τοῦ Σελήμ πασᾶ, τελευταίου υἱοῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

22) Δημήτριος Καψάλης, σύγχρονος τοῦ Εὐσταθίου, διδάσκαλος καὶ οὗτος χρηματίσας κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ υἱοῦ τοῦ Βελῆ πασᾶ.

23) Τριαντάφυλλος Σουντής, γλωσσομαθῆς καὶ ἄριστος ἐλληνιστής, χρηματίσας διδάσκαλος ἐν Ἑλλάδι.

24) Παντολέον Βάλβης, ἱερεύς, διδάσκαλος ἐν Κωνσταντινουπόλει 1813-1821, ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς Μεσολόγγιον, ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως, ἀγωνισθεὶς μετὰ τῶν συμπολιτῶν του κατὰ τὰς πολιορκίας μετὰ τόλμης καὶ αὐταπαρνήσεως καὶ φονευθεὶς κατὰ τὴν ἔξοδον.

25) Χρῆστος Μπεκαούζης, ἱερεύς, σύγχρονος τοῦ Παντολέοντος Βάλβη, διδάσκαλος ἐν Βυζαντίῳ.

26) Ἰωάννης Δημητρίου, διδάσκαλος ἐν τῇ πατρίδι τοῦ Ἀνατολικὸν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1810-1825.

27) Νίκας Μανίκας, χρηματίσας Ἑλληνοδιδάσκαλος ἐν Πάτραις 1817.

Καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐκ Μεσολογγίου καὶ ἐκ τοῦ νομοῦ διέπρεψαν ἐπὶ γράμμασι καὶ παιδείᾳ καὶ εὐδοκίμως ἐδίδαξαν εἰς διάφορα μέρη ἐν Μεσολογγίῳ δὲ ἡ γνῶσις τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων ἦτο οὕτως εἰπεῖν κοινῶς διαδεδομένη.

Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1821 ὁ Κλῆρος, οἱ Πρόκριτοι, οἱ Κλέφται καὶ Ἄρματολοι ὑψωσαν τὴν σημαίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἀγίας Λαύρας τῶν Καλαβρύτων καὶ ἐκεῖθεν μετεδόθη εἰς ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ πρὸς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα.

Ἡ δὲ Δυτικὴ Ἑλλάς οὕσα εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Ἠπείρου, ὅπου κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐπολιορκεῖτο ἐν Ἰωαννίνοις ὁ φοβερὸς τύραννος Ἀλῆ πασᾶς, ἐπαναστατήσας κατὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, δὲν προέλαβε νὰ δράξῃται καὶ αὐτὴ τῶν ὅπλων καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας, καθ' ὅσον ὁ πολιορκῶν τὸν Ἀλῆ πασᾶν Χουρσίτ πασᾶς ἔχων ὑπὸ τὰς διαταγὰς του πολυάριθμον στρατόν, ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Πελοποννήσῳ διέταξε τὸν Ἰσούφ πασᾶν μετὰ ἑξ χιλιάδων ἀνδρῶν νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ δι' αὐτῆς μεταβῆ εἰς Πάτρας πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ αὐτῶν πολιορκουμένων Τούρκων, ἀμέσως δὲ ὁ στρατὸς οὗτος κατέφθασεν εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου καὶ διέμεινεν ἡμέρας τινὰς μέχρι τοῦ κατάπλου εἰς Κρουονέριον τῶν ἀναμενομένων πλοίων πρὸς μεταφορὰν αὐτοῦ εἰς Πάτρας.

Ἡ αἰφνιδία αὕτη ἐμφάνισις τοσοῦτου στρατοῦ, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς Δυτικοελλαδίτας ν' ἀναβάλωσιν ἐπὶ τινα χρόνον τὴν ἐπανάστασιν.

Ὡς δὲ ὁ στρατὸς οὗτος διεπεραιώθη εἰς Πάτρας ὁ ἐκ τῶν προκρίτων τοῦ Μεσολογγίου Ἀναστάσιος Παλαμᾶς (Καραπεπέρης) ἐκάλεσε τὸν Καπετάν Δημήτριον Μακρῆν τὴν νύχτα τῆς 4ης Μαΐου καὶ εἶπεν αὐτῷ ὅπως ἐμπιστευτικῶς, ὅτι τὴν ἐπιούσαν πρωΐαν θὰ μετεφέρετο ὁ τουρκικὸς θησαυρὸς εἰς Ναύπακτον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐπειδὴ καὶ οὗτοι πρόκειται νὰ ὑψώσουν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως καλὸν ἐθεώρει νὰ τὸν ἀρπάσῃ καταλαμβάνων μετὰ τῶν ὀπαδῶν του πρόσφορόν τι μέρος.

Ὁ Μακρῆς ἀμέσως ἔμεινε σύμφωνος καὶ παραλαβὼν 28 ἐκλεκτοὺς ὀπαδοὺς του κατέλαβε τοῦ Μαυροματιοῦ τὴν σκάλαν μέρος δύσβατον καὶ ἀπότομον καὶ διέταξεν αὐτοὺς νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν συνοδευόντων τὸν θησαυρὸν, ὅταν φθάσωσιν εἰς τὸ δυσβατότερον καὶ ἀποτομότερον μέρος αὐτῆς· καὶ πράγματι τὴν πρωΐαν τῆς 5ης Μαΐου ἀνεφάνη ἡ συνοδεία καὶ ὡς ἔφθασεν εἰς τὸ ὠρισμένον μέρος ἤρξαντο πυροβολοῦντες κατὰ τῶν συνοδευόντων τὸν θησαυρὸν Τούρκων καὶ ἐπέτυχον νὰ φονεύσωσι τοὺς πλείστους ἐξ αὐτῶν, ἐκτὸς ὀλίγων σωθέντων διὰ τῆς φυγῆς, καὶ οὕτως ἤρπασαν τοὺς πέντε φορτωμένους ἡμιόνους καὶ ἀμέσως ἐτρέπησαν πρὸς τὸ Τριφυλλάκιον καὶ ἐκεῖ ἐμοιράσθησαν τὸν θησαυρὸν καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ θέσις αὕτη λέγεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους «τὸ Χαράτσι» δηλαδὴ εἰς τὸ μοίρασμα, ἵνα δὲ σκοτίσωσι τὴν ἐξουσίαν, ἀφοῦ ἕνας ἕκαστος ἀπῆλθε πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ μεριδίου του, κατὰ προηγουμένην συνεννόησιν ἀπῆλθον καὶ ἠνώθησαν πρὸς τὸν κάτω Ζυγόν.

Οἱ δὲ περισωθέντες ἐκ τῆς συνοδείας καταφθάσαντες εἰς Μεσολόγγιον ἀνήγγειλαν τὸ συμβᾶν αὐτοῖς, ὅπερ κατετάραξε τὴν ἐξουσίαν καὶ τοὺς ἐν τῇ πόλει κατοικοῦντας Τούρκους, οἵτινες ἐκ τοῦ φόβου τῶν παραλαβόντες τὰς οἰκογενείας των, ὡς καὶ ἐκεῖνοι τοῦ Ἀνατολικοῦ ἀπῆλθον εἰς Βραχώριον, ὅπου ἦσαν πολλοὶ καὶ πολεμικοὶ Τούρκοι.

Ἀπὸ τῆς 5ης λοιπὸν Μαΐου 1821 ἄρχεται ἡ ἐπανάστασις τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ πρώτη ἐκστρατεία τῶν Δυτικοελλαδιτῶν ἐγένετο κατὰ τοῦ Βραχωρίου καὶ Ζαπαντίου μετὰ ὀλιγοήμερον δὲ πολιορκίαν τῶν μερῶν αὐτῶν κατάρθωσαν νὰ τοὺς ἀποδιώξωσι καὶ οὕτως ἀπηλλάγησαν τῶν φοβερῶν καὶ ἐπικινδύνων αὐτῶν ἐχθρῶν.

Κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν εἶχεν ἀποσταλῆ πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ὁ Ἄλβανός Ἰσμαήλ μπέης μετ' ἀρκετῆς δυνάμεως, πλὴν ὁ ὄπλαρχηγὸς τοῦ Βάλτου Ἄνδρέας Ἴσκος καταλαβὼν τὴν Παλαιοκούλιαν ἐπὶ τοῦ Μακρυνόρους ἠμπόδισεν αὐτὸν φονεύσας πολλοὺς ἐκ τῶν ὀπαδῶν του. Ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει δ' αὐτοῦ «πῶς ἔχουσι τὰ πράγματα τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος» ὁ Ἴσκος τὸν διεβεβαίωσεν ὅτι «τὸ Κάρελι (Δυτικὴ Ἑλλάς) εἶναι ὅλη εἰς τὰ ὄπλα». Ὁ Ἰσμαήλ μπέης πεισθεὶς εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἴσκου καὶ πτοηθεὶς ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης, ἀνέκοψε τὴν πορείαν του καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἰωάννινα καὶ οὕτως ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς ἔμεινεν ἀνενόητος ἐπὶ πολὺ χρόνον καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὅστις τόσον ἐμφρόνως καὶ πατριωτικῶς διηύθυνε τὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, εὔρε κατάλληλον τὴν περίστασιν πρὸς ὀργάνωσιν αὐτῆς πολιτικῶς τε καὶ στρατιωτικῶς.

Κατὰ δὲ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822 ὁ Χουρσίτ πασᾶς καταστρέψας τὸν ἀποστάτην Ἀλῆ πασᾶν, ἀπεφάσισε καὶ ἀπέστειλε κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων τοῦ Μεσολογγίου τὸν Ὁμέρ-πασᾶν μετὰ δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ὅστις μὴ ἀπαντήσας οὐδαμοῦ ἀντίστασιν καὶ ἀκολουθήσας τὴν ροὴν τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου ἔφθασεν εἰς Ποδολοβίτσαν καὶ ἐκεῖ ἐστρατοπέδευσε πρὸς ἐπισκόπησιν τῶν μερῶν αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν βατῶν πρὸς διάβασιν τοῦ ποταμοῦ.

Πρὶν ὅμως διέλθει αὐτὸν διέταξε νὰ προσέλθωσι παρ' αὐτῶ ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν του, ὅσοι τυχὸν ἐχρημάτισαν Κολιντσῆδες (Μεταβατικοί) καὶ ἐγνώριζον ἐκ τῆς ὑπηρεσίας των τὰ ἔναντι χωρία, κώμας καὶ πόλεις καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ τοὺς διέταξε νὰ διέλθουν τὸν ποταμὸν τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης καὶ ν' ἀναγγείλωσι πρὸς τοὺς γνωρίμους αὐτοῖς ἐκ τῶν κατοίκων πάσης τάξεως, ὅτι «ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Ὅμερ πασᾶς ἔχει διαταγὴν καὶ πληρεξουσιότητα τοῦ κραταιοῦ αὐτοῦ κυριάρχου Σουλτάνου νὰ συγχωρήσῃ αὐτοῖς τὰς μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ἐκνόμους καὶ ἀνοήτους πράξεις κατὰ τῶν καθεστώτων φθάνει μόνον, νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα καὶ ἀναλάβουν τὰς συνήθεις εἰρηνικὰς ἐργασίας αὐτῶν, διαφορετικὰ, ἅς εἶναι τὸ κρῖμα στὸ λαιμὸ τους δι' ὅσα κακὰ θὰ πάθουν διὰ τὴν παρακοήν των αὐτὴν πρὸς τὰς καλὰς ὑπὲρ αὐτῶν προσπαθείας μου καὶ προθέσεις. Νὰ ὑποσχεθοῦν δὲ πάντα ταῦτα πρὸς τοὺς γνωρίμους των μὲ ὄρκους καὶ μὲ τὸν λόγον τῆς τιμῆς των».

Ἄλλὰ τὸ στρατηγικὸν τοῦτο ἐπινόημα τοῦ Ὅμερ πασᾶ μ' ὄλην του τὴν καλὴν προαίρεσιν δὲν ἦτο τὸ πρόσφορον εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τὴν ἀπόφασιν ἣν εἶχον λάβει οἱ Ἕλληνες ἀναπετάσαντες τὴν σημαίαν τοῦ στρατοῦ καὶ κηρύξαντες ἄσπονδον καὶ ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τοῦ δυναστεύοντος αὐτῶν τυράννου.

Ἡ ἀπόφασις αὐτῶν ἦτον σταθερὰ καὶ ἄκαμπτος πρὸς παντὸς ἐμποδίου καὶ πάσης παρουσιασθησομένης δυσχερείας κατὰ τὸν ἄνισον καὶ πλήρη περιπετειῶν αὐτῶν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον καὶ ἱερὸς κληρὸς καὶ προὔχοντες μετὰ τοῦ λαοῦ καὶ οἱ Κλέφτες καὶ Ἄρματολοι εἶχον ἀναλάβει.

Πρόσφορον δὲ καὶ συμβάλλουσαν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἠθικοῦ σθένους καὶ τῆς ἀποφασιστικότητος τοῦ ἐπαναστατήσαντος Ἑλληνικοῦ λαοῦ, θεωρῶ τὴν καταχώρησιν βαρυσήμαν του ἐπιστολῆς τοῦ μάρτυρος Ἰγνατίου Μητροπολίτου Ἄρτης πρὸς τὸν στρατηγὸν Δημήτριον Μακρῆν ἐνθαρρύνοντα καὶ ὑποδεικνύοντα αὐτῶ τὰ πρόσφορα μέσα πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ μεγάλου καὶ κινδυνώδους αὐτῶν ἀγῶνος.

Ὁ Ἰγνάτιος καταγόμενος ἐκ Μυτιλήνης ἦτο Μητροπολίτης Ἄρτης καὶ μεμνημένος τὰ τῆς Φιλικῆς Εταιρίας, ἐγγιζούσης δὲ τῆς ἐπαναστάσεως ἐξεφράζετο κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ αὐστηρῶς ἤλεγχε τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ. Τοῦτο μαθὼν ὁ τύραννος τὸν ἐκάλεσε καὶ τὸν ἐκράτει ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ μακρὸν χρόνον· πληροφορηθεὶς δὲ παρά τινος, ὅτι ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ του καὶ ὅτι καλὸν ἦτο νὰ καταφύγῃ ἀλλαχοῦ πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἐνεργειῶν του, ἀπέδρα κρύφα ἐξ Ἰωαννίνων ἔχων σύντροφον καὶ συνοδοιπόρον τὸν λόγιον ἐξ Ἀκαρνανίας Γρηγόριον Μαυρομμάτην σπουδάσαντα ἐν Παρισίοις καὶ διατελοῦντα ὡς διδάσκαλον τῶν υἱῶν τοῦ Μουχτάρ πασᾶ· ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν φιλελευθέρων ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως, δὲν ἠδύνατο φυσικῶς νὰ ὑποφέρῃ τὴν τυραννικὴν καὶ ἀπάνθρωπον διαγωγὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ καὶ οὕτω κατέφυγον ἀμφότεροι εἰς Λευκάδα καὶ ἐκεῖθεν ὁ Ἰγνάτιος μετέβη εἰς Πίσαν τῆς Ἰταλίας ὁπόθεν ἐξακολούθησε συντρέχων τὸν ἀγῶνα διὰ παντοίων μέσων καὶ τῶν ἐπιστολῶν του· ἰδοὺ δὲ αὕτη.

«Εὐγενέστατε Ἀρχηγέ τῶν ὄπλων τῆς Αἰτωλίας, κύριε Δημήτριε Μακρῆ, πατρικῶς καὶ ὀλοψύχως σὲ ἀσπάζομαι.

Ἀνέγνωσα με πολλήν μου εὐχαρίστησιν ἐν ἴσον γράμματός σου πρὸς τοὺς Ἀκαρνανάς, με τὸ ὁποῖον τοὺς φανερώνεις, ὅτι τὸ Παναϊτώλιον εἶναι συναγμένον εἰς τὸ Βραχώρι καὶ ἡ εὐγενία σου με χιλίους διακοσίους ἄνδρας πολεμικοὺς θέλεις περάσει εἰς Μαχαλᾶ διὰ νὰ ἐνωθῆς με τὸ στράτευμα τῆς Ἀκαρνανίας καὶ νὰ κτυπήσετε γενναίως τὸν ἐχθρόν, ὅστις τολμᾷ νὰ πατήσῃ καὶ νὰ μολύνη τὸ ἱερόν ἔδαφος τῆς ἐλευθέρας γῆς.

Ἡ παρουσία σου εἶναι ἀξιέπαινος, σοὶ εὐχήθην, σοὶ δίδω τὰς ἀρχιερατικὰς μου εὐχὰς καὶ διὰ τοῦ παρόντος μου ἐπιθυμῶ νὰ σὲ συντροφεύσῃ πάντοτε ἡ νίκη καὶ νὰ δοξασθοῦν ὑπὸ τὴν στρατηγίαν σου τὰ ὅπλα τῶν Αἰτωλῶν, ὡς ἐδοξάσθησαν τοσάκις εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους.

Ἐλπίζω, ὅτι θέλουσι σοὶ κοινοποιήσῃ ὅσα γράφω πρὸς τὴν Διοίκησιν, ὁμοίως καὶ τὸ κοινὸν γράμμα μου, μ' ὅλον τοῦτο σοὶ γράφω καὶ ἰδιαιτέρως τὴν γνώμην μου, ἥτις εἶναι νὰ ἐρημώσῃ τόσον τὸ Κάρελι, ὅσον καὶ αἱ χώραι ἂν (ὃ μὴ γένοιτο) δὲν ἐμπορέσετε νὰ σπρώξετε καὶ ἀποδιώξετε τὸν ἐχθρόν με φανεράν δύναμιν, καλύτερα σκορποχώρι παρὰ τουρκοχώρι.

Οἱ Τοῦρκοι ὅταν δὲν εὕρωσι κατοίκους δὲν ἐμποροῦν νὰ σταθοῦν αὐτοῦ καὶ ὅσοι πολλοὶ καὶ ἂν ἔλθουν, ὅλοι θέλουν χαθῆ, ὅταν ὁ τρόπος εἶναι ἔρημος καὶ τοὺς κτυπᾶτε κλέφτικα καὶ εἰς τοποθεσίας ὠφελίμους δι' ἐσᾶς.

Ἄλλ' οἱ κάτοικοι ποῦ νὰ ὑπάγουν; ἂν μ' ἐρωτήσετε, σᾶς λέγω εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὰ βουνά, εἰς τοὺς λόγους καὶ ὅπου δὲν ἤμπορεῖ νὰ ὑπάγῃ νὰ τοὺς εὕρῃ ὁ ἐχθρός.

Οἱ Ρῶσοι ἔκαψαν τὴν Μόσχα καὶ ἔσωσαν τὴν πατρίδα των· τοῦτο τὸ χθεσινὸν παράδειγμα πρέπει νὰ ἐξακολουθήσετε καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι θέλετε ὑπερισχύσει καὶ θέλουν ἀποθανατισθῆ τὰ ὀνόματά σας.

Εἰς τὸν καιρόν μου δὲν ἦσαν Καπετάνος, ἐὰν ὅμως ἐστάθης με ὅσους Καπεταναίους ἐγνώρισαν ἐνδεχόμενον νὰ εἶδομεν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἀλλ' ἔστω καὶ νὰ μὴ εἶναι παλαιὰ γνωριμία, εἴξευρε, ὅτι ἐγὼ ἀγαπῶ καὶ νομίζω φίλους τοὺς καλοὺς πατριώτας καὶ τοὺς μαχομένους ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ἐπειδὴ εἴσθε τοιοῦτος καὶ ἐδούλευσες ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τόσον καλά, γινώριζέ με εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ἡ εὐγενία σου φίλον καὶ ἂν δὲν ἔχεις καιρόν νὰ μοῦ γράφῃς, τοῦτο δὲν βλάπτει, εἰς τῆς καρδίας τὸ αἶσθημα στέκει ἡ φιλία καὶ ὄχι εἰς τὰ λόγια καὶ εἰς τὰ γράμματα, πολλάκις προερχόμενα ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ ὄχι ἀπὸ ἀγάπην.

Εὐχομαι ἐκ ψυχῆς ὅλους τοῦ στρατεύματός σου ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας.

1822 Ὀκτωβρίου 3. π.ε. ἐκ Πισῶν

Ὁ Μητροπολίτης

ΙΓΝΑΤΙΟΣ

Πρὸς τὸν εὐγενέστατον Ἀρχηγὸν τῶν ὅπλων τῆς Αἰτωλίας

Κύριον Δημήτριον Μακρῆν. ὅπου».

Βεβαίως ἡ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη τῆς ἐμπνευσμένης ταύτης ἐπιστολῆς ὑπὸ σεβαστοῦ ἱεράρχου καὶ μάρτυρος γεγραμμένης δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐνισχύσῃ καὶ κραταιώσῃ τὴν ἀπόφασιν τῶν ἐπαναστησάντων Ἑλλήνων.

Ἐξεληθόντες λοιπὸν τὴν πρωΐαν ἐκ τῶν σκηνῶν των οἱ δια ταχθέντες ὑπὸ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ νὰ διέλθουν τὸν ποταμὸν, ἔκπληκτοι παρετήρησαν, ὅτι πάντα τὰ ἔναντι χωρία εἶχον παραδοθῆ εἰς τὰς φλόγας καταστρεπτικῶς πυρὸς ὑποβοηθουμένου ὑπὸ τοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν πνέοντος βορίου σφοδροῦ ἀνέμου, ἦσαν δὲ ταῦτα τὸ Ἄγγελόκαστρον, ἡ Σταμνά, Ἁγιος Ἡλίας, Γουργιά, Μάστρου, Νεοχώριον καὶ Μαγούλα.

Ἀνεκοφαν οὕτω τὴν πορείαν των καὶ μετέβησαν παρὰ τῆ σκηνῆ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ ἀναμένοντες νέας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας παρ' αὐτοῦ ὅστις ἅμα ἐγερθεὶς ἤθελε παρατηρήσει τὴν πυρπόλησιν τῶν ἔναντι χωρίων ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν κατοίκων.

Καὶ τῶ ὄντι ἐγερθεὶς μετ' ὀλίγον ἠρώτησε τοὺς ὑπασπιστάς του, ἂν ἀνεχώρησαν οἱ διαταχθέντες ἀξιωματικοὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς των, οὗτοι δὲ διστάζοντες ἀπήντησαν «ὄχι!» Ὅργισθεις ὁ πασᾶς ἐπὶ τῆ ἀπροσδοκῆτι ταύτῃ ἀπαντήσῃ, διέταξε μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς νὰ προσαγάγῃσιν αὐτοὺς ἐνώπιόν του, κακὰ βουλευόμενος ἔναντιόν αὐτῶν, διὰ τὴν παρακοήν των· τότε οἱ ὑπασπισταὶ του τὸν παρεκάλεσαν νὰ ἐξέλθῃ τῆς σκηνῆς του, ὅπου τὸν ἀνέμενον πάντες οὗτοι καὶ ν' ἀντιληφθῆ τὴν ἀληθῆ αἰτίαν.

Ἐξεληθὼν ὁ Ὁμέρ πασᾶς ἔκπληκτος παρετήρησε τὰ ἔναντι χωρία καιόμενα καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι πάντα ταῦτα παρεδόθησαν εἰς τὸ πῦρ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν κατοίκων, ἔμεινεν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς σιωπηλὸς καὶ κατηφής, κατόπιν δὲ κινήσας τὴν κεφαλὴν, εἶπε μετὰ τόνου ἰσχυροῦ πρὸς τοὺς παρισταμένους.

«Ἐτοιμασθῆτε νὰ περάσωμεν τὸν ποταμὸν, διότι ἄνθρωποι ποὺ καίουν τὰ σπίτια των καὶ τὴν περιουσίαν των, ἐλογάριασαν ὅλους τοὺς κινδύνους καὶ τὰ ἐπακόλουθα ἐνὸς τοιούτου ἀγῶνος, καί, βεβαίως, ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ ἀκούσουν τοιαύτας προτάσεις, ἅς μὴ χάνωμεν τὸν καιρὸν μας, ἐμπρὸς λοιπὸν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Προφήτου θὰ τοὺς χαλάσωμεν εὐκόλως».

Καὶ ἀμέσως διέταξε τοὺς γνώστας αὐτοὺς τοῦ τύπου, ν' ἀνεύρωσι τὰ βατὰ μέρη τοῦ ποταμοῦ καθ' ὅσον ἐκ τῆς ἐποχῆς ἦσαν πολλὰ τοιαῦτα καὶ οὕτω νὰ διέλθωσι τὸν ποταμὸν, λαμβάνοντες τὰ κατάλληλα μέτρα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν τυχόν ἐμφανισθησομένων ἐπαναστατῶν πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Τὴν δ' ἐπομένην ἡμέραν ἀπὸ πρωΐας διήλθεν ὁ στρατὸς του ἐκ διαφόρων βατῶν μερῶν τοῦ ποταμοῦ, χωρὶς ν' ἀπαντήσῃ ἐπίμονον ἀντίστασιν καὶ ὀδεύσας δεξιόθεν τῆς Σταμνάς, ἔφθασεν εἰς τὸ Κεφαλόβρυσον τοῦ Ἀνατολικοῦ, δεξιὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἐπαναστάται εἶχον ἐγείρει πρόχωμά τι πρὸς παρεμπόδισιν τοῦ ἐχθροῦ, δυστυχῶς ὅμως δὲν ἠδυνήθησαν οἱ κατέχοντες τοῦτο ν' ἀντισταθῶσιν ἐπὶ πολὺ εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ πολυαριθμοῦ στρατοῦ τοῦ Ὁμέρ πασᾶ, ὅστις προχωρήσας ὀλίγον κατηυθύνθη ἔναντι τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1822 ἐστρατοπέδευσε ἐξωθι τοῦ Μεσολογγίου, ἡ καθυπόταξις τοῦ ὁποίου ἀπετέλει τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του, καθ' ὅσον τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὡς προπύργιον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ πτώσις του ἤθελεν ἀνοίξει ἐλευθέραν τὴν δίοδον πρὸς τὴν Πελοπόννησον.

Οἱ δὲ συγκεντρωθέντες ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ὀπλαρχηγοὶ ἦσαν ἐκ τῶν Σουλιωτῶν οἱ Μάρκος Μπότσαρης, Κίτσος Τσαβέλας, καὶ ἐκ τῶν Δυτικοελλαδιτῶν οἱ Γεώργιος Τσόγκας, Θεόδωρος Γρίβας καὶ Δημήτριος Μακρῆς, ἐκ δὲ τῶν ἐντοπίων ὁ Ἀθανάσιος Ραζηκότσικας κατέφθασαν δ' ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὁ Πετρόμπεης, Λόντος, Ζαΐμης, Κανέλλος Δεληγιάννης, Νικηταρᾶς, Κουμουνδαράκης καὶ Τσαλαφατίνος, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο εἰς δύο περίπου καὶ ἥμισυ χιλιάδας μετὰ τῶν ἐντοπίων.

Εἶχον δὲ ὀχυρώσει τὸ Μεσολόγγιον διὰ τείχους λιθοκτίστου ὡσεὶ δύο μέτρων ὕψους καὶ δι' αὐλάκος τεσσάρων μέτρων πλάτους καὶ ἐνὸς βάρους ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς λιμνοθαλάσσης μέχρι τοῦ δυτικοῦ τοῦ ὁποίου τὰ ἴχνη ἐφαίνοντο, ὡς πρὸ ὀλίγου, πρὸ πάντων μεταξὺ τοῦ Νοσοκομείου καὶ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς.

Ὁ Ὅμῆρ-πασᾶς, ὡς ἔφθασεν ἔξωθι τοῦ τείχους, ἀμέσως ἤρξατο κατ' αὐτοῦ καὶ τῆς πόλεως σφοδρῶ καὶ ἀδιακόπου κανονοβολισμοῦ διὰ τῶν δώδεκα πυροβόλων του καὶ πολλὰς ἐπέφερε ζημίας ἐν τῇ πόλει, εἰς τὸ τεῖχος δ' ὀλίγας, ἔνεκα τῆς χθαμαλότητος αὐτοῦ.

Πλὴν ἐπιχειρήσας ἐπιθέσεις καὶ ἐφόδους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπορθήσῃ τοῦτο, ἔνεκα τῆς ἡρωικῆς καὶ ἐπιμόνου ἀντιστάσεως τῶν πολιορκουμένων· ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν δὲ τούτων ἀποθαρρυνθεὶς ἀπεφάσισε ν' ἀναπαύσῃ τὸν στρατὸν του ἐπ' ὀλίγον καὶ ἤρξατο προτείνων πρὸς τοὺς πολιορκουμένους ἐπωφελεῖς συνθηκολογίας ἐπαναληφθεῖσας πολλάκις.

Ἄλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἀπέκρουσαν ταύτας πάντοτε μετὰ περιφρονήσεως, προτιμήσαντες νὰ ταφῶσιν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ἀδυνάτων αὐτῶν τειχῶν, παρὰ νὰ ὑποστῶσι τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ τὰς διαπομπεύσεις, ἃς ἐσυνήθιζαν νὰ μετέρχωνται οἱ Τοῦρκοι πρὸς τοὺς συνθηκολογοῦντας.

Ὁ Ὅμῆρ πασᾶς κατόπιν τῆς ἀπαντήσεως ταύτης, τῆς τόσον ἀνεπίστου δι' αὐτόν, φιλοτιμηθεὶς νὰ ἐκπορθήσῃ τὸ ἀσθενὲς αὐτὸ τεῖχος, ἐκάλεσε τοὺς ἄλλους ὑπ' αὐτὸν πασάδες εἰς συμβούλιον, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁμοφώνως ἐλήφθη ἀπόφασις νὰ ἐνεργηθῇ δι' ὅλων τῶν δυνάμεων ἐπίθεσις κατὰ τῆς πολιορκουμένης πόλεως καὶ ὡς ἡμέραν ἐξελέξαντο τὴν 25 Δεκεμβρίου 1822, ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, καθ' ἣν ὡς ἐγνώριζον, οἱ Χριστιανοὶ ἀνύποπτοι θὰ προσήρχοντο εἰς τὰς ἐκκλησίας ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον κατὰ τὸ σῆμα.

Καὶ τῷ ὄντι τὸ σχέδιον καὶ ἡ ἀπόφασις αὐτῶν ἦτο ἐπιτυχής, εἰ μὴ εὐρίσκετο ἄνθρωπος φωτισθεὶς ὑπὸ τῆς θείας προνοίας νὰ μεταδώσῃ πρὸς τοὺς πολιορκουμένους τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῶν ἐχθρῶν, καὶ οὕτω νὰ προλάβωσι τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, ὅστις βεβαίως θὰ ἐπέφερε τὸν ὄλεθρον καὶ τὴν καταστροφὴν εἰς αὐτούς.

Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, ὁ στρατηγὸς Μακρῆς ἀπέστειλεν εἰς Ἀνατολικὸν διὰ σπουδαίων ὑπηρεσίαν τὸν γραμματέα του Ἀθανάσιον Κραββαρίτην, μετὰ δύο ἄλλων συντρόφων, διὰ μονοξύλου, ὅτε δ' ἔφθασαν ἔναντι τῆς Ἄσπρης Ἀλυκῆς παρετήρησαν εἰς τὴν ἀκτὴν αὐτῆς ἄνθρωπον ὀπλισμένον καλοῦντα αὐτοὺς ὄλαις δυνάμεσι, νὰ προσέλθωσι πρὸς αὐτόν· οὗτοι ὅμως ὑποπτευθέντες ἐπιβουλήν τινα παρ' αὐτοῦ, ἤρχισαν ν' ἀπομακρύνωνται ἐκ τῆς ξηρᾶς, ὅπερ ἐννοήσας ὁ καλῶν αὐτοὺς ἔρριψε κατὰ γῆς τὸν ὀπλισμόν του καὶ ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν, καλῶν αὐτοὺς μεγαλοφώνως, ὅτι ἔχει ν' ἀναγγείλῃ αὐτοῖς μυστικόν τι, καὶ τότε διευθύνθησαν πρὸς αὐτόν καὶ οὕτω μετ' ὀλίγον συνηγήθησαν.

Μετὰ τοὺς συνήθεις χαιρετισμοὺς ἠρώτησεν αὐτούς, εἰς ποῖον σῶμα ἀνήκουν καὶ ποῦ πηγαίνουσιν· ἀπαντήσαντες δ' ὅτι εἶναι ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Μακρῆ καὶ πηγαίνουσιν εἰς Ἀνατολικὸν δι' ὑπηρεσίαν, τότε, εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι ἀνάγκη ἀπόλυτος νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Μεσολόγγιον καὶ ν' ἀναγγείλωσι τοῖς πολιορκουμένοις, ὅτι καθ' ἃς

ἔχει θετικὰς πληροφορίας, ὡς κυνηγὸς τοῦ Ὁμέρου πασᾶ, αὐριον ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν πολιορκουμένων, καθ' ἣν ὥραν ὀλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον οἱ Χριστιανοὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὰς ἐκκλησίας κατὰ τὸ σύνθηρες πρὸς ἑορτασμὸν τῆς ἡμέρας ἐκείνης.

Ταῦτα μετὰ προσοχῆς ἀκούσαντες καὶ εὐχαριστήσαντες τὸν δόντα τὰς σπουδαίας ταύτας πληροφορίας, ὅστις μ' ὅλην τὴν ἐπιμονὴν τῶν ἐρωτῶντων νὰ μάθωσι τ' ὄνομα αὐτοῦ, οὗτος ἠρνήθη ὡς τόσον τοῖς εἶπεν, ὅτι ἦτο παλαιὸς ἀρματολὸς καὶ κλέφτης καὶ σύντροφος πολλῶν ἐκ τῶν πολιορκουμένων. Τότε ἐστράφησαν πρὸς τὸ Μεσολόγγιον καὶ φθάσαντες λίαν ἐγκαίρως μετέδωκαν τῷ ἀρχηγῷ αὐτῶν Μακρῇ, πᾶν ὅ,τι ἤκουσαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου.

Ὁ δὲ Μακρῆς καλέσας τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στρατοῦ μετέδωκε τὴν σπουδαίαν αὐτὴν εἶδησιν καὶ μετὰ πολὺν χρόνον συζήτησιν καὶ ἐμβριθῆ σκέψιν, ἀπεφάσισαν, τὸ μὲν πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ ἐχθροῦ νὰ σημάνωσι κατὰ τὴν συνήθη ὥραν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν καὶ προσέλθωσιν ἐν αὐταῖς οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὅπλα, τὸ δὲ νὰ καταλάβωσι τὰς οἰκείας αὐτῶν θέσεις ἐν τῷ φρουρίῳ οἱ πολεμισταί.

Οὕτω διαθέσαντες τὰ πράγματα οἱ πολιορκούμενοι καὶ ἀναμένοντες ἄγρυπνοι ἐπὶ τῶν τειχῶν ἀνεφάνη ὁ ἐχθρὸς κατὰ τὴν ὠρισμένην ὥραν καὶ μετ' ἀποφάσεως καὶ ὁρμῆς ἐπέπεσε κατὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως δι' ἐπανειλημμένων ἐφόδων παρ' ἅπαντος τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἀπήντησεν ἀπροσδόκητον καὶ σθεναρὰν ἀντίστασιν, πρὸ τῆς ὁποίας μετὰ πάλιν κρατερὰν διαρκέσασαν μέχρι καὶ πέραν τῆς μεσημβρίας, ὑπεχώρησε κατὰσχυμμένος, διαπορῶν διὰ τὸ ἐπελθὸν αὐτὸ ἀπροσδόκητον ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἀπώλειαν τοσοῦτου ἐκλεκτοῦ στρατοῦ.

Πληροφορηθεὶς δὲ μετ' ὀλίγον ὁ Ὁμέρος πασᾶς ὅτι ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος προσήρχετο ἐνίσχυσις μεγάλη πρὸς τοὺς πολιορκουμένους κατεθορυβήθη καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰανουαρίου 1823 ὑπεχώρησε πρὸς τὴν Ἠπειρον, ἐγκαταλείψας εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Μεσολογγίου πολλὰ πολεμικὰ ἐφόδια ὡς καὶ τὰ πυροβόλα του, ὑποστὰς πολλὰς καὶ μεγάλας δοκιμασίας κατὰ τὴν ὑποχώρησίν του ταύτην.

Ὁ δὲ δὸς τὴν σωτήριον ταύτην πληροφορίαν, ἦτο ὁ ἄλλο τε ἀρματολὸς καὶ κλέφτης μετὰ τῶν ἡμετέρων Κωνσταντῖνος Ζούκας, ὅστις κατὰ τὸ 1833 μεταβὰς εἰς Ἀνατολικὸν καὶ προμηθευθεὶς ὀλίγας στάμνας μετέβη εἰς Κλεισοῦραν, ἤγειρε κάτωθι τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης μικρὸν εἰκονοστάσιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔθηκε τὴν ἁγίαν εἰκόνα καὶ ἐξηκολούθει νὰ μεταφέρῃ ὕδωρ διὰ τῶν σταμνῶν ἐκ τῆς ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης ἀναβλυζούσης πηγῆς καὶ οὕτως οἱ διερχόμενοι ἐλάμβανον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ πίνωσι καθαρὸν καὶ διαυγὲς ὕδωρ.

Μάτην οἱ διερχόμενοι ἀνεζήτουν τὸν εὐεργετικὸν αὐτὸν ἄνθρωπον, ὅτις πάντοτε ἔμεινε κεκρυμμένος, ἕκτοτε ὅμως ἄρχισαν νὰ ἐναποθέτωσιν ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου, ἔλαιον, λιβάνιον καὶ κηρία, ἄρτον καὶ ἄλλα τρόφιμα, δι' ὧν συνετηρεῖτο ἀποφεύγων οὕτω νὰ καταστῆ γνωστός.

Ὁ Ζούκας οὗτος ἔμεινε ἀφανὴς μέχρι τοῦ 1837, ὅτε κατὰ πρῶτον διερχόμενος ἐκεῖθεν ὁ αἰμίμηστος Βασιλεὺς Ὁθων μετὰ τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας, παρουσιάσθη πρὸς αὐτοὺς καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν ἀκολουθούντων αὐτοὺς ἀγωνιστῶν· εἰς ἐρώτησιν δὲ τοῦ Βασιλέως, ὁποίας ἔχει ἀξιώσεις, οὗτος ἐζήτησε νὰ χαρισθῆ εἰς τὴν

Μονήν, ὅλο τὸ μέρος ἀπὸ τῆς εἰσόδου μέχρι τῆς ἐξόδου, ὅπερ καὶ ἐγένετο καὶ ἔκτοτε ἤρχισε ν' ἀναφαίνεται εἰς τοὺς διαβάτας καὶ νὰ καλλιερῆ τὸ μέρος ἐκεῖνο καὶ ν' ἀναφανῆ καὶ ἡ Μονή, ἣτις ἐσκεπάζετο ὑπὸ παντοειδῶν δένδρων καὶ θάμνων καὶ καθίστατο ἀφανῆς καὶ ἀπρόσιτος τοῖς διερχομένοις.

Κατὰ δὲ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1840, ἐπιστρέφοντες ἐκ τοῦ δήμου Μακρυνείας εἰς Μεσολόγγιον μετὰ τοῦ πατρός του, συνητήσαμεν ἐκεῖ τὸν Ζούκαν μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπὶ πολλὴν ὥραν συνωμίλησαν καὶ ἐνεθυμήθησαν τὸν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως Κλέφτικον βίον των καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν των ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου τόσα μεγάλα δεινὰ καὶ βίον ὀδυνηρὸν διήλθον.

Ἡ τόσον ταχεῖα καὶ ἀτυχῆς αὕτη ἐκβασίς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ὁμῆρ πασᾶ ἀνεπτέρωσε τὰς ἐλπίδας τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἀνεκούφισεν ἐν γένει τοὺς κατοίκους τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος.

Τότε ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἐκάλεσε τοὺς ἐν Μεσολογγίῳ εὐρισκομένους ὀπλαρχηγούς, τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς προκρίτους τῆς πόλεως καὶ παρέστησεν αὐτοῖς τὴν ἐπείγουσαν ἀνάγκην τελειότερας καὶ μεθοδικωτέρας ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, καθόσον, ἦτο ἐπόμενον μετὰ τὰς λαβούσας χώραν ἀποτυχίας τῶν ἐκστρατειῶν, πρὸς ἐκπόρθησιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῆς ἐπελθούσης ἤδη καταστροφῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην καὶ πολυπληθῆ ἐκστρατείαν, ὑπὸ ἀρχηγὸν ἔμπειρον καὶ ἀποφασιστικόν, συνοδευόμενον ὑπὸ ἐπιτελείῳ ἐξ Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν πεπαιδευμένων καὶ οὕτω διὰ μιᾶς τακτικῆς καὶ μεθοδικῆς πολιορκίας, νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς πόλεως ταύτης, τῆς ὁποίας τὰ ὑπάρχοντα τείχη ἦσαν ὅλως ἄτεχνα καὶ ἀκατάλληλα πρὸς ἀπόκρουσιν μιᾶς ἐντέχνου καὶ κανονικῆς πολιορκίας, προσέθηκε δ' ὅτι ἡ πτώσις τοῦ Μεσολογγίου θὰ συνεπήγετο τὴν ὀλοσχερῆ κατάπαυσιν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ θὰ διήνοιγε τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν Πελοπόννησον πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ ἀγωνιζομένων Τούρκων.

Τὰς σκέψεις ταύτας τοῦ Μαυροκορδάτου ἀρμοζούσας εἰς τὰς περιβαλλούσας τὸν δυσχερῆ καὶ ἄνισον ἀγῶνα περιστάσεις ἀπεδέχθησαν πάντες οἱ παρευρεθέντες ὁμοφώνως καὶ ἀμέσως ἀπεφασίσθη ἡ τακτικωτέρα καὶ μεθοδικωτέρα ὀχύρωσις τοῦ Μεσολογγίου μετὰ πυροβολείων ἰσχυρῶν καὶ παντὸς ἄλλου χρησίμου καὶ ἀναγκαίου πρὸς τελεσφόρον καὶ ἐπιτυχῆ ἄμυναν.

Τὴν μελέτην καὶ ἐκπόνησιν τῆς τοιαύτης ὀχυρώσεως τῆς πόλεως, ἀνέθεσαν εἰς τὸν Χῖον τὴν καταγωγὴν καὶ ἐν Εὐρώπῃ σπουδάσαντα Μιχαὴλ Κοκκίνην, ὅστις ἐργασθεὶς ἀνεנדότως ἐξεπόνησε τὸ σχέδιον καὶ ἀμέσως ἤρξατο ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ, ἀσχολουμένων καὶ ἐργαζομένων, ἀδιαλείπτως μετὰ προθυμίας καὶ ζήλου ἀπάντων τῶν ἐν τῇ πόλει παρευρισκομένων στρατιωτικῶν καὶ πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας πολιτῶν, διδόντων τὸ καλὸν παράδειγμα πρωτίστως αὐτῶν τῶν ἀρχηγῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, ὡς καὶ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως, μὴ ἐξαιρουμένων οὐδ' αὐτῶν τῶν γυναικῶν καὶ παρθένων ἐργαζομένων τὰς νύκτας.

Ἡ ἐργασία αὕτη ἐξηκολούθησεν ἐπιβλεπομένη καὶ ὠθουμένη δραστηρίως καὶ καταλλήλως ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιώδους Κοκκίνη καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ὥστε τὰ ὀχυρωτικὰ ἔργα τῆς πόλεως Μεσολογγίου ἦσαν ἔτοιμα καὶ ὀπλισμένα διὰ πυροβόλων ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1825.

Κατὰ δὲ τὰ τέλη του 1823 καὶ ἕτερον μέγα γεγονός καὶ ἄξιον αἰωνίας μετὰ σεβασμοῦ ἀναμνήσεως καὶ εὐγνωμοσύνης ἐλάμβανε χώραν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ ἦτο τοῦτο ἡ ἔλευσις τοῦ μεγαλοφυοῦς καὶ ἐνθουσιώδους λόρδου καὶ ποιητοῦ Βύρωνος, τοῦ ἐξυμνήσαντος τὴν τε ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἐπαναστατήσασαν νεωτέραν ὑπὲρ ἧς κατῆλθεν, ἵνα καὶ τὰ πλοῦτη του καὶ ζωὴν του θυσιάσῃ.

Συνοδευόμενος ὑπὸ λογάδων καὶ ἐνθουσιῶντων ἀνδρῶν καὶ κομίζων θησαυροῦς, ἔφθασεν εἰς τὴν Ἐπτάνησον καὶ ἐκεῖθεν ἐρευνήσας καὶ κατοπτεύσας τὰ ἐν Ἑλλάδι ἐπακολουθοῦντα προτίμησε νὰ κατέλθῃ εἰς Μεσολόγγιον, ἐκλέξας αὐτό, ὡς σημεῖον ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὴν μεγαλοφυᾶ κρίσιν καὶ προνοητικότητα αὐτοῦ θὰ διεδραματίζοντο τόσα ἔνδοξα καὶ περιφανῆ γεγονότα, ἡ ἐπέλευσις τῶν ὁποίων δὲν διέψευσε τὴν τηλαυγῆ διορατικότητά του.

Μετὰ πολυήμερον καὶ περιπετειώδες ταξίδιον κατὰ τὸ ὁποῖον ἐκινδύνευσε νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τουρκικῶν πολεμικῶν πλοίων, ἔφθασεν εἰς Μεσολόγγιον κατὰ τὰ τέλη του 1823, γενόμενος δεκτὸς μετὰ χαρᾶς καὶ ἐνθουσιασμοῦ καὶ μεγάλων ἐλπίδων ὑπὸ τῶν κατοίκων, τῶν παρευρεθέντων ὀπλαρχηγῶν καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως.

Ὁ ἐμπνευσμένος ποιητὴς ἐκτιμῶν δεόντως τὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων «φείδου χρόνου» ἀμέσως ἤρχισεν ἐργαζόμενος καὶ ρυθμίζων τὰ πάντα καὶ διὰ τοῦ παραδείγματός του, ἐμπνέων τὸ θάρρος καὶ τὴν αὐταπάρνησιν πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας, ὑπὲρ εὐοδώσεως τοῦ παρ' αὐτῶν ἀναληφθέντος ἱεροῦ καὶ μεγάλου ἀγῶνος.

Συνέστησε λοιπὸν ἐργοστάσια διευθυνόμενα ὑπὸ Εὐρωπαϊῶν ἐπιστημόνων καὶ τεχνιτῶν, δι' ὧν ἐσκόπει νὰ κατασκευάζῃ πᾶν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον διὰ τὸν πόλεμον καὶ ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ τὸ Μεσολόγγιον κέντρον καὶ προπύργιον ὄχι μόνον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς ἄλλης ἐν ἐπαναστάσει εὐρισκομένης ἐκ τῆς ὁποίας προσεκάλουν αὐτὸν δι' ἀπεσταλμένων καὶ ἔσπευδον ν' ἀντιληφθοῦν τὰ ἐν Μεσολογγίῳ παρ' αὐτοῦ διενεργούμενα ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεπτεροῦντο αἱ ἐλπίδες αὐτῶν, θεωροῦντες τὸν λάτρην τοῦτον τῆς ἐλευθερίας καὶ μέγαν φιλέλληνα καὶ ὑπὸ τοῦ μεγάλου τῆς Ἑλλάδος Θεοῦ ἀποσταλέντος ἀντιλήπτορα καὶ σωτῆρα.

Ἄλλ' ἐν ᾧ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἀπειρογάζετο καὶ τόσαι αἴσιαι καὶ χρυσαὶ ἐλπίδες ἐβασκαλίζον τὰς ψυχὰς τῶν ἀγωνιζομένων, ἐμπνέουσαι θάρρος καὶ ἐθελουσίαν εἰς τὸ δυσχερὲς καὶ κινδυνῶδες ἔργον αὐτῶν, ἐπῆλθεν ἀπροόπτως ὁ θάνατος τοῦ εὐγενοῦς λόρδου, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του καὶ τῆς πολυτίμου ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος δράσεώς του, ἡ ἀποπτᾶσα δὲ μεγάλη του ψυχὴ συναπεκόμισε τὰς παρ' αὐτῆς ἐξαρτωμένας γλυκείας ἐλπίδας καὶ ὁ σβεσθεὶς φωτεινὸς φάρος τῆς διανοίας του μὲ βαθὺ περιέβαλε σκότος τὴν ἔκβασιν τοῦ διεξαγομένου γιγαντιαίου ἀγῶνος.

Καταληφθεὶς ὑπὸ νόσου ὀξείας καὶ μὴ δεχόμενος νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν παρὰ τῶν ἱατρῶν του ἐνδεικνυομένην θεραπείαν, ὡς καὶ τὴν τῆς πόλεως, ἀπέθανε τὴν 7ην Ἀπριλίου τοῦ 1824 δευτέραν ἡμέραν τοῦ Πάσχα, πρὸς μεγάλην θλίψιν τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων καὶ ἰδίως τῶν Μεσολογγιτῶν, οἵτινες ἐκ τῶν λόγων του καὶ τῶν ἔργων του εἶχον πεισθῆ ἀκραδάντως, ὅτι οἱ ἀγῶνες καὶ θυσίαι αὐτῶν θ' ἀπέβαινον ἔνδοξοι καὶ τελεσφόροι.

Τὴν κηδεῖαν τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ συνώδευσε δακρυρροοῦσα ἅπασα ἡ πόλις καὶ οἱ συρρεύσαντες ἐξ ἄλλων μερῶν, μετὰ μεγάλης πομπῆς καὶ στρατιωτικῆς παρατάξεως καὶ διεκόπησαν αἱ συνήθεις διασκεδάσεις τῶν ἑορτῶν τοῦ Ἁγίου Πάσχα, λόγον δὲ κατάλληλον καὶ συγκινητικὸν ἐξεφώνησεν ὁ Σπυρίδων Τρικούπης, ὁ δὲ νεκρὸς ταριχευθεὶς, ἀπεστάλη εἰς Ἀγγλίαν καὶ μόνον τὰ ἐντόσθια αὐτοῦ ἐτάφησαν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ ἔξωθι τῆς ἀριστερᾶς πύλης.

Ἐγκαίρως δὲ ἡ πόλις τοῦ Μεσολογγίου ὡς καὶ πάντες οἱ Ἕλληνες, ἤγειραν πρὸς αἰωνίαν ἀνάμνησιν τῶν ἔργων καὶ τῆς ἐθελουσίας αὐτοῦ, μνημεῖον περιφανὲς ἐν τῷ καταφανεστέρῳ μέρει τοῦ Ἡρώου.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Χουρσίτ πασᾶς ἀποφασίσας νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος πρὸ πάντων πρὸς ἐκπόρθησιν τοῦ Μεσολογγίου, ἀπήντησε μεγάλας δυσχερείας, προβαλλομένης ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν Τσάμηδων ἐχθρῶν ἀσπόνδων τῶν Σουλιωτῶν, ὅτι δὲν δύνανται οὗτοι νὰ ἐκστρατεύσωσιν ἀφήνοντας τὰς οἰκογενεῖας τῶν πλησίον τῶν ἐχθρῶν τῶν Σουλιωτῶν, οἵτινες ἐν τῇ ἀπουσίᾳ αὐτῶν θὰ ἠδύναντο νὰ παραβλάψωσιν αὐτάς.

Ταῦτα πάντα θεωρήσας ὁ Χουρσίτ πασᾶς εὐλογα καὶ δίκαια, ἔχων δὲ καὶ οὗτος ἀφορμὰς κατὰ τῶν Σουλιωτῶν, ὡς συμεριζομένων τὰ ἐπαναστατικά κινήματα τῶν Ἑλλήνων, ἀπέστειλε κατ' αὐτῶν δέκα πέντε χιλιάδας στρατοῦ, ἐπιφυλασσόμενος νὰ ἐπέλθῃ καὶ ὁ ἴδιος αὐτοπροσώπως ἐν καιρῷ.

Οἱ Σουλιῶται μαθόντες τὰς ἐνεργείας τῶν Ἀλβανῶν καὶ πρὸ πάντων τῶν ἀσπόνδων αὐτῶν γειτόνων Τσάμηδων καὶ τὴν κατ' αὐτῶν ἐπέπλευσιν μεγάλης δυνάμεως, οὐδόλως ἐπτοήθησαν, ἀλλ' ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς των Μποτσαρέους, Τζαβελέους, Δράκου, Δαγλέους καὶ ἄλλους ἀμέσως κατέλαβον τὰς ὠφελίμους καὶ ὀχυρὰς θέσεις τῆς ὄρεινης πατρίδος των, ἀναμένοντες τοὺς ἐπερχομένους ἐχθροὺς μετὰ τῆς συνήθους αὐτοῖς ἀταραξίας καὶ τόλμης καὶ τῆς ἀποφάσεως, νὰ ὑπερασπίσωσι σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὴν πατρίδα των.

Τὴν αὐτὴν δ' ἐποχὴν, εἶχε φθάσει εἰς Μεσολόγγιον καὶ ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης ὁ ἥρωας τοῦ Βαλτετσίου μετ' ἐκλεκτῶν ὀπαδῶν Μανιατῶν καὶ ἄλλων πληροφορηθεὶς δὲ τὰ κατὰ τὸ Σούλιον συμβαίνοντα καὶ φλεγόμενος ὑπὸ μεγάλου πόθου νὰ φανῆ χρήσιμος πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους Σουλιώτας ὑπὲρ τοῦ Σουλίου, θεωρούμενος καὶ αὐτοῦ ὡς προπυργίου τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἔδραμε τῇ προτροπῇ τῆς ἐξουσίας, χειριζομένης τότε ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, πρὸς τὸ Σούλιον, παρακολουθησάντων αὐτὸν καὶ πολλῶν Μεσολογγιτῶν καὶ ταχέως ἔφθασεν εἰς τὸ Φανάριον πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐκεῖσε εὐρισκομένων ἐχθρῶν.

Ἐν ᾧ δ' ἐξ ὅλων τῶν φαινομένων κατὰ τὴν κρατερὰν αὐτὴν ἐπίθεσιν καὶ πάλιν κατὰ τῶν ἐχθρῶν κατεφαίνετο ἡ καταστροφή καὶ ἡ ὄλοσχερὴς ἀπόκρουσις αὐτῶν, σφαῖρα ἐχθρικὴ ἔπληξε θανασίμως τὸν ἥρωα Κυριακούλην καὶ ἔπεσε πάραυτα νεκρὸς· τὸ δυστυχὲς αὐτὸ συμβάν μεταδοθὲν τοῖς ὀπαδοῖς αὐτοῦ ἀνεχαίτισε τὴν ὀρμὴν των καὶ οὕτως οἱ ἐχθροὶ ἔμειναν κύριοι τοῦ πεδίου τῆς μάχης πρὸς μεγάλην θλίψιν τῶν Σουλιωτῶν καὶ πάντων τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων.

Οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ παραλαβόντες τὸν νεκρὸν τὸν μετέφερον εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου ἀπεδόθησαν αὐτῷ μεγάλαι στρατιωτικαὶ τιμαί, ἐκδηλωσάσης τῆς πόλεως ἀπάσης τὴν θλίψιν τῆς καθῶς καὶ ὄλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἀπώλειαν ἐνὸς τοιοῦτου ἥρωος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μεγάλαι καὶ χρυσαῖ ἐστηρίζοντο ἐλπίδες.

Οἱ Σουλιῶται ἐπὶ πολὺ ἀντέσχον κατὰ τῶν μεγάλων αὐτῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐπεδείξαντο ἄνδρες καὶ γυναῖκες πράξεις γενναίας καὶ ἥρωικὰς ἀπαραμίλλους καὶ αἵτινες ὑμνήσθησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ ἀπεθανατίσθησαν ὑπὸ τῆς ἱστορίας.

Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος, ἵνα φέρῃ ἀντιπερισπασμὸν εἰς τὰς κατὰ τῶν Σουλιωτῶν ἐπιχειρήσεις τοῦ Χουρσίτ πασᾶ, ἠθέλησε νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἥπειρον, καταλαμβάνων τὸ χωρίον Πέτα, θέσιν ἐπίκαιρον καὶ ὀχυρὰν ἔναντι τῆς Ἄρτης συμπαραλαβὼν δὲ πολλοὺς ὀπλαρχηγούς Δυτικοελλαδίτας, ὡς καὶ τοὺς ἐξ Εὐρώπης κατελθόντας φιλέλληνας, πρὸ πάντων ἐκ Γερμανίας, φλεγομένους καὶ ἀκρατήτους ποῦ νὰ ἐπιδείξωσι τὰς πολεμικὰς αὐτῶν ἀρετὰς καὶ τὴν νέαν ἐν ταῖς μάχαις τακτικὴν, ὡς καὶ πολλοὺς Σουλιώτας.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην Καπετάνος τοῦ Ροδοβιζίου ἦτο ὁ Γῶγος Μπακόλας, ἀνὴρ γενναῖος καὶ ὅστις ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἀπήλαυε μεγάλης ὑπολήψεως ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ τὸ ὄνομά του ἐνέπνεε τὸν φόβον εἰς τοὺς Τούρκους, οὗτος συμμετέσχε τοῦ ἀγῶνος καὶ συνετάχθη μετὰ τῶν ἐπελθόντων ἐκεῖσε πρὸς καταπολέμησιν τῶν Τούρκων.

Ἡ πράξις αὐτοῦ οὔτῃ ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἕλληνας καὶ ἀρχικῶς πολλὰς εἶχον πολεμικὰς ἐπιτυχίας, φιλοτιμουμένων πάντοτε νὰ μὴ φαίνωνται κατώτεροι τῶν Φιλελλήνων ἐπιδεικνυόντων μεγάλας καὶ ἀγνώστους τοῖς Ἕλλησιν ἕως τότε πολεμικὰς ἀρετὰς ἐκ τῆς τάξεως καὶ τῆς τακτικῆς τοῦ πολέμου προερχομένας.

Ἄλλ' ἐπελθούσης μετ' ὀλίγον μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς δυνάμεως, γενναίως μὲν ἀπέκρουσαν τὰς κατ' αὐτῶν λυσσώδεις ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν καὶ βεβαίως, ἢ ἀπόκρουσις καὶ καταστροφὴ αὐτῶν θὰ ἐπήρχετο, ἂν μὴ ὁ Γῶγος Μπακόλας διέπραττε τὴν ἀσύγνωστον ἐκείνην πράξιν εἴτε ἀκουσίως εἴτε ἐκουσίως νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτῷ θέσιν καὶ οὕτως οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐπέλθωσι κατὰ τῶν νώτων τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Πέτα, Δυτικοελλαδιτῶν, Φιλελλήνων καὶ Σουλιωτῶν ὑποστάντων τὴν μεγάλην ἐκείνην καταστροφὴν, ἣτις ἀπεθάρρυνε τοὺς ἐπαναστάτας ἐκ τῆς ἀπωλείας τοσοῦτων γενναίων ἀνδρῶν καὶ τῆς θέσεως ἐκ τῆς ὁποίας πολλὰ ἤλπιζον.

Ἐκ τῆς θλιβερᾶς αὐτῆς περιστάσεως καὶ τῆς ἀμφιβόλου στάσεως, ἦν ἔλαβεν ὁ Γῶγος, ὁ Μαυροκορδάτος, μετὰ τῶν περισωθέντων κατέφυγεν εἰς Μεσολόγγιον, ὅπερ εἶχον ὀχυρώσει μὲ τὴν ἀπόφασιν ν' ἀναμείνωσιν ἐκεῖσε τὴν ἐπέλευσιν τῶν ἐχθρῶν.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἶχε ἐπέλθει σφοδρὰ διένεξις μεταξὺ Σουλιωτῶν καὶ Δυτικοελλαδιτῶν, πολὺ ἀκαίρως, περὶ πρωτείων, δυσαρεστηθεὶς ἐκ τούτου ὁ Μάρκος Μπότσαρης παρέλαβε πάντας τοὺς ἰδικούς του καὶ κατηθύνθη εἰς Καρπενήσιον κατὰ τοῦ ὁποίου διεδίδετο, ὅτι ἐπήρχετο ὁ Σκόδρα-πασᾶς, ἀλλ' ἐκεῖ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὁ πασᾶς ὠδήγει μεγάλην στρατιάν κατὰ τῆς ὁποίας δὲν ἠδύνατο ν' ἀντεπεξέλθῃ μετὰ τῶν ὀλίγων ὀπαδῶν του, ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ αὐτοὺς νύκτωρ κατασκηνομένων εἰς Κεφαλόβρυσον τοῦ Καρπενησίου, ἐλπίζων οὕτω νὰ διαλύσῃ αὐτὸ καὶ φέρῃ ἐν μέγα ἀποτέλεσμα, ἀποδεικνύων οὕτω τὴν ἰκανότητά του καὶ τόλμην, ὡς καὶ τῶν ὀπαδῶν του.

Ἐπετέθη λοιπὸν αἰφνιδίως κατὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ τοῦ Σκόδρα πασᾶ καὶ μεγάλην ταραχὴν καὶ ἀναστάτῳσιν ἐπέφερον εἰς αὐτὸν καὶ βεβαίως, συνέλαβον χρηστὰς ἐλπίδας ὑπὲρ τῆς ἐκβάσεως τῆς ἀποφασιστικῆς καὶ τολμηρᾶς αὐτῆς ἐπιθέσεώς των.

Ἄλλ' ἀτυχῶς σφαῖρα ἐχθρική ἐπιτυχοῦσα αὐτὸν ἔρριψε νεκρὸν καὶ οὕτως ἐσβέσθησαν πᾶσαι αἱ ἐλπίδες τῶν ὀπαδῶν του, οἵτινες παραλαβόντες τὸν νεκρὸν αὐτοῦ τὸν μετέφερον εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἐκήδευσαν μετὰ τιμῶν καὶ στρατιωτικῆς παρατάξεως τῆς ἐμπρεπούσης πρὸς τοιοῦτους ἥρωας.

Ὁ δὲ Σκόδρα πασᾶς ἐξακολουθήσας τὰς κατὰ τῶν ἄλλων ἐκείσε ὀπλαρχηγῶν ἐπιθέσεις του τοὺς ἐξετόπισε πάντας καὶ τοὺς διέλυσεν· ἐκείθεν δὲ κατηυθύνθη πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ ἔφθασεν ἔναντι τοῦ Ἀνατολικοῦ τὸ ὁποῖον καὶ ἐπολιόρησε στενωῶς.

Τὸ Ἀνατολικὸν τὸ εἶχεν ὀχυρώσει προχείρως ὁ Μιχαὴλ Κοκκίνης καὶ οἱ Ἀνατολικιώται ἐπὶ πολὺ χρώμενοι, ὡς ναυτικοί, τὰ ἐν τοῖς κανονοστασίοις εὐρισκόμενα πυροβόλα καὶ πρὸ πάντων ἐνὸς τοιοῦτου μεγάλης ὀγκῆς ἀποσταλέντος ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης Ἰγνατίου, διαμένοντος τότε ἐν Πίσῃ τῆς Ἰταλίας.

Εἶναι ἄγνωστον διατὶ τὸ Μεσολόγγιον ἔμεινεν ἀνενόχλητον καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς πολιορκίας τοῦ Ἀνατολικοῦ, τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν ἠδύνατο ν' ἀντέσχη ἐπὶ πολὺ, ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ ἐχθρὸς κατέλαβε τὴν πηγὴν τοῦ Κεφαλοβρύσου ἐξ οὗ ὑδρεύετο ἡ πόλις.

Ἡ ἔλλειψις αὕτη τοῦ ὕδατος ἐπέφερε τοῖς πολιορκουμένοις τὸν ἀπελπισμὸν καὶ τὴν ἀπόγνωσιν καὶ οὐδὲν μέσον σωτηρίας διέβλεπον.

Τότε ὁ ἱερεὺς Παῖζης, ἀνὴρ ἐνάρετος καὶ μεγάλως τιμώμενος ὑπὸ τῶν συμπολιτῶν του, συναθροίσας τοὺς ὑπὸ τῆς δίψης κατατρεχομένους κατοίκους ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν καὶ γονυπετήσας μετὰ πάντων τῶν παρευρισκομένων, προσηύχετο μετ' αὐτῶν καὶ ἐπεκαλεῖτο μετὰ πόνου καὶ δακρύων τὴν θεῖαν ἀντίληψιν καὶ βοήθειαν.

Καί, ὃ τοῦ θαύματος, ἐκείνην τὴν στιγμὴν βόμβα ἐχθρική διασχίζει τὴν θολωτὴν στέγην τοῦ ναοῦ καὶ πεσοῦσα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς ἐκκλησίας μετὰ σφοδροῦ πατάγου, διήνοιξε ζωηφόρον φρέαρ, ἐξ οὗ ἀνέβλυσε γλυκὺ καὶ πόσιμον ὕδωρ ἐκ τοῦ ὁποίου πάντες ἔσβησαν τὴν φλογεράν αὐτῶν δίψαν, δοξάζοντες δὲ καὶ εὐλογοῦντες τὸν Ὑψιστον, ἔσπευδον οἱ πολεμισταὶ ζωηροὶ καὶ εὐθυμοὶ εἰς τοὺς προμαχῶνας πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἀγῶνας.

Τὸ βαρυσήμαντον τοῦτο γεγονός καὶ μέγα θαῦμα τῆς θείας προνοίας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐθελουσίας τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζομένων καὶ στενωῶς πολιορκουμένων Ἀνατολικιωτῶν παρεδόθη πρὸς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν ἐπιζησάντων αὐτοπτῶν καὶ ἐπευφημήθη ὑπὸ τῆς δημοσιογραφίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἀπαντῶμεν ἐν τῇ Γενικῇ Ἐφημερίδι τοῦ Μονάρχου τὸν ὕμνον τὸν συντεθέντα ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ Γουσταίου Σβάμπ διὰ τὸ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ ἐπιτελεσθὲν θαῦμα τῆς ἐκ τῆς πεσοῦσης σφαίρας ἀναβλύσεως ποσίμου ὕδατος ἐν τῷ ναῷ τῶν Ταξιαρχῶν καθ' ἣν ὥραν ὁ ἱερεὺς Παῖζης μετὰ τῶν διψῶντων κατοίκων ἐπεκαλοῦντο τὴν θεῖαν ἀντίληψιν καὶ βοήθειαν ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος αὐτῶν.

«Γελαῖ ἐν νησίον, ὑπὸ συκῶν καὶ ροδωνιῶν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν κατάφυτον οἶον ἀλλαχοῦ ἢ φαντασία μόνη νὰ πλάσῃ καὶ ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐν ἐωθινῷ ὄνειρῳ νὰ ἴδῃ δύναται.

Ἐπὶ τῶν βουνῶν αὐτοῦ κινεῖται εἰς λαός, λαλῶν τὴν ἀρχαίαν, τὴν προσφιλῆ γλῶσσαν, ἥτις φθέγγεται τὴν φωνὴν τῶν θεῶν, διὰ νέων δὲ πτερυγῶν σκέπει αὐτὸν ἢ ἐλευθερία...

Οὐδὸλως με προσπελάζει ἡ πείνα, οὐδὲ μὲ ταλαιπωρεῖ, διότι μὲ τρέφει τὸ θέρος, ὅπερ χειμῶν δὲν ἐπακολουθεῖ.

Μάτην ἔχυσα τὸ αἷμα, καὶ τὸν μόλυβδον διηύθυνα πρὸς τὴν καρδίαν τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ρώμη ἐκλίπει, ἡ ζωὴ οἴχεται, διότι πέμπει κατ' ἐμοῦ τὴν σύμμαχον αὐτοῦ δίψαν!...

Σήμερον ἐπίτρεψον ἵνα οἱ πιστοὶ ἰχνεύσωσι τὴν ἀπόκρυφον φλέβα τῆς γῆς. Ἄμα ὡς αἱ πηγαὶ περὶ ἡμᾶς ἀναβλύσωσι τὰ στίφη τοῦ ἐχθροῦ οὐδέποτε θὰ νικήσωσιν ἡμᾶς.

Εἰσάκουσον ἡμῶν Σῶτερ!

Οὕτω φωνοῦσι οἱ πάντες! Ἦκουσε τὴν ἱκεσίαν, διὰ τί δὲν ἀποτρέπει τοῦ ἐχθροῦ τὸν ἄγριον θυμὸν; αἱ χαράδραι βροντῶσι καὶ αἱ σφαῖραι πίπτουσιν.

Ἴδου μία διὰ τῶν πτερῶν τῆς θυέλλης, ἵπταται, διασχίζει τοῦ ναοῦ τὴν θολωτὴν στέγην, ἀναύδους ποιεῖ τοὺς προσευχομένους καὶ καταπίπτει ἐν τῷ μέσῳ. Πλήττει τὸ ἔδαφος, ἀνασκάπτει τὴν γῆν, εἶτα ὀρμητικῶς ὀρύσσει ἐν τῷ ρήγματι· καὶ τότε ἀκούεται ἀναβλύζουσα, καὶ τότε ὁρᾶται ἐκχεομένη, καὶ τότε ἀναβλύζει πηγὴ ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ χάσματος... Τότε ἕκαστος ἀπὸ τῆς ἱερᾶς ἀντλεῖ πηγῆς· διὰ παντὸς τοῦ σώματος ἀγγελικὴ εἰσδύει ρώμη. Σπεύδοντες ὀρμῶσιν ἀπὸ τοῦ ναοῦ πρὸς ἔργα μεγάλα ἐπὶ τῶν χαρακωμάτων.

Τρισηλίας σφαίρας βάλλει ἀπὸ τῶν φαράγγων κατὰ τῆς Ἁγίας νήσου μάτην ὁ ἐχθρός, διότι πᾶσαι σβέννυνται ἐν τῇ φορᾷ αὐτῶν· οὕτως ἡ Ἐλευθερία διὰ παντὸς θεμελιωθήσεται.

Γουσταύος Σβάμπ.»

Ἐπίσης καὶ ὁ ἡμεδαπὸς Π. Σκαλτσούνης ἔγραψεν τὸν κάτωθι διθύραμβον.

Διψᾷ ἐν σῶμα ἀνδρῶν γενναίων
 Κ' ἐλπίζει θρίαμβον ὁ ἐχθρός!...
 Ὁ Πλάστης ὅμως ὡς μάνα νέον
 Νερό τοὺς στέλλει διὰ πυρός.
 Ἐντὸς Ἁγίου Ναοῦ σκορπίζει
 Χώματα, βόμβα πυριφλεγῆς
 Ἄλλ' ὡς ἐκ θαύματος ἀναβλύζει
 Πόσιμον ὕδωρ καλῆς πηγῆς!
 Εἰς οὐδὲν ἄλλο ἄς μὴ ἐλπίζῃ
 Ἦθνος ἢ πόλις, μέγας, μικρός
 Εἰ μὴ σ' Ἐκείνον ὅπου δροσίζει
 Διψῶντα χεῖλη διὰ πυρός.

Κατὰ τὰ τέλη δὲ Νοεμβρίου 1823, ὁ Σκόδρα-πασᾶς, ἀπελπισθείς, ὅτι θὰ κυριεύσῃ τὸ Ἀνατολικόν, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ μετὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς Ἦπειρον καὶ οὕτως ἡ Δυτικὴ Ἑλλάς ἔμεινε καὶ πάλιν ἐλευθέρα.

Ἐν τούτοις ἡ Ὑψηλὴ Πύλη μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῆς ἐξ ἄλλων ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν, ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ ἓνα τῶν ἱκανωτέρων στραταρχῶν αὐτῆς τὸν Ρεσίτ Μεχμέτ πασᾶν τὸν ἐπιλεγόμενον καὶ Κιουταχῆν, μετὰ πολυπληθοῦς καὶ ἀξιομάχου στρατοῦ, ἀποτελούμενον ἐξ ὄλων τῶν

ὄπλων καὶ βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν, ἀφ' οὗ δ' ἔταξε ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικοὺς Εὐρωπαϊοὺς, τὸν διέταξεν ἀμέσως νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως κατὰ τοῦ Μεσολογγίου μὲ τὴν ρητὴν καὶ ἀπερίφραστον πρὸς αὐτὸν ἀξίωσιν τοῦ Σουλτάνου «ἢ τὸ Μεσολόγγιον ἢ τὴν κεφαλὴν του».

Καταρτίσας οὕτως ὁ Κιουταχῆς τὸν στρατὸν του, ἀνερχόμενον μετὰ τῶν βοηθητικῶν ὑπηρεσιῶν εἰς τρεῖς καὶ ἐπέκεινα μυριάδας, ἐξεκίνησεν ἐκ τῆς Ἡπείρου κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1825 καὶ χωρὶς ν' ἀπαντήσῃ που σπουδαίαν ἀντίστασιν καταφθάνει ἔξωθι τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ Μεσολογγίου περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἀπριλίου καὶ ἀμέσως ἄρχεται κανονικῆς καὶ ἐντέχνου πολιορκίας τῶν πόλεων αὐτῶν τῶν ὁποίων οἱ πολιορκούμενοι προβλέποντες τὰ δεινὰ καὶ τὰς ἄλλας στενοχωρίας τὰς ὁποίας θὰ ὑποστῶσιν ὑπερασπιζόμενοι ἑαυτοῦς, ἀπεφάσισαν νὰ λάβωσι μέτρα κατάλληλα καὶ πρόσφορα ἀπέναντι ἐμπείρου ἀρχηγοῦ μετὰ τοιοῦτου ἐπιτελείου.

Καὶ ὡς πρῶτιστον αὐτῶν ἔργων ἐθεώρησαν τὸ ζήτημα τῆς πειθαρχίας καὶ τάξεως καὶ ἀμέσως οἱ ἐκ τῶν πρῶτων εὐρεθέντες καὶ καταλαβόντες τὰ τεῖχη τοῦ Μεσολογγίου στρατιωτικοί, ἢ διευθύνουσα προσωρινῶς τὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος Ἐπιτροπὴ καὶ οἱ Δημογέροντες τῆς πόλεως ἐξέδιδον τὸν ἀκόλουθον κανονισμόν τῆς ἐν τῷ φρουρίῳ ὑπηρεσίας τοῦ στρατοῦ.

«Οἱ εἰς τὴν πολιορκουμένην ταύτην πόλιν τοῦ Μεσολογγίου εὐρεθέντες ὄπλαρχηγοὶ συνελθόντες σήμερον, ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τῆς ἐξοχωτάτης Ἐπιτροπῆς καὶ τῶν Δημογερόντων τῆς πόλεως ταύτης, καὶ συσκεφθέντες διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ φρουρίου καὶ τὴν ἀντίστασιν τοῦ πολιορκουήντος ἐχθροῦ καὶ τέλος πάντων διὰ τὴν εἴσαξιν τῆς εὐταξίας ἐκ τῆς ὁποίας πηγάζει κάθε σωτηριῶδες, ἐγκρίνομεν.

α) Κάθε στρατηγὸς καὶ λοιποὶ ὄπλαρχηγοὶ νὰ παρευρίσκωνται νυχθημερὸν εἰς τὴν ὁποίαν διωρίσθη νὰ φυλάξῃ θέσιν.

β) Οὐδεὶς τῶν στρατιωτῶν νὰ ἡμπορῇ ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὴν διωρισμένην θέσιν του, μήτε νὰ περιφέρηται εἰς τὴν πόλιν χωρὶς ἄδειαν τοῦ Ἀρχηγοῦ του.

γ) Ὁ Φρούραρχος τοῦ Μεσολογγίου χρεωστεῖ νὰ δώσῃ ὀνομαστικὸν κατάλογον τῶν εἰς τὰ κανονοστάσια πυροβολιῶν.

δ) Οἱ αὐτοὶ πυροβολιστὰὶ χρεωστοῦν ἀδιακόπως ἡμέρας καὶ νυκτὸς νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὰ κανονοστάσια, ἐκτὸς μόνον ὅτε λάβουν χρεῖαν ἡμποροῦν νὰ πηγαίνουν ἀπ' αὐτοὺς εἰς τὴν πόλιν δύο ἢ τρεῖς μὲ προσδιωρισμένην ὥραν καὶ μὲ τὴν ἄδειαν τοῦ Ἀρχηγοῦ των, ἐμποδισμένον δὲ διόλου εἰς αὐτοὺς εἶναι τὸ νὰ μὴ παρευρεθῶσιν, εἰς τὰ κανονοστάσιά των πρὶν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου καὶ ἐπὶ ποινῇ, ἐκτὸς δεδικαιολογημένης αἰτίας.

ε) Οἱ Ἀρχηγοὶ τῆς φιλοπυροβολικῆς τοῦ Μεσολογγίου χρεωστοῦν νὰ δώσουν κατάλογον ὄλων τῶν εἰς διαφόρους θέσεις τοῦ φρουρίου καὶ ὑπὸ τὴν ὄδηγιάν των διαφόρων πεντηκοντάρχων κατοίκων τοῦ Μεσολογγίου.

στ) Χρέος δ' ὄλων τῶν κατοίκων, νὰ παρευρίσκωνται ἀδιακόπως εἰς τὴν ὁποίαν διωρίσθη ὁ καθεὶς θέσιν, συγχωρεῖται ὅμως εἰς αὐτοὺς, οἱ ἡμίσεις νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν φαμελιῶν των ἀπὸ τῆς πρωΐας ἕως εἰς τὸ γεῦμα, ὅτε θέλουν ἐπιστρέφει διὰ νὰ εἰσέρχωνται οἱ ἐπίλοιποι, πρὶν ὅμως τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου νὰ εὐρίσκωνται ὅλοι εἰς τὰς θέσεις των, αὐστηρῶς δὲ θέλει παιδευθῆ, ὅστις χωρὶς εὐλογοφανῆ αἰτίαν, ὅλον τοῦτο ὅμως θέλει γίνεται μὲ τὴν ἄδειαν τῶν Ἀρχηγῶν των.

ζ) Κανέν τρόφιμον ἢ πόσιμον νὰ μὴν πωλῆται μέσα εἰς τὴν πόλιν.

η) Κανέν ἐργαστήριον κρασοπωλείον δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν ν' ἀνοίξῃ ἢ κάμῃ ἐμπόριον, ὃ δὲ παραβάτης θέλει παιδευθῆ με παιδείαν δημεύσεως, ὅσων πραγμάτων ἤθελεν εὔρεθῆ εἰς τὸ ἐργαστήριόν του.

θ) Ἡ ἐξοχωτάτη Ἐπιτροπὴ νὰ διατάξῃ ἄνευ ἀναβολῆς νὰ κατασκευασθοῦν χίλιαι λόγγαι (μισδράκια) καὶ ἀναλόγως τῶν στρατιωτῶν νὰ μοιρασθῶσι, παρομοίως δὲ καὶ τρεῖς χιλιάδες φουσέκια ντουφεκιού με κομμάτια.

ι) Νὰ διατάξῃ τὸν φροντιστὴν τοῦ στρατοπέδου νὰ πέμψῃ εἰς ἡμᾶς κατάλογον τῶν ὅσων σιτηρεσιῶν δίνει εἰς τὸ παρὸν στρατόπεδον.

ια) Διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὅσων ἄνω ἐξηγοῦν καὶ διὰ τὴν εἴσαξιν τῆς εὐταξίας τῶν ἐντοπίων θέλουν διορισθῆ καὶ ἀπὸ τὰ διάφορα σώματα τῶν ὀπλαρχηγῶν, οἱ ὅποιοι περιφερόμενοι εἰς τὴν πόλιν θέλουν ἐνεργεῖ ἀπολύτως καὶ με ὅλην τὴν ἀπαιτούμενην δραστηριότητα καὶ αὐστηρότητα εἰς τὰ ὅσα διαταχθοῦν.

ιβ) Ἡ ἐξοχωτάτη Ἐπιτροπὴ, ἀφ' οὔ θεωρήσει καὶ ἐγκρίνει τὸ περιεχόμενον, παρακαλεῖται νὰ ἐπικυρώσῃ καὶ ἀντίγραφον τοῦ παρόντος διὰ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως νὰ πέμψῃ εἰς τοὺς ὑπογεγραμμένους. Ἡμεῖς δὲ ἀμεταθέτως ὑποσχόμεθα νὰ διαφυλάξωμεν τὸ παρὸν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν.

Τὴν 7ην Μαΐου 1825 ἐν Μεσολογγίῳ

Οἱ Στρατηγοί

Δημήτριος Μακρῆς

Νικόλαος Στουρνάρας

Ἀνδρέας Ἴσκος

Οἱ Δημογέροντες

Ἀναστάσιος Παλαμᾶς

Ἀλέξιος Τσιμπουράκης

Παῦλος Μπονιστέρης

Ὁ Ὀπλαρχηγὸς τῶν ἐντοπίων

Ἄθαν. Ραζηκότσικας

Οἱ ὀπλαρχηγοί

Γρηγόρης Λιακατᾶς

Γιαννάκης Σταΐκος

Δῆμος Τσέλιος

Βασίλειος Χασάπης

Χρήστος Τσαούσης

Βασίλ. Πάτσης

Ἐθεωρήθη καὶ ἐπιχυροῦται

Ἡ Διευθύνουσα τὰ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος προσωρινὴ Ἐπιτροπὴ

Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος

Γεώργιος Καναβός

Δημήτριος Θέμελης

Τ.Σ.

ὁ Γενικός Γραμματέας

Φ. Πλετάς»

Ἡ ἀνάγνωσις καὶ μελέτη τοῦ ἐγγράφου τούτου παρέχει ἡμῖν τὴν μεγάλην καὶ ὑψηλὴν ἰδέαν ἐκ τῆς ὁποίας ἐνεφοροῦντο οἱ ἄνδρες οὗτοι, οἱ εἰς τοὺς δρόμους καὶ τὰ πελάγη διαβίωσαντες καὶ ἐπιμόχθως ἀγωνισάμενοι κατὰ τῶν φοβερῶν στοιχείων τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιβουλῶν, ἰδίως λέγω, περὶ πειθαρχίας καὶ τάξεως πρὸς ἣν οἰκειοθελῶς καὶ ἀγογγύστως ὑπεβάλλοντο, ἀναγνωρίζοντες οὕτως, ὅτι ἄνευ αὐτῶν εἰς οὐδὲν ὠφελοῦν τὰ στρατεύματα, ὅσον πολυάριθμα καὶ ἂν ᾖσι ταῦτα, πρὸς διεκδίκησιν τῆς ἐλευθερίας των καὶ ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος αὐτῶν.

Καὶ ἀληθῶς, ὠμολόγουν οἱ περισωθέντες, ἡ πειθαρχία καὶ τάξις διετηρήθησαν κατὰ τὴν πολιορκίαν ἐν ἀκμῇ, τῇ ἐπιβλέπει τοῦ μεγαλοψύχου Ἄθαν. Ραζηκότσικα, ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν, παρευρισκομένου πανταχοῦ καὶ πάντοτε καὶ ἐπιβαλλομένου, διὰ τοῦ αὐστηροῦ ἤθους, τῆς τόλμης του καὶ τῆς μεγάλης ἀφοσιώσεως τῶν ὀπαδῶν του πρὸς αὐτόν.

Ἀκολούθως ἐνισχύθη ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου, καὶ παρὰ τῶν καταφθασάντων στρατηγῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν μετὰ τῶν ὀπαδῶν των, Νότη Μπότσαρη, Κίτσου Τσαβέλα, Ἀνδρέα Ἰσκού, Μήτσου Κοντογιάννη, Κώστα Σαδῆμα, Λάμπρου Βεΐκου, Κίτσοι τῆς Κυρά Βασιλικῆς, Ἰωάννου Ράγκου, Π. Σωτηροπούλου, Ἀλεξίου καὶ Κώστα Βλαχοπούλων, Ἰωάννου Στράτου, Νικολ. Στράτου καὶ ἐκ Πελοποννήσου τοῦ Νικηταρά, ἕκαστος δ' ἐξ αὐτῶν κατέλαβε καὶ θέσιν ἀνάλογον τῆς δυνάμεώς του πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ τείχους.

Ὁ δὲ Κιουταχῆς μετὰ τὴν πρώτην κατόπτευσιν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀνέγερσιν πυροβολείων πλησίον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ὀπλίσας αὐτὰ διὰ πυροβόλων καὶ ὄλμων, ἤρξατο ἀμέσως σφοδροῦ καὶ ἀδιαλείπτου κανονοβολισμοῦ κατὰ τῆς πόλεως καὶ τῶν τειχῶν αὐτῆς, ὅπως πτοήσῃ τους πολιορκουμένους καὶ προξενήσῃ ρήγματα ἐπὶ τῶν τειχῶν καὶ οὕτω διὰ μιᾶς σφοδρᾶς ἐπιθέσεως διὰ στρατοῦ ἐπιλέκτου ἐκπορθήσῃ τὰ τείχη καὶ καταλάβῃ τὴν πόλιν.

Ἄλλ' ἡ μεγαλομάρτυς φρουρὰ εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀδιάκοπον καὶ τὰς συνεχεῖς τῶν ὄπλων καὶ τηλεβόλων βολὰς ἀντιτάσῃ τὰ χαλύβδινα στήθη τῆς καὶ ἀντεπετέθησαν ξιφήρεις κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων καὶ τῶν τουρκικῶν χαρακωμάτων καὶ μετ' ἀπαραμίλλου ἀνδρείας καὶ τόλμης ἐνσπείρασα τὴν ταραχὴν καὶ τὸν τρόμον καὶ ἐμπνέουσα τὴν φρίκην καὶ τὴν σύγχυσιν διὰ τῆς φυγῆς εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἐχθροῦ.

Ἐκ δὲ τῶν ἐπιφανεστέρων καὶ πολεμικωτέρων μέτρων, ὧν ἀμέσως ἀπ' ἀρχῆς οἱ πολιορκούμενοι ἐποιήσαντο οὐχὶ ρῆσιν, ἀλλὰ μᾶλλον κατάχρησιν καὶ τὰ ὁποῖα τόσον ἐπωφελῆ ἀπέβησαν αὐτοῖς καὶ καταστρεπτικὰ διὰ τὸν ἐχθρόν, ἦσαν καὶ οἱ καθ' ἐκάστην σχεδόν γενόμενοι κινδυνώδεις καὶ ἀποφασιστικοὶ ἔξοδοι κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν ὀχυρωμάτων αὐτοῦ, διὰ τῶν ὁποίων ἐκτὸς τῶν φθορῶν, ἃς πρὸς τὸν ἐχθρόν ἐπέφερον, ἐκράτουν αὐτὸν ἀνήσυχον καὶ ἄϋπνον καὶ συνεπῶς ἐξαντλούμενον σωματικῶς καὶ δυσφοροῦντα κατὰ τῶν Ἀρχηγῶν αὐτοῦ διὰ τὴν τόσον πλησίον τῶν τειχῶν τοποθέτησίν του.

Τὰς τοιαύτας δ' ἐξόδους διωργάνωσαν καὶ ἐπεχείρουν πρὸ πάντων Μεσολογγίται, γινώσται τοῦ τόπου, ὀδηγὸν ἔχοντες τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν, Ἄθαν. Ραζηκότσικα, Ἰωάννην, μὴ γνωρίζοντα τί θὰ εἶπη φόβος κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἐπιζησάντων, ὡς καὶ τοὺς Δημήτριον Ραζῆν, Κωνσταν. Τσιριγώτην, Σπῦρον Τσαγκαράκη, Χαρ. Μαλακάσην, Ἡλία Σχινᾶ, Π. Ρούτσου, Θωμᾶ Γκόρπα, Δήμου Ρινιάσα, Γεωργίου Κοφίνα καὶ ἄλλους, οἵτινες πολλὰς καὶ ἐπικινδύνους πληγὰς εἰς διάφορα τοῦ σώματός των μέρη ἐδέχθησαν, ὁ δὲ Παναγιώτης Ροῦτσος, ἀνήρ

γιγαντώδους ἀναστήματος ἐμπεσῶν κατὰ τινὰ νυκτερινὴν ἔξοδον εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν ὑπέστη μεγάλας βασάνους, ὅπως ὁμολογήσῃ τι περὶ τῆς καταστάσεως τῆς φρουρᾶς, πλὴν ἀρνούμενος καὶ ὑβρίζων αὐτοὺς ἐσουβλίσθη καὶ ἐφήθη ἔναντι τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐπιδεικτικῶς καὶ ἐνώπιον πολλῶν ἐργατῶν χριστιανῶν ἐκ τῶν βία παρακολουθούτων τὸν τουρκικὸν στρατὸν, οἵτινες κατόπιν διηγοῦντο τὸν τοῦ Ρούτσου μαρτυρικὸν θάνατον. Ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν οἱ ναυτικοὶ Μεσολογγίται ἐπεδείκνυον τὴν δεξιότητα καὶ ἀνδρεία αὐτῶν, κατορθώσαντες μὲ μικρὰς κανονιοφόρους κυβερνουμένας ὑπὸ τῶν Κωνσταντ. Τρικουπῆ, Χρυσάνθου Μωραϊτάκη καὶ Δημ. Παναγιώτου, διὰ καταλλήλου καὶ τολμηρᾶς ἐπιθέσεως νὰ ἐκδιώξωσιν ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Ἁγίου Σώστη, ἑπτὰ πολεμικὰ τουρκικὰ πλοῖα καταφυγόντα εἰς Πάτρας, διευκολύνοντες τὴν εἰσαγωγὴν τροφῶν εἰς τὴν πολιορκουμένην πόλιν.

Κατάπληκτος γενόμενος ὁ Κιουταχῆς ἐπὶ τούτοις διακόπτει πλέον τὰς ὀρητικὰς καὶ συνεχεῖς ἐφόδους καὶ ἐπιθέσεις καὶ ἄρχεται διὰ τῶν μηχανικῶν τοῦ τακτικῆς καὶ μελετημένης ἐργασίας, διὰ τῆς ὁποίας πλησιάζει ἀσφαλῶς πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ ἐγείρει ὀχυρώματα καὶ πυροβολεῖα, τὰ ὁποῖα ὀπλίζει διὰ μεγάλων τηλεβόλων καὶ ὄλμων καὶ ἄρχεται καὶ πάλιν σφοδροῦ καὶ ἀδιαλείπτου φονικοῦ πυρός, προξενήσαντος μεγάλας φθορὰς καὶ ζημίας ἔν τε τῇ πόλει καὶ τοῖς πολιορκουμένοις· ἀλλὰ καὶ τὰ τεῖχη ὑπέστησαν βλάβας, καὶ ρήγματα καταφανῆ, πρὸ πάντων δὲ ἐπὶ τοῦ προμαχῶνας Φραγκλίνου (Τερίμπιλε) μετὰ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ὁποίων ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ, διέταξεν οὗτος πάραυτα γενικὴν καὶ ἀπεγνωσμένην ἔφοδον κατὰ τῶν βεβλαμένων ἰδίως μερῶν καὶ ἐκεῖ τότε συνήφθη οὕτως εἰπεῖν, μάχη ἐκ τοῦ συστάδην, διότι οἱ πολιορκούμενοι ἀντέταξαν τὰ στήθη των καὶ διὰ τῆς σπάθης καὶ τῶν γιαταγανίων, ἀπέκρουσαν τὴν εἰσβολὴν τῶν μαινομένων ἐχθρῶν, ἣν κατάρθωσαν μετὰ ἐξάωρον αἱματηρὰν καὶ ἀπεγνωσμένην πάλην, ἐκ τῆς ὁποίας κατησχυμένος ὑπεχώρησεν αὐτὸς οὗτος ὁ ἀρχιστράτηγος, αὐτοπροσώπως διευθύνων τοὺς ἐπιτεθεμένους.

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐφρονεῦθη καὶ ὁ νεαρὸς καὶ ἐνθουσιώδης Ναπολέων Πλατύκας, τὸν νεκρὸν τοῦ ὁποίου ἡ πόλις ἄπασα καὶ ἡ φρουρὰ ἐκῆδευσε μετὰ λύπης καὶ τιμῶν καὶ λόγον ἐξεφώνησαν ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, ἐξάρας τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ καὶ προτρέψας τοὺς συνομήλικας του νὰ τὸν μιμηθῶσιν, ὅπερ καὶ ἐπηκολούθησε φρονευθέντων πολλῶν νέων ἀνηκόντων εἰς τὰς καλυτέρας οἰκογενεῖας καὶ μεταξὺ αὐτῶν τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ διδασκάλου Βανδριμάκη Οἰκονομοπούλου.

Ἡ ματαίωσις καὶ ἀποτυχία τῶν πεισμώνων καὶ συνεχῶν ἐπιθέσεων καὶ ἐφόδων καὶ ἡ ἐκ τούτων ἀπώλεια τοσοῦτου ἐκλεκτοῦ στρατοῦ καὶ ἀξιωματικῶν ἐμποιεῖ τῷ στρατάρχῃ ἀπογοήτευσιν τοιαύτην καὶ ἀπελπισμὸν ὥστε παραιτεῖται πλέον πάσης ἐπιθετικῆς ἐπιχειρήσεως καὶ περίφοβος ἐκ τῆς τόλμης καὶ ἀνδρείας τῶν πολιορκουμένων, τρέπεται πρὸς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ, ἀγανακτῶν καὶ συλλογιζόμενος τὰ ἐπακολουθήματα τῶν ἀποτυχιῶν του καὶ τὸ ἀπειλητικὸν φερμάνιον τοῦ Σουλτάνου «ἡ τὸ Μεσολόγγιον ἢ τὴν κεφαλὴν σου».

Μένει δ' οὕτω κατάπληκτος ἐν τῇ σκηνῇ του καὶ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀπρόσιτος ἐν μεγάλῃ ταραχῇ καὶ ἀγωνίᾳ.

Ματαίως προσπαθοῦν οἱ ἐπιτελεῖς του καὶ οἱ ἄλλοι ὑπ' αὐτὸν πασᾶδες νὰ τὸν πείσουν νὰ κατέλθῃ πρὸς τὴν πόλιν, ὑποδεικνύοντες ὅτι διὰ μιᾶς μεμελετημένης καὶ στενῆς πολιορκίας θὰ δυνηθῶσι νὰ στερήσωσι τοὺς πολιορκουμένους τῶν ἀναγκαιούτων αὐτοῖς καθ' ἐκάστην ἐφοδίωσιν καὶ πρὸ πάντων τῶν τροφῶν καὶ οὕτω θ' ἀναγκάσουν αὐτοὺς διὰ τῆς πείνης νὰ παραδοθῶσιν.

Ἄλλ' οὗτος κατ' οὐδένα τρόπον ἐπέιθετο νὰ ἀποδεχθῆ τὰ προτεινόμενα τελεσφόρα μέτρα.

Καὶ δὲν ἤθελον ἀναφέρει, κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν ἐπιζησάντων, καὶ ἄλλην τινα ἀφορμὴν ἐκ τῆς ὁποίας πολὺ ἐστενοχωρεῖτο καὶ δυσανασχέτει, ἥτις προστιθεμένη εἰς τὰς ἄλλας αὐτοῦ στενοχωρίας προερχομένης ἐκ τῶν ἀποτυχιῶν τῶν στρατιωτικῶν του ἐπιχειρήσεων ἐξηνάγκασαν αὐτὸν ν' ἀπομακρυνθῆ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως Μεσολογγίου, ὡς ἐνέχουσαν φράσεις ἀπρεπεῖς καὶ ὑβριστικὰς κατ' αὐτοῦ τοῦ προσώπου τοῦ Κιουταχῆ, εἰ μὴ ἀπῆντων ὁμοίας τοιαύτας ἢ καὶ ἀνευλαβεστεράς κατὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ στρατηγοῦ τῶν Ρωμαίων Σύλλα, ὅτε οὗτος ἐπολιόρκει τὰς Ἀθήνας, ἐκτεθιμένας ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἐχούσας ὡς ἐξῆς:

«Ὅτε αἱ Ἀθηναῖοι ἐπολιορκοῦντο ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Σύλλα, ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα ἐκ τῆς πείνης, ἧς ἔνεκα ἠναγκάζοντο καὶ ἀνθρώπινα πτώματα ν' ἀλατίζουν καὶ νὰ καταβροχθίζωσιν. Ἐπὶ τέλους τὴν 5ην Μαρτίου 85 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι περιέπεσον εἰς χεῖρας τῶν Ρωμαίων καὶ παρεδίδοντο εἰς φοβερὰν σφαγὴν καὶ λεηλασίαν· ἐν τούτοις διαρκούσης τῆς πολιορκίας ταύτης, οἱ Ἀθηναῖοι πρὶν ἐξαντληθῶσιν ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ εἶχον τὸ θάρρος νὰ ἐρεθίζωσιν τὸν πολιορκητὴν, βαρύτερα φέροντα τὸ σκῶμμα - ἀναπηδῶντες εἰς τὸ τεῖχος καὶ κακολογοῦντες τὴν τε γυναῖκα αὐτοῦ Μετέλλαν καὶ αὐτὸν μάλιστα τὸν Σύλλαν διὰ τοῦ Ἰαμβικοῦ στίχου “Συκάμινον ἐσθ' ὁ Σύλλας ἀλφίτω πεπασμένον” ἦτοι: ὁ Σύλλας εἶναι μύρον (μυραντσέδα) πισπιλισμένον μὲ ἀλφίτον, τοῦτο δέ, διότι ὁ Σύλλας ἦτο ἐρυθροπρόσωπος μὲ λευκὰ στίγματα».

Τοιοῦτον δέ τι ὅμοιον ἔπραττον καὶ οἱ πολιορκούμενοι τοῦ Μεσολογγίου μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχε τις ὀνόματι Γουρνάρας ἐκ τοῦ χωρίου Μεσάριστα τοῦ Ζυγοῦ, ἀρχιπυροβολιστῆς, ὅστις εἶχε τόσον ἠχηρὰν καὶ βροντώδη φωνήν, ὥστε φωνάζων ἠκούετο εἰς πολὺ μεγάλας ἀποστάσεις.

Οὗτος ὅτε ἐπεκράτει ἡσυχία καὶ πρὸ πάντων τὴν νύκτα, ἀνήρχετο εἰς τὰς ἐπάλξεις καὶ ἐφώναζε δι' ὅλης τῆς δυνάμεώς του ἐκφωνῶν τὰς λέξεις: Α... λέ... στα!! αὐτὸς δ' οὗτος ἀμέσως καὶ μετὰ δυνατωτέρας φωνῆς ἀπεκρίνετο του... Κιου...τα...χῆ... τα γένια χέ...!

Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ὁμοιοκατάληκτος ἀσεβῆς καὶ τραχεῖα ἀπάντησις, ἐπροξένει εἰς ὅλον τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον κακὴν καὶ δυσάρεστον αἴσθησιν, εἰς δὲ τὸν στρατάρχην στενοχωρίαν μεγάλην, τὴν ὁποίαν ἐξεδήλου πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς ἐπαναλαμβάνων συχνὰ «δὲν εὐρίσκεται ἓνας ἀφοσιωμένος ὀπαδὸς μου νὰ αἰσθανθῆ τὰς κατὰ τοῦ προσώπου μου ἐκφωνουμένας αὐτὰς ὑβρεῖς καὶ νὰ ἀποφασίσῃ νὰ θυσιάσῃ τὸν ἑαυτὸν του, ὅπως πλησιάσῃ εἰς τὰ τεῖχη καὶ δυνηθῆ νὰ τὸν φονεύσῃ;»

Οἱ δὲ πολιορκούμενοι ἀκούοντες τὰς φωνὰς τοῦ πυροβολητοῦ ἀνεφήμουν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ἐκδηλοῦντες οὕτω τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν καὶ περιφρόνησιν αὐτῶν πρὸς τοὺς κανονοβολισμοὺς καὶ τὰς ἐφόδους τοῦ Κιουταχῆ.

Συχνὰ δὲ οἱ Ἀλβανοὶ ἔλεγον πρὸς τοὺς πολιορκουμένους «Πῶ, μωρὲς παιδιὰ, δὲν εἶναι καλὰ πράγματα αὐτά, πὺ φωνάζει αὐτὸς ὁ σύντροφός σας! σᾶς πολεμάμε, μωρέ, μὰ δὲν σᾶς βρίζομε, ἔτσι ἀδιάντροπα!» καὶ οὗτοι ἀπῆντων «ἓνα παλιόπαιδο εἶναι αὐτὸ πὺ φωνάζει καὶ μὴ τὸ συνερίζεσθα!» Ἐν τούτοις ἀπὸ λόγου εἰς λόγον ἐπιάνετο το τουφέκι, ἐν ᾧ οἱ Τοῦρκοι ἐσκόπουν νὰ διέλθουν τὴν νύκτα ἡσυχῶν καὶ ν' ἀναπαυθῶσιν.

Ἦτο καὶ αὕτη ὡς φαίνεται, μία ἐκ τῶν ἀφορμῶν ἣτις ἐξηνάγκασε τὸν στρατάρχη ν' ἀπομακρυνθῆ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ πάντα τὰ πολιορκητικὰ ἔργα του, περιορισθεὶς εἰς μίαν καὶ μόνην ἀμυντικὴν γραμμὴν, ἐκ τῆς ὁποίας διὰ μόνων τῶν τηλεβόλων ἠνώχλει τοὺς πολιορκουμένους.

Ἡ ἀπομάκρυνσις αὕτη ἀνεκούφισε τοὺς πολιορκουμένους, καθ' ὅσον ἐδύνατο πλέον νὰ ἐξέρχωνται τῶν τειχῶν εἰς τὰ πέριξ ἐγκαταλειφθέντα μέρη καὶ νὰ προμηθεύωνται πολλά πράγματα καὶ πρὸ πάντων ξυλείαν, τῆς ὁποίας ἀπόλυτον εἶχον ἀνάγκην πρὸς θέρμανσιν καὶ τὰς ἄλλας χρείας· τοιαύτην δ' εἶχον ἐγκαταλείψῃ οἱ πολέμιοι εἰς μεγάλην ποσότητα ἐκ τῆς ὑπ' αὐτῶν ὑπολοτομηθείσης πρὸς κατασκευὴν τῶν ὀχυρωματικῶν τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀπομακρυνθέντες κατέλιπον ἀνυπεράσπιστα. Καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες ἐξήρχοντο καθ' ἐκάστην πρὸς συλλογὴν χόρτων καὶ ἄλλων χρησίμων διὰ τὴν τροφήν.

Ἐν ᾧ δὲ τοιαύτη ἀδρανεὶα κατάστασις ἐπεκράτει ἐν τῷ τουρκικῷ στρατοπέδῳ πληροφορεῖται ὁ Κιουταχῆς τὴν πρωΐαν τῆς 12ης Δεκεμβρίου 1825 τὴν ἀναμενομένην ἐκ Πελοποννήσου ἄφιξιν καὶ τὴν ἀποβίβασιν ἐν Κρυνοερίῳ τοῦ πορθητοῦ αὐτῆς φοβεροῦ καὶ ἀκαταπονήτου Ἰμπραήμ πασᾶ μετὰ δώδεκα περίπου χιλιάδων τακτικοῦ στρατοῦ, ἀγερώχου καὶ ἐπληρομένου ἐκ τῶν πολλῶν του πολεμικῶν ἐπιτυχιῶν καὶ συνοδευομένου ὑπὸ πολλῶν Εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων.

Ἀμφότεροι τότε πολιορκοῦσι τὸ Μεσολόγγιον διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης καὶ μετὰ προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν δεκαήμερον πρὸς ἀνέγερσιν ἔργων μεθοδικῶν καὶ τεχνικῶν, τῶν ὁποίων τὴν διεύθυνσιν εἶχον καὶ ἐπετήρουν Εὐρωπαῖοι πεπαιδευμένοι καὶ πεπειραμένοι ἀξιωματικοί, τὴν 21ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἄρχονται διὰ μεγάλων δυνάμεων κεραυνοβόλων καὶ φονικῶν ἐπιθέσεων ἀσυνήθων μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης, καθ' ὅσον αὐταὶ ἐγίνοντο ὑπὸ τακτικῶν στρατιωτῶν, ἀλλ' οὐδαμῶς πτοεῖται ἡ γενναία καὶ ἀνδρεία φρουρά, ἣτις ἐν τῇ μανίᾳ τοῦ πολέμου μετάρσιος γενομένη ὑπὸ τοῦ ἔρωτος πρὸς τὴν πίστιν καὶ πατρίδα, διπλασιάζει τὴν ἀντοχὴν καὶ τὸ πῦρ καὶ μετ' ἀκατασχέτου ὀρμῆς καὶ τόλμης ἀποκρούει τὰς ἀγρίας καὶ λυσσώδεις ἐφόδους τῶν ἠνωμένων ἐχθρῶν, μαρτυροῦσα τὴν πίστιν πρὸς τὸν ὄρκον, τὸν ὁποῖον ἔδωκε, νὰ μὴ ὑπακούσῃ πρὸς οὐδεμίαν πρότασιν συνηκολογίας, ἀλλὰ νὰ ὑπερασπίσῃ σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν τὴν γενέτειραν γῆν καὶ σύσσωμος νὰ ταφῆ ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν αἵματοβαφῶν τειχῶν αὐτῆς.

Ἀποκαμόντες οἱ ἐχθροὶ ἐκ τῆς τριήμερου ταύτης πάλης, ἀπέσυραν τοὺς καταπεπονημένους καὶ ἀποδεκατισμένους αὐτῶν στρατοὺς, ὅπως ἀνακτήσονται δυνάμεις καὶ κατασκευάσωσιν ἔργα πολιορκητικὰ προσφορώτερα καὶ πλησιέστερα πρὸς τὴν πόλιν.

Οἱ δὲ πολιορκούμενοι μετὰ τὰς ἀξιοθαυμάστους στὰς ἐπιτυχίας των ἀψηφοῦντες πλέον τοὺς κινδύνους καὶ εἰς οὐδὲν λογιζόμενοι τοὺς πολιορκοῦντας αὐτοὺς στρατοὺς, ἐπεδίδοντο εἰς τὰς συνήθεις ἐορτὰς καὶ πανηγύρεις, ὡς νὰ μὴ ὑφίσταντο τὴν στενὴν τούτην πολιορκίαν καὶ ἐπεχείρουν ἀρραβῶνας καὶ γάμους ἐτέλουν μετὰ τῶν συνηθισμένων διατυπώσεων καὶ εὐωχιῶν καὶ διασκεδάσεων.

Τότε ἐτέλεσε τοὺς γάμους τοῦ ὁ στρατηγὸς Μακρῆς μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Στάμου Ραζῆ, Εὐπραξίας καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Πορφύριος διὰ τοῦ ἐπισκόπου Ρωγῶν Ἰωσήφ, ἀντήλλαξε δὲ τοὺς στεφάνους ὁ συγχωριανὸς τοῦ Μῆτρος Δεληγεώργης φρουραρχεῦν τότε, παρασταθέντων πάντων τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν ὡς καὶ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως καὶ ἀπείρου πλήθους ἐκ τῆς φρουράς.

Ἡ δὲ ἐπακολουθήσασα διασκέδασις διήρκεσε μέχρι τῆς πρωΐας μετ' ἀδιαπτώτου χαρᾶς καὶ εὐθυμίας ὑπὸ πάντων τῶν κεκλημένων καὶ κατὰ τὰ ἐπικρατοῦντα ἔθιμα ἐτουφεκοβόλου ἀνευ σφαιρῶν, ὅπερ εἰς τοὺς ἐχθροὺς ἐνεποίει μεγάλην αἴσθησιν καὶ ἐπροξένει αὐτοῖς ἀθυμίαν, ὑπολαμβάνοντες ὅτι θὰ εἶχον πάντως εὐάρεστους εἰδήσεις ἐξ ἄλλων μερῶν διὰ νίκην ἢ ἄλλην τινα εὐάρεστον εἶδησιν. Τὴν δὲ πρωΐαν ἠρώτησαν τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς Τάπιας τοῦ Μακρῆ ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξηκολούθουν νὰ τουφεκοβολοῦν ἀνευ σφαιρῶν «τί καλὰ χαμπέρια ἔχετε, μωρὲς παιδιὰ...» οὗτοι δὲ ἀπήντησαν «χαιρόμεθα γιὰ τὸ γάμο τοῦ ἀρχηγοῦ μας!» Τότε καὶ οἱ Τοῦρκοι Ἀλβανοὶ ἔρριψαν μερικά τουφέκια εἰς τὸν ἀέρα ἀναφωνήσαντες: «Νὰ σᾶς ζήσει, μωρὲς παιδιὰ, καὶ καλὴ προκοπή!» Τοὺς εὐχαρίστησαν διὰ τὰς εὐχὰς των καὶ οὕτω διήλθον ἡσυχὴ ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

Τοιαῦτα δὲ χαρακτηριστικὰ ἐπεισόδια συχνὰ ἐπηκολούθουν. Ἡμέραν τινά, ἐν ᾧ ἡ Ἐλένη Σταθῆ ἐπέστρεφεν εἰς τὴν οἰκίαν της, φέρουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της τὴν ὑδροβαρέλα της πλήρη ὕδατος, αἴφνης σφαῖρα πυροβόλου κατέθραυσε ταύτην, χωρὶς νὰ βλάβῃ τὴν Ἐλένην, ἀντὶ δ' αὕτη νὰ φοβηθῆ καὶ τρομάξῃ, ἐξεφώνησε μόνον μετ' ἀγανακτήσεως καὶ ἀφελείας τὰς λέξεις «Μπὰ κακὸν καιρὸν νᾶχῃς γιὰ μπάλα κ' ἐκεῖνος ποὺ σ' ἔριχνε, κιὸ δὲν ἔχω καὶ ἄλλην καὶ τί θὰ γένω!»

Τοιαύτη ἦτο ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις τῶν πολιορκουμένων, ἐκδηλουμένη καθ' ἐκάστην διὰ τοιούτων ἡρωικῶν ἐπεισοδίων.

Μετὰ ὀλιγοήμερον ἀνάπαυσιν τῶν ἐχθρῶν πρὸς ἀνακούφισιν καὶ ἀναψυχὴν αὐτῶν ἤρξατο καὶ πάλιν ἀγὼν ἀπεγνωσμένος καὶ λυσσώδης, ἐξαπτόμενος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ στρατάρχου Ἰμπραήμ πασᾶ ἐκλαβόντος τὸ κατ' ἀρχὰς τὰ τεῖχη ταῦτα «παλαιοφράκτην» ὡς τὰ ὠνόμασεν, ὅτε κατὰ πρῶτον εἶδεν αὐτὰ καὶ φρονοῦντος, ὅτι διὰ μιᾶς τολμηρᾶς καὶ ἐντέχνου ἐφόδου διὰ τακτικοῦ καὶ ἐμπειροπολέμου στρατοῦ, ὁποῖον ἐθεώρει τὸν ἰδικόν του, θὰ ἐξεπόρθει ταῦτα ἀμέσως καὶ ὅτι ἡ παράτασις τῆς πολιορκίας προήρχετο ἐκ τῆς ἀβελτηρίας καὶ ἀδρανείας τοῦ στρατάρχου Κιουταχῆ καὶ τῆς ἀπροθυμίας τῶν ἀτάκτων στρατευμάτων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἀπατᾶτο οἰκτρῶς, ὡς τὰ πράγματα καὶ ὁ χρόνος ἀπέδειξαν, δικαιώσαντα τὸν Κιουταχῆ, ὅστις παραχωρήσας ἅπασαν τὴν ὑπ' αὐτὸν δύναμιν πρὸς τὸν Ἰμπραήμ πασᾶν μετ' ἀνυπομονησίας ἀνέμενε τὴν ἐκβασιν τῶν ἐπηρεμένων λόγων καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτοῦ, βέβαιος ὢν περὶ τῆς ἀποτυχίας, ἦν μετ' ἐνδομύχου καὶ ἐγωιστικῆς χαρᾶς προσέβλεπεν.

Ἄφ' οὗ δὲ καὶ πάλιν ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἐποίησατο διαφόρους τεχνικὰς καὶ μεμελετημένας ἐργασίας, διέταξε διαρκῆ καὶ σφοδρὸν κανονοβολισμὸν καὶ ἐπανειλημμένας ἐφόδους, διευθύνων ταύτας αὐτοπροσώπως καὶ ἐλπίζων οὕτω νὰ ἐπιτύχῃ ἐξάπαντος τὴν ἐκπόρθησιν τῆς «παλιοφράκτης», ἀλλὰ πρὸς μεγάλην του ἐκπληξιν καὶ ἀπελπισμὸν, ἅπασαι αἱ ἐμμανεῖς προσπάθειά του καὶ θυσίαι ἀπέβησαν

ἄγονοι καὶ ἀτελεσφόρητοι, ἀπέναντι τῆς ἐρρωμένης ἀντιστάσεως τῆς ἀτρομῆτου φρουράς, ἣτις πρὸ πολλοῦ εἶχε συνηθίσει ν' ἀντιτάσῃ τὰ στήθη της κατὰ τῶν ἐχθρῶν μετὰ περισσῆς περιφρονήσεως καὶ οὕτω καὶ πάλιν ἀπεσύρθη κατηχυμένος μακρὰν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἀπωλέσας πολλοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ ὀπλίτας.

Περίλυπος δὲ καὶ κατηφής, ἠναγκάσθη νὰ μεταβῆ πλέον πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Κιουταχῆ καὶ εἰλικρινῶς νὰ ὁμολογήσῃ τὴν πλάνην του καὶ νὰ δικαιώσῃ αὐτόν, δι' ὅσα τῷ παρέστησεν, ἅμα τῇ ἀφίξει του, περὶ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς ἀνευδότητος ἀποφάσεως τῶν πολιορκουμένων, καὶ συνεπῶς προέτεινε νὰ δώσωσι τὰς χεῖρας των καὶ σπουδαίως καὶ εἰλικρινῶς νὰ σκεφθῶσι καὶ ἐργασθῶσι περὶ τοῦ προσφορωτέρου καὶ καταλληλοτέρου τρόπου καὶ τῶν μέσων, τὰ ὅποια ὤφειλον νὰ ἐξεύρουν πρὸς εὐχερῆ ἐκπόρθησιν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ταύτης, ἵνα ἱκανοποιηθῶσι καὶ ἀπαλλαγῶσι τοῦ κινδύνου, ὃν διέτρεχον, ἐν ἀποτυχίᾳ τῆς ἀποστολῆς των, διὰ τοῦ ἀπειλητικοῦ φερμανίου τοῦ Σουλτάνου «ἦ τὸ Μεσολόγγιον, ἦ τὴν κεφαλὴν σου».

Οὕτως ἐνωθέντες καὶ συναποφασίσαντες οἱ στρατάρχαι, ἀνεμέτρησαν τὸ δυσχερὲς τοῦ κολοσσιαίου ἔργου των, πρὸς συντέλεσιν τοῦ ὁποίου ἐκ τῆς πικρᾶς τοῦ παρελθόντος πείρας διδαχθέντες, ὅτι καὶ αἱ λυσσωδέστεραι τῶν ἐφόδων δὲν δύνανται νὰ πτοήσωσι τὸ μένος τῶν λεοντοκάρδων ὑπερασπιστῶν τοῦ Μεσολογγίου, ἀντιτασσομένων μετὰ μοναδικῆς αὐταπαρνήσεως καὶ ἀπαραδειγματίστου θάρρους εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ, κατὰ τρόπον ἐξευτελίζοντα τὴν ἰδέαν τοῦ κινδύνου καὶ μαρτυροῦντα τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασίν των, ν' ἀποθάνωσι πάντες θαπτόμενοι ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν αἵματοβαφῶν τειχῶν, παρὰ νὰ ἐγκαταλείψωσι ταῦτα, συνέλαβον ἕτερον σχέδιον προσφορώτερον καὶ καταθλιπτικώτερον, δηλὸν ὅτι τὴν στενὴν πολιορκίαν καὶ τὸν διὰ πάσης θυσίας ἀποκλεισμὸν τῶν πολιορκουμένων διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἀπὸ πάσης συγκοινωνίας μετὰ τῶν ἔξωθεν εὐρισκομένων ὀπλαρχηγῶν καὶ αὐτῆς τῆς Κεντρικῆς Κυβερνήσεως καὶ συνεπῶς διὰ τῆς στέρησεως τῶν ζωοτροφιῶν καὶ πολεμοφοδίων, πρὸ πάντων δὲ τῆς πείνης, δυνηθῶσι νὰ καταλάβωσι τὴν πόλιν τοῦ Μεσολογγίου.

Καὶ δὲν εἶχον παρίδει τὰ μέτρα ταῦτα ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας καὶ πρὸ πάντων ἀφ' ὅτου ἔφθασεν ὁ Ἱμπραήμ πασᾶς, πλὴν ἀστόχως καὶ ματαίως διενεργοῦντο πάντα ταῦτα, ὡς τοῦτο εἶχε καταστῆ φανερόν ἐκ τῆς παρελεύσεως τοσοῦτου χρόνου καὶ τόσων καθημερινῶν παθημάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ἠγνόησαν πλέον, ὅτι ὅλα ταῦτα εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν καὶ ἀτελεσφόρητα ἔμειναν, ἐν ὅσῳ οἱ πολιορκούμενοι κατεῖχον τὸ μικρὸν νησίδιον τοῦ Βασιλαδίου, ὅπερ ἔχων περιφέρειαν περὶ τὰ τριακόσια μέτρα καὶ χθαμαλόν, ὡς τ' ἄλλα νησίδια τὰ περιβάλλοντα τὴν λιμνοθάλασσαν τοῦ Μεσολογγίου, κεῖται δυτικομεσημβρινῶς αὐτοῦ καὶ δεξιὰ τῆς παρ' αὐτῷ διερχομένης ἀβαθοῦς αὐλάκος τῆς ἐνούσης τὸ ἀνοιχτὸν πέλαγος μετὰ τῆς λιμνοθάλασσης καὶ ἀπετέλει τὴν κλεῖδα τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν πολιορκουμένων καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ διενεργεῖτο ἡ φόρτωσις καὶ ἐκφόρτωσις τῶν μεγάλων πλοίων τῶν προσορμιζομένων εἰς τὸν λιμένα του Ἁγίου Σώστη ἐπὶ τοῦ ἀνοιχτοῦ πελάγους, διὰ τῶν μικρῶν καὶ ἐπιτηδείων πλοιαρίων, τὰ ὅποια προσονομάζουσι «πάσσορες».

Διὰ τῆς αὐλάκος ταύτης, εἰσῆγοντο τὰ πολεμοφόδια καὶ αἱ ζωοτροφίαι οἱ ἀποστελλόμενοι διὰ τοῦ στόλου ἐκάστοτε ὑπὸ τῶν κατὰ καιροῦς Κυβερνήσεων, καθὼς καὶ συχνὰ ὑπὸ φιλελλήνων καὶ ἄλλων ἐμπορευομένων καὶ κερδοσκοπῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων, καιροφυλακτούντων τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ τουρκικοῦ στόλου, καὶ ἠγόραζον αὐτὰς ἀπὸ τοὺς τελευταίους εἰς συμφερούσας τιμὰς καὶ πολλάκις λίαν συγκαταβατικὰς, ἀναλόγως τῶν περιβαλλουσῶν αὐτοὺς περιστάσεις καὶ ἀναγκῶν.

Συχνὰ δ' ἀπεστέλλοντο τοιαῦτα χρειώδη πράγματα ἐκ Ζακύνθου ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς, τῆς συγκειμένης ὑπὸ τῶν Δραγῶνα καὶ Στεφάνου, προεδρευομένης δὲ ὑπὸ τοῦ κόμιστος Ρῶμα, ἣτις συνέστη ἀπὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀγῶνος, παρέχουσα τὰς μεγάλας συνδρομὰς τῆς πρὸς ἅπασαν τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα καὶ ἰδίως εἰς τὸ Μεσολόγγιον.

Τοιαῦται ἐπίσης ἀποστολαὶ διενεργοῦντο ἐκ Κεφαλληνίας καὶ ἐκ Κερκύρας ὑπὸ τοῦ πλουσίου καὶ φιλοπάτριδος ἀειμνήστου Κωνσταντίνου Γεροστάθη.

Ἡ κατάληψις τοῦ Βασιλαδίου θὰ συνεπέφερε καὶ πολλὰς εὐκολίας πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ μέτρου τῆς παντελοῦς διακοπῆς πάσης συγκοινωνίας μετὰ τῶν ἔξωθι, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς πολλῶν λέμβων καὶ κανονιοφόρων ἐκ τοῦ στόλου καὶ οὕτω θὰ συνεκροτεῖτο ἀληθῆς ἐν τῇ λιμνοθαλάσσει στολίσκος, ὅστις καθιστάμενος πλέον κύριος αὐτῆς θὰ ἐλάμβανε τὴν εὐκαιρίαν, ν' ἀνακαλύψῃ καὶ τὰς ἄλλας μυστικὰς καὶ ἀποκρύφους εἰσόδους δι' ὧν ἐν ἀνάγκῃ πολλὰς εἶχον εὐκολίας πρὸς εἰσαγωγὴν διαφόρων πραγμάτων.

Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ ἐχθρὸς θὰ ἀπεστέροι τοὺς πολιορκουμένους τῆς νωπῆς καὶ θρεπτικῆς τροφῆς τῶν ἰχθύων τῆς λιμνοθαλάσσης, οἵτινες ἐκ τῆς ἀκαλλιεργησίας τῶν ἰχθυοτροφείων ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, εἶχον καταπληκτικῶς πολλαπλασιασθῆ, ὡς διηγοῦντο, ὥστε ἤρχει εἰς τοὺς Μεσολογγίτας ψαρᾶδες ὀλιγόωρος ἀλιεῖα διὰ νὰ φορτώσωσι τὰ πλοιάριά των ἀπὸ μεγάλους καὶ ἐκλεκτοὺς ἰχθῦς, οἵτινες ἀπετέλουν τροφήν ἄφθονον καὶ θρεπτικὴν.

Θὰ ἐμποδίζετο καὶ ἡ συγκοινωνία μετὰ τῆς πεδιάδος τοῦ Νεοχωρίου, κειμένης δυτικῶς τοῦ Μεσολογγίου, διὰ τῆς ὁποίας ἀσφαλῶς ἤρχοντο εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἔξωθι, ὡς καὶ τῆς Κεντρικῆς Κυβερνήσεως.

Ἡ δὲ δρᾶσις τοῦ στολίσκου θὰ ἐξετείνετο καὶ πρὸς τὸ Ἀνατολικὸν καί, ὡς ἐκυριεύετο ὁ Ντολμᾶς, κείμενος ἐπὶ τῆς εἰσόδου τῆς ἐνούσης τὴν λιμνοθάλασσαν τοῦ Μεσολογγίου μετὰ τοῦ κόλπου τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἀμέσως καὶ τοῦτο θὰ περιήρχετο εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ καὶ οὕτως ὁ ἀσχολούμενος στρατὸς εἰς πολιορκίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ θὰ ἐπήρχετο καὶ οὗτος, ἀνερχόμενος εἰς πολλὰς χιλιάδας, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πολιορκούντων τὸ Μεσολόγγιον.

Ταῦτα προβλέπων ὁ ὀξυδερκής καὶ γνώστης τοῦ τόπου ἀρχηγὸς τῶν ἐντοπίων Ἄθαν. Ραζηκότσικας, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Κιουταχῆ πρὸ τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου, παρέστησε τὴν χρησιμότητα τῆς θέσεως ταύτης τοῦ Βασιλαδίου, θεωρήσας αὐτὴν ὡς τὴν κλεῖδα τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν πολιορκουμένων πρὸς ἐξακολούθησιν ἐπὶ μακρὰν τῆς ὑπερασπίσεως τῶν πόλεων Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ καὶ τῆς συντριβῆς τοῦ ἐχθροῦ διὰ τῆς ἀνέτου ὑπὸ τῶν φρουρῶν τῶν πόλεων προμηθείας παντὸς χρησίμου καὶ ἀναγκαίου, διὸ καὶ ἀνέθηκεν εἰς τοὺς ἰδίους κατοίκους τῆς πόλεως τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐπικαίρου καὶ σπουδαίας ταύτης θέσεως, θεωρηθέντας ὡς ναυτικούς καὶ ἀλιεῖς ἐπιτηδειοτέρας νὰ διαπλέωσι τὴν λιμνοθάλασσαν διὰ τῶν μικρῶν καὶ καταλλήλων αὐτῶν μονοξύλων, ἧς ἐγνώριζον καὶ τὰς κρυφίους εἰσόδους, οὕτω δὲ θὰ διετήρουν ἀδιάκοπον τὴν συγκοινωνίαν μετὰ τῆς ἀνοιχτῆς θαλάσσης καὶ εὐκόλως καὶ ἀκινδύνως θὰ παρελάμβανον τὰς ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς Κυβερνήσεως διὰ τοῦ στόλου ἀποστελλομένας τροφὰς καὶ πολεμοφόδια καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον αὐτοῖς, καθὼς καὶ ἐξ ἄλλων ἰδιωτικῶν ἀποστολῶν, ὅσας ὁ τουρκικὸς στόλος ἀπεμακρύνετο τοῦ Μεσολογγίου.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν καταλαβόντων τὸ μικρὸν αὐτὸ νησίδιον ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὴν χωρητικότητά αὐτοῦ, ἀνερχομένων εἰς ἑκατὸν τριάκοντα περίπου, τὸ πλεῖστον ὄπλοφόρων ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Σπύρου Πεταλούδη προκρίτου καὶ γενναίου Μεσολογγίτου, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπηρέτουν τὰ πέντε πυροβόλα, τοποθετηθέντα ἐπὶ τοῦ πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀνεγερθέντος ἐκεῖ πυροβολείου, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀναστασίου Παπαλουκά, πεπειραμένου ναυτικοῦ καὶ τοῦ Ἰταλοῦ Γιακομούτση.

Εἶχε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ Βασιλάδιον καὶ τὸ πλεονέκτημα νὰ κείται μακρὰν τῆς θέσεως ἐν ἧ ἡ προσωρμίζοντο τὰ πολεμικὰ πλοῖα, τὰ ὅποια πολλάκις βομβαρδίσαντα τοῦτο, οὐδεμίαν προξένησαν βλάβην εἰς αὐτό, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἀποστάσεως.

Ἡ ἐπισταμένη αὕτη καὶ ἀκριβὴς μελέτη ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων καὶ ἐμπείρων ἀξιωματικῶν πάντων Εὐρωπαϊῶν καὶ ἡ ἐκτίμησις τῆς χρησιμότητος τῆς θέσεως ταύτης τοῦ Βασιλαδίου, ὡς τοῦ ἐπικαιροτάτου στρατηγικοῦ σημείου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξηρητήθη ἡ ὅλη ἐκβασίς τῆς ἀντοχῆς τῶν πολιορκουμένων μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δι' οὗς λόγους προαναφέρομεν, ἔπεισαν τοὺς στρατάρχας ν' ἀναβάλωσι πᾶσαν ἄλλην ἐπιχείρησιν πρὸς ἐκπόρθησιν τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐκ παντὸς τρόπου καὶ διὰ πάσης θυσίας νὰ καταλάβωσι τὸ Βασιλάδιον. Ἀμέσως ἐξέδωκαν αὐστηρὰς διαταγὰς νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἐπίλεκτοι ὀπλίται ἐκ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦ στρατοῦ τοῦ Κιουταχῆ, οὗς ἔταξαν ὑπὸ τοὺς ἰκανωτέρους ἀξιωματικούς τοῦ οὕτω καταρτισθέντος καὶ ἐκ δισχιλίων ἀνδρῶν ἀποτελουμένου σώματος, ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς ὁ γενναῖος Χουσεήμπεης.

Οἱ ἐκλεχθέντες οὗτοι ἀξιωματικοὶ καὶ ὀπλίται τῶν ἠνωμένων στρατῶν, ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Χουσεήμπεη, κατῆλθον ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1826 εἰς τὴν παραλίαν τῆς «Ἀσπρῆς Ἀλυκῆς» κειμένης δυτικῶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐκεῖ τοὺς παρέλαβον οἱ ἀναμένονσαι αὐτοὺς κανονιοφόροι καὶ λέμβοι καὶ μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἀπέπλευσαν διευθυνόμενοι ἡσύχως πρὸς τὸ Βασιλάδιον, ὑπολογίζοντες νὰ φθάσωσι περὶ τὰ ἐξημερώματα καὶ αἰφνιδίως νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ.

Ἄμα δ' ἐχάραξεν, οἱ σκοποὶ τοῦ Βασιλαδίου παρετήρησαν τὴν ἀθρόαν αὐτὴν κίνησιν τοῦ στολίσκου καὶ ἀμέσως εἰδοποίησαν τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν, ὅστις διέταξε καὶ ἠτοίμασαν τὰ πυροβόλα καὶ ἕκαστος κατέλαβε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ θέσιν, ἀναμένοντες τὴν προσέλευσιν τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις δὲν ἐβράδυνε ν' ἄρξηται σφοδροῦ πυρὸς διὰ τῶν ἐν ταῖς κανονιοφόροις τηλεβόλων του, ὅπως οὕτω προετοιμάσῃ τὴν παρὰ τῶν πεζῶν ἐπίθεσιν, ὅταν ἤθελε θεωρήσει τὴν ὥραν κατάλληλον πρὸς τοῦτο.

Μετὰ δῖωρον σφοδρὸν καὶ ἀδιάκοπον κανονοβολισμόν, δίδων ὁ Χουσεήμπεης πρῶτος τὸ καλὸν καὶ γενναῖον παράδειγμα ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν ἔχουσιν ὀλίγων σπιθαμῶν βάθος καὶ ὀδηγῶν τοὺς ὑπ' αὐτὸν πεζοὺς προχώρει ἀκατασχέτως κατὰ τοῦ νησιδίου, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐκ τοῦ ἀντιθέτου μέρους, δηλαδὴ ἐκ τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους, ὁ στόλαρχος εἶχεν ἀποστείλει λέμβους ἄλλας καὶ κανονιοφόρους καὶ οὕτως οἱ ἐν Βασιλαδίῳ εὕρισκοντο μεταξύ δύο καταστρεπτικῶν πυρῶν.

Ἄλλ' οἱ εὐάριθμοι ὑπερασπισταὶ τοῦ νησιδίου σθεναρῶς καὶ ἐρρωμένως ἀντέτασσαν τὰ χαλύβδινα στήθη των κατὰ τῶν μανιωδῶς ἐπιτιθεμένων, καθ' ὧν δι' εὐστόχου πυρὸς μεγάλας ἐπέφερον καταστροφὰς καὶ ἀνέκοψαν τὴν πρόοδον αὐτῶν, πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν τῶν ὀδηγούντων αὐτοὺς ἀξιωματικῶν καὶ πρὸ πάντων τοῦ Χουσεήμπεη.

Ἡ ἄνισος πάλη ἐξηκολούθει ἀδιάκοπος ἐπὶ πολλὰς καὶ συνεχεῖς ὥρας, καθ' ἃς ἡ μανία τῶν ἐπιτεθεμένων ἐθραύετο εἰς τὸ ψυχικὸν σθένος τῶν ὑπερασπιστῶν, οἵτινες, ὡς γίγαντες παλαίοντες, ἐξητελέζον τὴν ἀριθμητικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐχθροῦ, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπαίσχυντος ἤττα ἐθεωρεῖτο βεβαία, διὰ τὴν σημειώσιν ἕνα προσέτι θρίαμβον εἰς τὰ τετιμημένα Ἑλληνικὰ ὄπλα.

Ἀλλὰ βάσκανος μοῖρα ἐπέπρωτο τὴν φέρην ἀντίθετον ἔκβασιν ἐπακολουθήσασαν ἐκ περιστατικοῦ τυχαίου καὶ ὅλως ἀπροσδοκῆτου, τὸ ὁποῖον ἀναγράφω, ὡς ἤκουσα τοῦτο πολλάκις, ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ τοῦ ἰδίου μάρτυρος τῆς γιγαντομαχίας καὶ ἀκουσίου δράστου τῆς καταστροφῆς τοῦ Βασιλαδίου Σπύρου, υἱοῦ τοῦ Ἀναστασίου Παπαλουκά.

Ὁ διευθύνων τὸ πυροβολικὸν τοῦ Βασιλαδίου Ἀναστάσιος Παπαλουκάς, ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ὑπὸ τοῦ Πεταλούδη καὶ αὐτοῦ ὑπερασπίσεως τῆς θέσεως ταύτης, εἶχε πλησίον του τὴν σύζυγόν του καὶ τὸν μικρὸν Σπύρον, ἄγοντα τότε τὸ δέκατον περιῖπου ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ὁ μικρὸς Σπύρος ἐξοικειωθεὶς πρὸς τοὺς θορύβους τῶν συχῶν ἐπιθέσεων καὶ τὸν κρότον τῶν διαφόρων ὄπλων, προσέφερε καὶ αὐτὸς ἐκάστοτε τὰς μικράς του ὑπηρεσίας, προσκομίζων πολεμοφόδια καὶ ἄλλα χρήσιμα πρὸς τοὺς μαχομένους.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν καὶ μεγάλην ἐπίθεσιν, παρατηρήσας, ὅτι ἐν ἐκ τῶν πυροβόλων ἦτο πλήρες καὶ ἔτοιμον πρὸς πυροβόλησιν καὶ ὅτι ὑπ' οὐδενὸς ὑπηρετεῖτο, ἤρπασε δαυλὸν ἀνημμένον καὶ τὸν ἔθεσεν ἐπὶ τῆς ὀπῆς του πυροβόλου, ὅπου ὑπῆρχεν ἄφθονος πυρίτις χρησιμεύουσα ὡς ἔκκαυμα. Ἀμέσως τοῦτο ἐξεπυρσοκρότησε σκορπίσαν πρὸς διάφορα μέρη τοὺς ἀνημμένους ἀνθρακας τοῦ δαυλοῦ οἱ ὁποῖοι πεσόντες κατὰ γῆς ἀνέφλεξαν τοὺς ἐσκορπισμένους κόκκους πυρίτιδος ἀπὸ τοῦ τηλεβόλου μέχρι τῆς πυριτιδαποθήκης, πιπτούσης ἐκ τῶν γομώσεων, ἔνεκα τῆς ἀτελοῦς αὐτῶν κατασκευῆς καὶ οὕτω μοιραίως καὶ ὅλως ἀπροσδοκῆτως, ἐπῆλθεν ἡ ἀνάφλεξις τῆς πυριταποθήκης, πληρωθείσης τόσο ἀκριβὰ ὑπὸ τῶν φρουρούντων καὶ ἀποτελεσματικῶς ἕως τότε ὑπερασπιζομένων τὸ Βασιλάδιον καὶ πρὸ πάντων τῶν ἐν Μεσολογγίῳ καὶ Ἀνατολικῷ πολιορκουμένων, οἵτινες τὰς ὀλεθρίας συνεπείας ἠσθάνθησαν πλειότερον καὶ ἐδοκίμασαν ἐπωδύνως.

Τοῦ δὲ μικροῦ Σπύρου τὸ πρόσωπον ἐκάη καὶ κατεσχίσθη ὑπὸ τῶν ἀνατιναχθέντων κόκκων τῆς πυρίτιδος ἐκ τῆς ὀπῆς τοῦ πυροβόλου πρὸς τὴν ὁποίαν ἴστατο πολὺ πλησίον καὶ ὑπέφερον ἐπὶ καιρὸν, κινδυνεύσας ν' ἀπωλέσῃ τὴν ὄρασίν του, τὰ δ' ἐκ τῆς πυρίτιδος στίγματα διετηροῦντο ἐπὶ τοῦ προσώπου του μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐπισυμβάντος κατὰ τὸ 1900.

Κρότος μέγας καὶ ἀπαίσσιος ἠκούσθη τότε, πυκνὸς καπνὸς ἐκάλυψε τὴν νησίδα, ἡ γῆ ἐσείσθη καὶ ἡ στέγη τῆς ἀποθήκης ἀνετινάχθη θρυμματισθεῖσα εἰς τὸν ἀέρα καὶ οἱ τοῖχοι τῆς κατέπεσαν μετὰ πατάγου καὶ πολλοὺς κατεπλάκωσαν.

Ἐκπληκτος ἡ φρουρὰ τοῦ Βασιλαδίου ἀντιμετώπισε τὴν εἰκόνα τοῦ ὀλέθρου, τοῦ ὁποίου ἀμέσως κατέστησαν ἀντιληπτὰ αἱ συνέπειαι. Μετὰ μικρὸν συνελθοῦσα ἐφρόντισε νὰ περιμαζεύσῃ τοὺς παθόντας καὶ παράσχη αὐτοῖς πᾶσαν δυνατὴν περίθαλψιν καὶ παρηγορίαν· ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κυρίως κατέθλιψε καὶ ἐστενοχώρησε τοὺς ὑπερασπιστὰς τοῦ Βασιλαδίου ἦτο ἡ ἀπώλεια τῶν πλειότερων αὐτοῖς πολεμοφοδίων καὶ συνεπῶς τῆς ἀνικανότητος αὐτῶν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ καλοῦ αὐτῶν καὶ ἀπέλπιδος ἀγῶνος καὶ τὰ λυπηρὰ ἐπακολουθήματα ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως

τῶν αἱματοβαφῶν προμαχώνων τῆς νησίδος, τὴν ὁποίαν τόσον ἐρρωμένως καὶ εὐτυχῶς εἶχον ὑπερασπίσει καὶ ἡ χρησιμότης τῆς ὁποίας ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ πάντων ὡς ἡ στρατηγικώτερα καὶ ἡ ἐπικαιροτέρα θέσις καὶ τὸ στήριγμα τῶν πολιορκουμένων πόλεων, καθ' ὅσον εἶχε πλέον βεβαιωθῆ ἔμπράκτως καὶ καταφανῶς καὶ ὑπὸ πάντων ἀνωμολογεῖτο ἐχθρῶν τε καὶ φίλων, ὅτι ἐν ὅσῳ κατέχεται τὸ μικρὸν αὐτὸ νησίδιον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀσφαλῶς θὰ εἰσάγωνται διὰ τῆς αὐλακος αὐτοῦ τροφαὶ καὶ πολεμοφόδια καὶ ὅ,τι ἄλλο ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον ταῖς φρουραῖς καὶ οὕτως ὁ ἐχθρὸς θὰ ἐξηγλήτο ἐκ τῶν κόπων καὶ μόχθων καὶ τῶν ἄλλων ἀπωλειῶν καὶ κατησχυμένος θὰ ὑπεχώρει.

Ὁ δὲ Χουσεήμπεης ἐννοήσας τὸ ἐπισυμβάν τοῖς ἀμυνομένοις μέγα δυστύχημα καὶ τὴν ἐκ τούτου ἀδυναμίαν αὐτῶν πρὸς ἐξακολούθησιν πλέον τοῦ ἀγῶνος ἐκ τῆς στερήσεως τῶν πολεμοφοδίων, διέταξε πάραυτα γενικὴν καὶ ἀπελπισμένην ἔφοδον ἐξ ὅλων τῶν μερῶν, δίδων αὐτὸς οὗτος κατὰ τὴν συνήθειάν του τὸ καλὸν καὶ γενναῖον παράδειγμα καὶ οὕτως ἐπολλαπλασιάσθη τὸ πῦρ καὶ ὅλον ἐν κατέκτων ἔδαφος καὶ ἐπλησίαζον πρὸς τὴν νησίδα, τυφεκοβολοῦντες καὶ ὠρουόμενοι ὡς ἄγρια θηρία.

Ἄλλὰ καὶ ἡ φρουρὰ τῆς νησίδος καὶ μετὰ τὸ ἀπαίσιον αὐτὸ συμβάν οὐδόλως ἀπεθαρρύνθη καὶ δι' εὐστόχου καὶ συνεχοῦς πυρὸς διὰ τῶν πολεμοφοδίων, ἅτινα μεθ' ἑαυτῶν ἔφερον οἱ μαχηταί, ἀπεδεκάτιζον καὶ ἀνεχαίτιζον τὴν ὀρμὴν των.

Πλὴν ἡ ἀπεγνωσμένη ἀντίστασις των δὲν ἠδύναντο νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ, καθ' ὅσον μετ' ὀλίγον θὰ ἐξηγντοῦντο παντελῶς τὰ πολεμοφόδια καὶ ἐξ ἀνυπερβλήτου καὶ λυπηρᾶς ἀνάγκης, ἔπρεπε νὰ σκεφθῶσι καὶ λάβωσι ὀριστικὴν καὶ γενναίαν ἀπόφασιν περὶ τοῦ πρακτέου πρὶν ἢ ὁ ἐχθρὸς ἐπικρατήσῃ.

Συνῆλθον λοιπὸν οἱ πρωτεύοντες ἀμέσως καὶ ἔμειναν σύμφωνοι, ὅτι ἐκ τοῦ ἐπελθόντος αὐτοῖς δυστυχήματος, ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ ἀγαπημένον αὐτοῖς καὶ αἱματόβρεχτον Βασιλάδιον καί, ὅσοι σωθῶσι, νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἄλλας ἀνάγκας τῆς πολυπαθοῦς αὐτῶν πατριδος.

Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ μείνωσιν ἐξ αὐτῶν οἱ ἐκλεκτότεροι καὶ ἐξακολουθήσωσιν ἀμυνομένοι ἐπὶ τινα χρόνον, ἀποπλανῶντες οὕτω τὸν ἐχθρὸν, νὰ λάβωσι δὲ οἱ ἄλλοι καιρὸν διὰ τῶν πλοιαρίων, τὰ ὁποῖα εἶχον πάντοτε πλησίον των, ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἀποβιβαζόμενοι εἰς τὸ ἐκεῖ πλησίον νησίδιον τῆς Τουρλίδος καὶ κατόπιν ἀκολουθήσωσιν αὐτοὺς καὶ οἱ μείναντες, μεθ' ὃ συναντώμενοι νὰ προχωρήσωσι πάντες κατέναντι καὶ ἀκριβῶς μεσημβρινῶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐκεῖ ριφθῶσιν εἰς τὴν λιμνοθάλασσαν, ἀκολουθοῦντες τὰ λεγόμενα «Κάκαρα» δηλ. σειρὰν πυθμένος σταθεροῦ σχηματιζομένου ἐξ ὀστράκων καὶ ἔχοντος βάθος ποῦ δύο καὶ ποῦ τριῶν σπιθαμῶν καὶ πλάτος ὡσεὶ δέκα, ἕως δέκα πέντε μέτρων, ἀρχομένου δὲ ἀπὸ τῆς Τουρλίδας καὶ καταλήγοντος εἰς τὸ νησίδιον τοῦ Ἀνεμομύλου, ἧτοι εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων περίπου χιλιομέτρων μὲ τινὰς ἀσημάντους διακοπάς.

Καὶ οὕτως τὰ τοῦ τυχαίου αὐτοῦ συμβάντος καὶ περιστάσεως ἀνεξαρτήτου τῆς θελήσεως καὶ ἀποφάσεως τῶν ἀτρομήτων ὑπερασπιστῶν τοῦ Βασιλαδίου, ἐγκατελείφθη τὸ μέγα τοῦτο στήριγμα καὶ ἀληθὲς προπύργιον τοῦ Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ καὶ κατελήφθη ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ ὑφ' ὧν ἀνεπετάσθη ἡ τουρκικὴ σημαία ἐπὶ τῶν αἱματοβαφῶν προμαχώνων αὐτοῦ.

Ἡ δὲ πρώτη φροντίς τοῦ Χουσεήμπεη ἦτο νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς στρατάρχας περὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τῆς ἀποστολῆς του διὰ τῆς καταλήψεως τῆς στρατηγικῆς καὶ ἐπικαίρου αὐτῆς θέσεως τοῦ Βασιλαδίου καὶ ἐξάρη τ' ἀναμενόμενα εὐάρεστα ἀποτελέσματα τῆς βεβαίας πλέον διὰ τῆς πείνης ἐκπορθήσεως τοῦ Μεσολογγίου, τοῦ μόνου μένοντος προφυργίου ἀπάσης τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος.

Κατὰ τὴν ἀπαισίαν καὶ ἀπροσδόκητον ταύτην ἡμέραν, ἐφονεύθησαν ὁ ἀρχηγὸς τῆς φρουρᾶς Σπῦρος Πεταλούδης, Συμεὼν Ζορμπᾶς, Σπῦρος Ραζῆς, Ἀναστάσιος Μουσκανᾶς, Γεώργιος Γαλανός, Σπῦρος Σκαρλάτος, Ἀθανάσιος Κακούρης καὶ ἐπληρώθησαν πολλοὶ πρὸς δ' ἐφονεύθη καὶ ὁ Ἰταλὸς Γιακομούτσης.

Οἱ δ' ἐν Μεσολογγίῳ παρατηρήσαντες ἀπὸ τῆς πρωΐας τὴν ἐκκίνησιν τοῦ στολίσκου ἐκ τῆς Ἄσπρης Ἀλυκῆς πρὸς τὸ Βασιλάδιον, ἤκουσαν μετ' ὀλίγον τοὺς κατ' αὐτοῦ κανονοβολισμοὺς καὶ τὰς συμπυρσοκροτήσεις τοῦ πεζικοῦ, ἀλλ' οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ παράσχωσι συνδρομὴν καὶ ἐνίσχυσιν πρὸς τοὺς ἀμυνομένους μεθ' ὅλην τὴν καλὴν διάθεσιν καὶ τὴν ἀνάγκην, ἣν συνησθάνοντο, καθ' ὅσον ἢ μετὰ τοῦ Βασιλαδίου συγκοινωνία των εἶχεν ἀποκλεισθῆ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ διὰ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν λέμβων καὶ κανονιοφόρων τῶν περικλειουσῶν τὸ Βασιλάδιον.

Πλήθος λοιπὸν ἄπειρον συνεσωρεύθη πρὸς τὴν παραλίαν θεώμενον τὸν ἄνισον ἐκείνον ἀγῶνα καὶ μετὰ πόνου καὶ κατανύξεως ἐδέετο τῷ Ὑψίστῳ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ἐπικαίρου ταύτης θέσεως, μέσῳ τῆς ὁποίας μέχρις ἐκείνης τῆς ὥρας, οὐδενὸς εἶχον στερηθῆ ἐκ τῶν ἀναγκαιούντων αὐτοῖς.

Ἐπίσης καὶ πολλοὶ εἶχον μεταβῆ πρὸς τὴν νησίδα τοῦ Ἀνεμομούλου καὶ τινες ἀνῆλθον εἰς αὐτόν, προσπαθοῦντες ὅπως ἀκριβέστερον παρακολουθήσωσι καὶ ἀντιληφθῶσι τὰ τῆς ἐκβάσεως τῆς κατὰ τοῦ Βασιλαδίου ἐπιθέσεως, καθ' ὅσον τὴν ὥραν ἐκείνην εἶχον καταπαύσει οἱ πυροβολισμοὶ καὶ ἤρξατο διαλυόμενος ὁ ἐπὶ πολὺ, λόγω τῆς γαλήνης, ἐπικαθήσας καὶ ἐκ τῆς ἐκρήξεως τῆς πυριτιδαποθήκης προελθὼν καπνός.

Ἄλλὰ μὲ μεγάλην των ταραχὴν καὶ ἔκπληξιν παρετήρησαν διὰ τηλεσκοπίου καὶ διέκριναν καθαρῶς σημαίαν τουρκικὴν κυματίζουσαν ἐπὶ τῶν προμαχόνων τοῦ Βασιλαδίου.

Καὶ πρὸς καιρὸν δὲν ἠθέλησαν νὰ μεταδώσωσι πρὸς τοὺς ἄλλους τὴν ἀπαισίαν καὶ θλιβερὰν αὐτὴν εἶδησιν, ὅτε αἴφνης ἄλλοι παρετήρησαν πολλοὺς ἀνθρώπους ἐρχομένους ἐκ Τουρλίδος διὰ τῶν ρηγῶν ὑδάτων τῶν ἀποτελουμένων ἀπὸ τὰ λεγόμενα «Κάκαρα» ὡς εἶπον ἀνωτέρω.

Τότε πάντες ἐπίστευσαν, ὅτι ἔπεσε τὸ Βασιλάδιον εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν, περίλυποι δὲ καὶ κατηφεῖς καὶ ἀγανακτοῦντες ἔσπευδον πρὸς τὴν μεσημβρινὴν ἄκραν τῆς νησίδος τοῦ Ἀνεμομούλου, ὅπως πληροφορηθῶσι τὰ διατρέξαντα καὶ πρὸ πάντων τὴν αἰτίαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ἐμπιστευθείσης αὐτοῖς θέσεως τῆς ὁποίας τὴν σημασίαν αὐτοὶ πρὸ πάντων ἐγνώριζον.

Ὡς δ' ἐπλησίασαν καὶ τοὺς ἀνεγνώρισαν ἤρχισαν νὰ τοὺς ὑβρίζωσι καὶ νὰ τοὺς καταρῶνται ἀπειλοῦντες αὐτοὺς διὰ διαφόρων σχημάτων καὶ τρόπων, ἐν τῇ πεπλανημένῃ ἰδέᾳ, ὅτι ἐκ δειλίας καὶ φόβου ἐγκατέλιπον τὴν ἐμπιστευθείσαν αὐτοῖς θέσιν.

Ἄλλα καὶ οἱ ἐρχόμενοι ἐννοήσαντες ἐκ τῶν ἀπειλητικῶν σχημάτων καὶ χειρονομιῶν, ὡς καὶ τῶν μετ' ἀγανακτήσεως κραυγῶν, ὅτι ἐξ ἐσφαλμένων ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν διετέθησαν δυσμενῶς κατ' αὐτῶν, ἐκλαμβάνοντες, ὅτι ἄνευ ἰσχυρῶν λόγων ἀναποδράστων καὶ ἐξ ἀνάγκης ἐγκατέλιπον τὴν ἐμπιστευθεῖσαν αὐτοῖς θέσιν, τὴν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐρρωμένως καὶ ἀπελπιστικῶς ὑπερασπισθεῖσαν παρ' αὐτῶν, ἤρχισαν νὰ φωνάζωσι μὲ ὅλην τὴν δύναμιν καὶ ἐν ἐνὶ στόματι «Μπρέ, πῆρε φωτιά ὁ τσιμχανές» ὅτι δηλαδὴ ἀνεφλέγη ἡ πυριτιδαποθήκη.

Εὐρέθησαν δὲ καὶ οἱ ψυχραιμότεροι, οἵτινες ἀπ' ἀρχῆς ἀντετάχθησαν πρὸς τοὺς ὑβρίζοντας αὐτοὺς καὶ ἠκούσθη ἡ ἠχηρὰ καὶ βροντώδης φωνὴ τοῦ Ἀναστασίου Παλαμᾶ (Καραπεπέρη) λέγοντος «Ἀφήστε τους, μωρὲ παιδιά, νὰ τοὺς ἀκούσωμεν καὶ αὐτοὺς τοὺς δυστυχημένους, τί θὰ μᾶς εἰποῦν καὶ τότε ἂν ἔπταισαν νὰ τοὺς τιμωρήσωμεν πρεπόντως».

Καὶ οὕτως ἔπαυσαν καὶ ἡσύχασαν πάντες καὶ μετ' ὀλίγον ἀκούσαντες παρ' αὐτῶν τούτων τὰς ἀφορμὰς καὶ τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην εἰς ἣν εὐρέθησαν νὰ ἐγκαταλείπωσι τὸ Βασιλάδιον, ἐρρίφθησαν τότε εἰς τὴν θάλασσαν νὰ τοὺς συντρέξωσιν ὄντας ἀποκαμωμένους καὶ ἡμιγύμνους ἐκ τῆς μακρᾶς θαλασσοπορίας καὶ τῶν ἄλλων βασάνων καὶ ταλαιπωριῶν, ἀλλὰ καὶ πάντες ἔφερον τὸν ὄπλισμόν των, ἦσαν δὲ μεταξὺ αὐτῶν πληγωμένοι οἱ Στάμος Παπαφράγκος, Ἰωάννης Φραγκούλης, Εὐθύμιος Κουτσοπάνος, Κώστας Κατσιβάλης, Ἀπόστολος Γαλανός καὶ Ζαφείρης Βερίτσης.

Ἐξελθόντες δ' ἐπὶ τῆς νησίδος ἤρξαντο διηγούμενοι πῶς καὶ διὰ τίνας λόγους ἐγκατέλιπον τὸ προπύργιον αὐτὸ τῶν πολιορκουμένων, τὸ ἀγαπημένον των Βασιλάδιον, καὶ ὅτι εἰ μὴ ἀνεφλέγετο ἡ πυριτιδαποθήκη ἐκ παιδικοῦ καὶ ἀνοήτου ζήλου τοῦ μικροῦ Σπύρου Α. Παπαλουκᾶ καὶ οὕτως ὑστεροῦντο τῶν μέσων πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐμπιστευθείσης αὐτοῖς θέσεως, ἤθελον βεβαίως ἀποκρούει καὶ τὴν ἀπελπιστικὴν αὐτὴν ἐπίθεσιν τῶν ἐχθρῶν, ὡς πολλάκις προηγουμένως εἶχον πράξει τοῦτο, τῇ βοήθειᾳ τῆς θείας δυνάμεως, γινώσκοντες καλῶς καὶ πλειότερον παντὸς ἄλλου εἰς ὁποῖα ἀναποφεύκτους καὶ ἀπελπιστικὰς στενοχωρίας καὶ ἀνάγκας ἤθελον περιέλθει αἱ φρουραὶ τοῦ Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ ἐκ τῆς ἀπωλείας τῆς θέσεως ταύτης.

Μετά συγκινήσεως καὶ λύπης ἀκούσαντες τὰ τοιαῦτα οἱ συσσωρευθέντες ἐκεῖσε ἐκ τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν γυναικοπαίδων, ἐλύθησαν εἰς δάκρυα καὶ ἔσπευδον νὰ ζητῶσι συγχώρησιν δι' ὅσα κατ' αὐτῶν πρὸ ὀλίγου ἐξέφερον καὶ κατεφίλουν πλέον αὐτοὺς καὶ τοὺς ὠδήγουν εἰς τὰς οἰκίας των, παρέχοντες αὐτοῖς πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν καὶ περίθαλψιν ἀναλόγως τῶν μέσων τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ διαθέσουν.

Ἡ δὲ ἀπώλεια τοῦ Βασιλαδίου μεγάλην ἐνεποίησεν αἴσθησιν εἰς τὴν φρουρὰν Μεσολογγίου καὶ ἤρχισαν νὰ συλλογίζονται, πρὸ πάντων δὲ οἱ προέχοντες πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ν' ἀναμετρῶσι τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα ἠπεύλουν τὰς πολιορκουμένας δύο πόλεις.

Δικαίως λοιπὸν πάντες ἦσαν περίλυποι διὰ τὸ ἀπροόπτως ἐπελθὸν αὐτὸ συμβάν, ἀλλὰ καὶ πάντες προσεπάθουν ν' ἀποκρύψωσι τὴν ἐξ αὐτοῦ παραχθεῖσαν λυπηρὰν συναίσθησιν καὶ ταραχὴν καὶ διὰ παντοίων λόγων καὶ τρόπων ἐνεθάρρουν καὶ παρηγόρουν ἀλλήλους.

Οἱ δὲ Στρατάρχαι ἐγκαίρως μαθόντες τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Βασιλαδίου καὶ τὴν εἰς τὴν κατοχὴν των περιέλευσιν τῆς παρ' αὐτῇ διερχομένης αὐλάκος, δι' ἧς πλέον ἀντὶ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων θὰ εἰσέβαλεν εἰς τὴν φρουρὰν τοῦ Μεσολογγίου τὸ εἰδεχθὲς φάσμα τῆς πείνης, ἠσθάνθησαν χαρὰν μεγάλην καὶ διέταξαν τοὺς χοτζάδες ν' ἀναπέμψωσιν εὐχὰς καὶ δοξολογίας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μωάμεθ καὶ κανονοβολήσωσιν ἄνευ σφαιρῶν πρὸς ἔνδειξιν χαρᾶς, διὰ τὸ εὐφρόσυνον καὶ σπουδαῖον αὐτὸ κατόρθωμα, καὶ ἀμέσως ἐξεκίνησαν ἐκτάκτους ἀπεσταλμένους εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τ' ἄλλα μέρη, ὅπου ἦσαν στρατεύματα τουρκικὰ καὶ κατείχοντο φρουρία, διὰ ν' ἀναγγείλωσι τὸ χαρμόσυνον αὐτὸ γεγονός, δι' οὗ θὰ ἐνεθαρρύνοντο οἱ συνάδελφοι αὐτῶν καὶ πρὸ πάντων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξευμενίσωσι τὸν ὑψηλὸν αὐτῶν Κύριον, τὸν Σουλτάνον, παρέχοντες τὴν ἐλπίδα προσεχεστάτης ἐκπορθήσεως καὶ τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ἀγαλλόμενοι διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν των ἐκ τοῦ βεβαίου προσωπικοῦ κινδύνου, ὃν θὰ διέτρεχον ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῆς ἀνατεθείσης αὐτοῖς ἐκστρατείας. Εὐθύς δ' ἀπὸ τῆς καταλήψεως τοῦ Βασιλαδίου καὶ τῆς αὐλάκος αὐτοῦ οἱ ἐχθροὶ ἤρξαντο νὰ εἰσάγωσι πολλὰς λέμβους καὶ κανονιοφόρους, αἵτινες ἐνωθεῖσαι μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῇ λιμνοθαλάσσει εὐρισκομένων, ἀπετέλεσαν πραγματικὸν στολίσκον, ὅστις μὴ ἔχων πλέον ἄλλους περισπασμοὺς καὶ ἀσχολίας, ἠδύνατο νὰ καταγίνη ἀποτελεσματικῶς πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν κρυφίων εἰσόδων τῶν ἀνατολικῶς καὶ δυτικῶς τοῦ Βασιλαδίου κειμένων ἐπὶ τῶν νησιδίων τῶν χωριζόντων τὴν λιμνοθάλασσαν ἀπὸ τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους καὶ οὕτω θὰ συνετελεῖτο ὁ παντελής ἀποκλεισμός ὡς καὶ πάσης συγκοινωνίας τῶν πολιορκουμένων μετὰ τῶν ἔξωθι μερῶν.

Ὡς κατηρτίσθη ὁ στολίσκος καὶ ἐγένετο κύριος τῆς λιμνοθαλάσσης, ἔστρεψαν τὰς ἐνεργείας των οἱ στρατάρχαι κατὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ· καὶ κατὰ πρῶτον ἔδει νὰ καταλάβωσι τὸν Ντολμάν, νησιδίον κείμενον ἐπὶ τῆς εἰσόδου πρὸς τὸν κόλπον τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ ἔχον τὴν σπουδαιότητα καὶ τὸ ἐπίκαιρον δι' αὐτό, ὅποιαν τὸ Βασιλάδιον διὰ τὸ Μεσολόγγιον, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ συγκοινωνεῖ ἡ λιμνοθάλασσα αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀνατολικοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος του Ντολμά, ἦτο εὐκολωτέρα ἢ μεταφορὰ πυροβόλων καὶ στρατοῦ ἐκ τοῦ γενικοῦ στρατοπέδου τοῦ Μεσολογγίου, διέταξαν τὴν ἀνέγερσιν πυροβολείων πρὸς τὸ μέρος τῆς Φοινικιάς καὶ ἀντικρυ τοῦ Ντολμά καὶ ἐτοποθέτησαν ἐπ' αὐτῶν πολλὰ πυροβόλα καὶ ὄλμους.

Τὴν 28ην Φεβρουαρίου 1826, ἤρξατο σφοδροῦ καὶ ἀδιακόπου διὰ τῶν πυροβόλων καὶ ὄλμων πυρός, τὸ ὅποιον μεγάλας ἐπέφερε ζημίας καὶ φθοράς εἰς τε τοὺς ἄνδρας καὶ τοὺς προμαχῶνας τοῦ Ντολμά, οἱ ὑπερασπισταὶ τοῦ ὁποίου ἀνερχόμενοι εἰς διακοσίους περίπου, ἦσαν πρὸ πάντων Ἀνατολικιώται ὑπὸ τὸν Σπύρον Τσάλαν, Ἰωάννην Σκάκαν, Γεώργιον Καββαζιάδην καὶ Ζυγιῶται, ὑπὸ τὸν Χρῆστον Καλογερῆν καὶ Ἀλέξιον Μωρελᾶν ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Μακροῦ, ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατηγοῦ Γρηγορίου Λιακατᾶ, ἀνδρὸς γενναίου καὶ ἀποφασιστικοῦ καὶ ἐκ τῶν πρώτων σπυρσάντων μετὰ πολλῶν ὀπαδῶν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀσπροποτάμου, πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου.

Ἀφ' οὗ τὸ πυροβολικὸν ἐπέφερε μεγάλας καταστροφὰς εἰς τοὺς ὑπερασπιστὰς τοῦ Ντολμά καὶ ἐπροξένησε σπουδαῖα ρήγματα εἰς τὰ προχώματα αὐτοῦ, διετάχθη γενικὴ ἔφοδος τῶν πεζῶν μετ' ἀκατασχέτου ὀρμῆς καὶ ἀποφάσεως.

Οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς θέσεως ταύτης ἐπεδείξαντο τῷ ὄντι μεγάλην ἀντοχὴν προτάξαντες τὰ στήθη των καὶ ἡ πάλη ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἦτο ἀμφίροπος καὶ μᾶλλον ἀποκλίνουσα ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλ' ἐπελθούσης νέας καὶ ἰσχυρᾶς ἐνισχύσεως δὲν ἠδυνήθησαν ἐπὶ πλέον ν' ἀντέσχωσι καὶ οὕτω κατελήφθη καὶ τὸ προπύργιον αὐτὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ, οὗτινος ἡ πτώσις μετ' ὀλίγον θὰ ἦτο ἀναπόφευκτος.

Μέγα μέρος τῆς φρουράς, ὑπερασπισάσης ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τὴν ἐπίκαιρον ταύτην θέσιν, ἐτάφη ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν προμαχῶνων αὐτῆς, ὡς καὶ ὁ ἀρχηγὸς στρατηγὸς Γρηγόριος Λιακατᾶς, τὸν ὁποῖον ἔκλαυσεν ὅλος ὁ στρατὸς καὶ ὁ λαὸς διότι ἐκτὸς τῶν στρατιωτικῶν ἀρετῶν καὶ προτερημάτων αὐτοῦ, ἦτο καὶ ὁ ὠραιότερος πάντων τῶν πολεμιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς λεβεντιᾶς καὶ τοῦ παλικάρισμοῦ, ἐκ τῶν ὀνομαστῶν δ' Ἀνατολικιωτῶν, οἱ Γεώργιος Καββαζιάδης, Ἰωάννης Καταιρινάκης καὶ ὁ Ζυγιώτης Ἀλέξιος Μωρελᾶς.

Ἐσώθησαν δ' ὡς ἐκ θαύματος τινὲς ἐκ τῆς φρουρᾶς καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ Σπῦρος Τσάλας, Ἰωάννης Σκάκας, Γιάννης Βύσσιος, Μῆτσος Βλυσμᾶς καὶ Ἀναστάσιος Κτίστης Ἀνατολικιωτῶν, καὶ ὁ Χρῖστος Καλογεράς, Ζυγιώτης.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Ντουλμά, ἐπροχώρησαν ἀμέσως καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ μικροῦ νησιδίου Πόρος, τοῦ ὁποῖου οἱ ὀλίγοι ὑπερασπισταὶ δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀντίσχωσιν εἰς τὸν μέγαν ἀριθμὸν καὶ τὴν ὀρμὴν τῶν ἐπιτιθεμένων καὶ οὕτω κατελήφθη καὶ ὁ Πόρος, ἀπολεσθέντων τῶν πλείστων ὑπερασπιστῶν αὐτῶν, πάντων Ἀνατολικιωτῶν.

Ἐκεῖθεν ὁ τουρκικὸς στολίσκος περιέζωσε τὸ Ἀνατολικὸν καὶ ἤρξατο κατ' αὐτοῦ σφοδροῦ κανονοβολισμοῦ καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἐπροξένησε μεγάλας καταστροφὰς εἰς γυναικόπαιδα, οἰκίας, ὀχυρώματα καὶ πρὸ πάντων εἰς τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτῶν, οἵτινες ἐκ τῶν ἀπωλειῶν καὶ καταστροφῶν, ἀπολέσαντες καὶ πᾶσαν ἐλπίδα συνδρομῆς καὶ βοηθείας, ὡς καὶ τῶν μέσων τῆς συντηρήσεως ἑαυτῶν καὶ τῶν γυναικοπαίδων, βεβαίως δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξακολουθήσωσιν ὑπερασπιζόμενοι αὐτὸ ἐπὶ πλέον, ἀφ' οὗ καὶ ὁ στρατιωτικὸς αὐτῶν ἀρχηγὸς Γκολφίνος Οἰκονομόπουλος ἐφρονεύθη.

Συνελθόντες λοιπὸν οἱ προεστοὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς φρουρᾶς προσκλήσει τοῦ ἐπάρχου Γεωργίου Κανάρη καὶ συσκεψάμενοι ἐπὶ τῆς ἐπελθούσης ἀπροόπτου καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων, ἐκ τῆς ὁποίας ἠδυνάτουν πλέον νὰ συντηρηθῶσιν ἐκ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως τῶν μέσων πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς ὑπερασπίσεως τῆς πόλεως των καὶ ὅτι πλήρης καὶ τελεία καταστροφή ἀνέμενεν αὐτοὺς μετ' ὀλίγον, ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως νὰ παραδεχθῶσι τὰς γενομένας αὐτοῖς ὑπὸ τῶν στραταρχῶν προτάσεις περὶ παραδόσεως, οἵτινες ἦσαν καὶ ἐπωφελεῖς πρὸς αὐτούς, καὶ οὕτω παρεδόθησαν χορηγήσαντες ὡς ὁμήρους τοὺς προεστοὺς Πάνου Γαλάνην ἢ Μεγαπάνον, Τάτση Μαγγίναν καὶ τὸν ἱερέα Νικόλαον Οἰκονόμου, οὓς μετέφερον εἰς Ἄρταν.

Ἐκ δὲ τῶν προϋχόντων οἱ Νικόλαος Τσερέπης, Ἰωάν. Κουρκουμέλης, Κώστας Φαράντος, Κώστας Τσαλέμης, Ἀστραχᾶς, Μπέικος καὶ Γεώργιος Οἰκονομόπουλος μετὰ τοῦ Ἐπάρχου Γεωργίου Κανάρη ἀδελφοῦ τοῦ ναυάρχου, ὑποπτευόμενοι καὶ ἀμφιβάλλοντες εἰς τὰς ὑποσχέσεις τῶν Τούρκων, ἐπέβησαν μονοξύλου καὶ διεπεραιώθησαν διὰ νυκτὸς εἰς τὰ μαγαζεῖα τῆς Σταμνᾶς καὶ ἐκεῖθεν εἰς διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Ἄξια δὲ μνείας θεωρῶ καὶ τ' ἀκόλουθα χαρακτηριστικά ἐπεισόδια τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν γυναικοπαίδων εἰς τὸν Κιουταχῆν, ὅπως κατὰ τὴν ὑπογραφεῖσαν συνθήκην οδηγηθῶσιν ἀσφαλῶς εἰς Ἄρταν, ἐν τῇ ἀποβάθρᾳ παρίστατο καὶ ὁ γέρον πρόκριτος ἱερεὺς Παπα Οἰκονόμος, ὃν ἰδὼν ὁ Κιουταχῆς, ἤρπασεν ἀπὸ τῆς μακρᾶς καὶ λευκῆς γενειάδος του καὶ διασειῶν ἰσχυρῶς ταύτην καὶ ὕβρισε μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς, εἰπὼν πρὸς αὐτόν, ὅτι «σεῖς οἱ παπᾶδες τὰ κάμνετε ὅλα αὐτὰ τὰ κακὰ» ἐννοῶν βεβαίως τὴν ὑπὸ τῶν ἱερέων παρόρμησιν τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα.

Πληροφορηθεὶς ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς παρά τινος αὐτομολήσαντος Ἀλβανοῦ πρὸς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ὅτι ἐν Ἀνατολικῷ ὑπῆρχε νεάνις τις ὑπερόχου καλλονῆς ἢ παπαδοπούλα Κουρκουμέλη καὶ μνηστὴ τοῦ Τσερέπη, ἀπήτησε νὰ ἐξαιρεθῇ αὕτη καὶ τῷ ὄντι ὅταν ἀνεγνωρίσθη ἀπήχθη πρὸς τὸν Ἰμπραήμ πασᾶν, ἀλλ' αὕτη μὴ ἀνεχομένη τὴν ὕβριν ταύτην ἠὺτοκτόνησεν ἀμέσως.

Ὁ Παναγιώτης Λινάρδος ἐκ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως Ἀνατολικῷ εἶχεν ἀποστείλει τὴν σύζυγόν του εἰς τὸν Κάλαμον, ἀλλ' αὕτη ἐπιθυμοῦσα νὰ εὐρίσκειται πλησίον τοῦ συζύγου αὐτῆς κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ μάλιστα, ὅτε οἱ πολιορκούμενοι εὐρίσκοντο ἐν δυσχερεστάτῃ θέσει, ἐπέβη πλοιαρίου τινος καὶ ἔφθασεν εἰς Ἀνατολικόν. Ἰδὼν δὲ ταύτην ὁ Λινάρδος καὶ μὴ ἀνεχόμενος νὰ τὴν ἰδῇ εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, καθ' ὅσον διεπραγματεύοντο ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας τὰ περὶ παραδόσεως, ἐπυροβόλησε κατ' αὐτῆς καὶ τὴν ἐφόνευσεν.

Ἡ τοιαύτη πτώσις τοῦ Ἀνατολικῷ ἐνεποίησεν θλίψιν καὶ στενοχωρίαν μεγάλην τοῖς πολιορκουμένοις ἐν Μεσολογγίῳ, καθ' ὅσον διέβλεπον, ὅτι ἡ πολιορκία αὐτῶν θὰ καθίστατο ὀσημέραι ὀδυνηρὰ καὶ ἀφόρητος ὅχι μόνον ἐκ τῆς στερήσεως τῶν μέσων πρὸς συντήρησίν των, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ πολιορκῶν αὐτοὺς στρατὸς θὰ ἐνισχύετο δι' ὅλης ἐκείνης τῆς δυνάμεως, ἣτις ἐπολιόρκει τὸ Ἀνατολικόν, ἀνερχομένης εἰς πολλὰς χιλιάδας ἀνδρῶν, καὶ οὕτω θὰ εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην, ἢ νὰ δεχθῶσι τὰς καθ' ἡμέραν γιγνομένας προτάσεις περὶ παραδόσεως, τὰς ὁποίας μετὰ περιφρονήσεως ἀπέρριψαν, ἢ ν' ἀπολεσθῶσιν ἐκ τῆς πείνης.

Ἀλλὰ μεθ' ὅλας τὰς στενοχωρίας ταύτας καὶ τὴν κατατρύχουσαν αὐτοὺς πείναν, ἐξηκολούθουν διατηροῦντες ἀκλόνητον καὶ γενναίαν τὴν σταθερὰν ἐκείνην ἀπόφασίν των, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας εἶχον λάβει, νὰ μὴ ἀκούσωσιν οὐδεμίαν περὶ παραδόσεως πρότασιν, ἀλλὰ νὰ προτιμήσωσι νὰ ταφῶσιν ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν προμαχῶνων, τοὺς ὁποίους ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον γενναίως καὶ ἐνδόξως ὑπερήσπισαν καὶ διὰ τοῦ αἵματός των ἔβαψαν καί, ὅτι ἔχοντες ἀκράδαντον τὴν πίστιν καὶ τὴν πεποίθησιν πρὸς τὸν ἀντιλήπτορα καὶ προστάτην τῆς Ἑλλάδος Θεόν, θὰ ἐξακολουθήσουν πολεμοῦντες τοὺς ἐχθροὺς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι νὰ κατισχύσωσι καὶ ἀπολαύσωσι καὶ τὴν ἐλευθερίαν των καὶ ἀπαλλαγῶσιν οὕτω τῆς μυσαρᾶς καὶ ἀποτροπαίου τυραννίας τῶν Τούρκων.

Τοιαύτας ἀποφάσεις λαβόντες, καὶ ὑπὸ τοιούτων ἐλπίδων ἐμφορούμενοι, δὲν ἔπαυον καθ' ἐκάστην ἐπιδεικνύοντες γενναῖα καὶ τολμηρὰ ἔργα μέχρις ἀπογνώσεως, ἐν οἷς καὶ τὸ ἀκόλουθον.

Ἀπὸ τῆς καταλήψεως τοῦ Βασιλαδίου ὁ τουρκικὸς στολίσκος τῆς λιμνοθαλάσσης αὐστηρῶς ἐπετήρει πάντα τὰ μέρη αὐτῆς καὶ οἱ ψαρᾶδες ἀπήντων πολλές δυσχερείας καὶ κινδύνους ὡσὰκις ἐξήρχοντο νὰ ψαρεύσωσι· μίαν ὅμως σκοτεινὴν ἐσπέραν τοῦ Φεβρουαρίου 1826, οἱ Θωμᾶς Γκόρπας, Ἡλίας Σχοινᾶς καὶ Χρῦσανθος Μωραϊτάκης, ἐκ τῶν τολμηρῶν καὶ ἀρίστων παλαιμάχων, ἀπεφάσισαν νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὴν Πλάστειναν καὶ τὰ ἐξημερώματα νὰ στραφῶσι πρὸς τὴν πόλιν καὶ ὡς παρατηρήσωσιν, ὅτι ὁ στολίσκος εὐρίσκεται μακρὰν αὐτῶν, νὰ ψαρεύσωσιν ἀνέτως ἐπανερχόμενοι πρὸς τὴν πόλιν.

Προχωροῦντες ὅμως τὴν νύκτα μετὰ προσοχῆς παρατήρησαν, ὅτι εὐρίσκοντο πλησίον μιᾶς κανονιοφόρου, ἐρχομένης πρὸς αὐτοὺς ἀκανονίστως καὶ μόνον ἐκ τῶν κυμάτων ὠθουμένης· ἐσταμάτησαν λοιπὸν συμπεράναντες ὅτι βεβαίως οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς εἶχον κοιμηθῆ καὶ ἀπεφάσισαν νὰ προχωρήσωσι καὶ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν.

Καὶ πράγματι ἐπέτυχον αὐτοὺς κοιμωμένους καὶ αἰφνιδίως καὶ μεθ' ὀρμῆς ἐπέβησαν τῆς κανονιοφόρου καὶ μετ' ἀπαραμίλλου τόλμης ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν καὶ ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τῆς ὥρας τοὺς κατέσφαξαν πάντας ἀνερχομένους εἰς δέκα πέντε· μεθ' ὃ παραλαβόντες τὴν κανονιοφόρον μετέφερον ταύτην εἰς τὴν πόλιν, γενόμενοι δεκτοὶ ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων μετ' εὐφημιῶν καὶ ἐκδηλώσεων μεγάλης χαρᾶς διὰ τὴν τολμηρὰν των πράξιν· καὶ τὴν μὲν κανονιοφόρον παρέδωκαν εἰς τὴν ἐξουσίαν, οὗτοι δὲ παραλαβόντες τὰς τροφάς, αἵτινες ἦσαν καὶ ἄφθονοι, τὰς διένειμαν μεταξὺ των καὶ τὰς προσέφερον πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ συντρόφους των.

Αἱ τολμηραὶ αὗται πράξεις τῶν πολιορκουμένων καὶ αἱ ἀρνητικαὶ ἀπαντήσεις αὐτῶν περὶ συνθηκολογίας ἐκράτυνον τὴν ἰδέαν τῶν στραταρχῶν, ὅτι δὲν ἦσαν ἀληθεῖς αἱ πληροφορίαι αὐτῶν περὶ τῆς ἀπολύτου ἐλλείψεως ζωοτροφιῶν καὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν πολιορκουμένων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος ὑποπτευόμενοι, ὅτι θὰ ὑπῆρχε κρυφία τις εἴσοδος πρὸς τὸ μέρος τῆς Κλεισόβης, κειμένης μεσημβρινῶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὡσεὶ δύο χιλιόμετρα ἀπεχούσης αὐτοῦ, ἣν ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσιν.

Τὸ νησίδιον τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας κατείχετο καὶ ὑπὸ ἄλλων, πρὸ πάντων ὅμως Μεσολογγιτῶν καὶ Κραββαριτῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὀπλαρχηγοῦ Π. Σωτηροπούλου ἐκ τοῦ χωρίου Σίμου τῶν Κραββάρων, ἀνδρὸς τολμηροῦ καὶ γενναίου, ἀνερχομένων εἰς ἑκατὸν τριάκοντα περίπου ἄνδρας, μέρος τῶν ὁποίων ἐχειρίζετο τὰ ἐπὶ τοῦ ἐκεῖ πυροβολείου ὑπάρχοντα ἕξ πυροβόλα, εἶχον δὲ μεταβάλλει εἰς ὀχύρωμα καὶ τὸ μικρὸν ἐκκλησίδιον τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἀπὸ τῆς θαλάσσης δὲ ὑπεστηρίζετο τὸ νησίδιον τοῦτο ὑπὸ μιᾶς πάσσαρας ὀπλισμένης με πυροβόλα καὶ διοικουμένης ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Τρικούπη.

Πολλάκις κατὰ διαφόρους ἐποχάς, οἱ πολιορκηταὶ εἶχον δοκιμάσει μετ' ἐπιμονῆς νὰ κυριεύσωσι τὸ μικρὸν αὐτὸ νησίδιον τῆς Κλεισόβης, ἀλλὰ καὶ πάντοτε τελεσφόρως ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ὀλίγων γενναίων ἀνδρῶν τῶν ὑπερασπιζόντων αὐτήν.

Ἐν τούτοις μετὰ πολλές ἐπισκοπήσεις καὶ ἐρεύνας ἐπέισθησαν περὶ ὑπάρξεως κρυφίας τινος εἴσοδου, ἣτις πράγματι ὑπῆρχε καὶ ἦτο ἡ λεγομένη «Φαλαμπούκο» μεσημβρινῶς τῆς Κλεισόβης κειμένης· τούτῳ τῷ λόγῳ ἡ τῆς Κλεισόβης ἐκπόρθησις ἀπεφασίσθη νὰ ἐπιδιωχθῆ διὰ πάσης θυσίας καὶ περιέλθη οὕτω εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἐχθροῦ ἅπασα ἡ λιμνοθάλασσα, δι' ἣς θὰ συνετελεῖτο πλήρης ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν πολιορκουμένων.

Διέταξαν λοιπὸν οἱ στρατάρχαι νὰ ἐτοιμασθῶσι δισχίλιοι καὶ πλέον ὀπλίται ὑπὸ καταλλήλους ἀξιωματικούς, οἵτινες θὰ ὀδηγοῦντο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ στρατάρχου Κιουταχῆ αὐτοπροσώπως.

Ἐτοιμασθεὶς ὁ ἐκλεκτὸς οὗτος στρατὸς κατῆλθεν εἰς τὴν θέσιν «Ἀρμερικάκι» κειμένην ἀνατολικῶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὡσεὶ χίλια μέτρα ἀπέχουσιν αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν ἐκεῖθεν ἀρχομένων καὶ ἐκτεινομένων πρὸς τὴν Κλείσοβαν νησιδίων τὰ ὁποῖα μικραὶ γλῶσσαι θαλάσσης ἐχώριζον ἄλληλα, ἐξεκίνησε τὴν πρωΐαν τῆς 25ης Μαρτίου 1826 κατὰ τῆς νησίδος, συγχρόνως δὲ καὶ ὁ ἐν τῇ λιμνοθαλάσσει στολίσκος ἀνέλαβε τὸν ἀποκλεισμὸν αὐτῆς πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης ἐκ Μεσολογγίου συνδρομῆς.

Τὰς ἐκτάκτους αὐτὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου παρατηρήσαντες οἱ πολιορκούμενοι εὐλόγως ἐξετίμησαν τὴν σοβαρότητα τοῦ κινήματος καὶ τῆς σταθερᾶς ἀποφάσεως τῶν ἐχθρῶν πρὸς κατάληψιν τῆς Κλεισόβης καὶ ἀμέσως ἀπέστειλαν τὸν στρατηγὸν Κίτσον Τζαβέλαν μετ' ὀλίγων ἀνδρῶν, ὅστις παρέλαβεν οὕτω ν' ἀποβιβασθῇ αἰσίως καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τῆς φρουρᾶς, ἀσθενοῦντος τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς σωματάρχου Χριστοδοῦλου Χαντζηπέτρου κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας διορισθέντος.

Ὡς δ' ἐπλησίασεν ὁ στρατὸς πρὸς τὴν Κλείσοβαν, διέταξεν ὁ Κιουταχῆς τὰς κανονιοφόρους νὰ ἄρξωνται πυρὸς σφοδροῦ καὶ συνεχοῦς ἐπὶ πολλὰς ὥρας καί, ὅτε ἐθεώρησε κατάλληλον τὴν στιγμήν, παρήγγειλε γενικὴν ὑπὸ τῶν πεζῶν ἐπίθεσιν, οἵτινες ἐνθαρρυνόμενοι ὑπὸ τῶν ὀδηγούντων αὐτοὺς ἀξιωματικῶν προχωροῦν ἀκατασχέτως πρὸς τὸ νησίδιον θαλασσοποροῦντες καὶ τινες μάλιστα αὐτῶν ἐπάτησαν καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ εὖστοχον πῦρ τῶν ἀμυνομένων, πρὸ πάντων δὲ τῶν κατεχόντων τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἠνάγκασε τοὺς Τούρκους νὰ ὑποχωρήσωσι ριφθέντες εἰς τὴν θάλασσαν καὶ πάλιν.

Τότε ὁ πάντοτε ἀποφασιστικὸς Κιουταχῆς, διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν στρατὸν του, ρίπτεται προκινδυνεύων εἰς τὴν θάλασσαν διὰ νὰ ἐξάψῃ οὕτω τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν ἀμιλλαν τῶν ὑπ' αὐτὸν καὶ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν προχωρεῖ κατὰ τῆς νησίδος· εὐτυχῶς ὅμως ἐπληρώθη εἰς τὸν πόδα καὶ προτροπῇ καὶ ἐπιμονῇ τῶν ὑπασπιστῶν του ἀποσύρεται παραληφθεὶς ὑπὸ τινος λέμβου πρὸς περίθαλψιν τῆς πληγῆς του, ἀλλὰ τὸ συμβὰν αὐτὸ εἰς τὸν στρατάρχην, διαδοθὲν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτόν, τοὺς ἀπεθάρρυνε καὶ ἐτρόπησαν εἰς ἄτακτον ὑποχώρησιν καὶ φυγὴν.

Ἐν ᾧ δ' ἐξηκολούθει ἡ φοβερὰ καὶ ἄνισος αὐτὴ πάλη, πολλοὶ τῶν ἐν Μεσολογγίῳ πολιορκουμένων ἀπεφάσισαν νὰ δράμωσι πρὸς βοήθειαν τῶν ἐν Κλεισόβῃ μαχομένων, ἀλλ' ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἀφορμῶν ἠμποδίσθησαν. Ἐν τούτοις οἱ νεαροὶ Ζαφείριος Ράπεσης καὶ Πέτρος Γαλιώτος ἀψηφίσαντες πάντα κίνδυνον καὶ πᾶν ἐμπόδιον, ἐξεκίνησαν μὲ τὰ πλοιαρία των κατάμεστα τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων καὶ ὕδατος, διευθυνόμενοι πρὸς τὴν Κλείσοβαν ἀνὰ μέσον τοῦ στολίσκου τῶν ἐχθρῶν, καὶ τὸ μὲν τοῦ Γαλιώτου καταστραφὲν ὑπὸ σφαίρας τηλεβόλου ἐβυθίσθη φονευθέντος καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, οἱ δὲ συνεπιβαίνοντες αὐτῶν Κωνσταντῖνος Δροσίνης καὶ Γεώργιος Κ. Βαλτινός θαλασσοποροῦντες ἔφθασαν ἀβλαβῶς εἰς τὴν Κλείσοβαν, ὁ δὲ Ράπεσης τοῦ ὁποίου οἱ σύντροφοι ἐφονεύθησαν ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν καὶ κρυπτόμενος ὑπὸ τὴν πρύμναν τοῦ πλοιαρίου καὶ ὠθῶν αὐτὸ δι' ὅλης τῆς δυνάμεώς του, ἀπέφυγε τὰς κατ' αὐτοῦ ριπτομένας ἀπίρους βολὰς καὶ ἔφθασεν, ὡς ἐκ θαύματος, ἀβλαβῆς εἰς τὴν Κλείσοβαν, καθ' ἣν μάλιστα ὥραν εἶχον τόσῃν μεγάλῃν ἀνάγκῃν πολεμοφοδίων καὶ πρὸ

πάντων ὕδατος· μετὰ χαρᾶς καὶ εὐφημιῶν ἐδέχθησαν τὸν νεαρὸν Ράπεσην πάντες οἱ ἐν τῷ νησιδίῳ μαχόμενοι καὶ ὁ στρατηγὸς Τσαβέλας τὸν συνεχάρη θερμῶς καὶ τὸν ἡσπᾶσθη ἐπανειλημμένως· ἐπιτυχῶς ἐπίσης ἐνήργει κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ἡ ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Τρικούπην πάσσαρα.

Ὁ Ἴμπραήμ πασᾶς, θεώμενος μετ' εὐχαριστήσεως τὴν τοιαύτην ἀποτυχίαν τοῦ Κιουταχῆ, ἐθεώρησε πρόσφορον τὴν περίστασιν ν' ἀναλάβῃ αὐτὸς οὗτος τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, φρονῶν, ὅτι ἐπελθούσης ἤδη ἐξαντλήσεως εἰς τοὺς ὀλίγους ὑπερασπιστὰς τῆς Κλεισόβης, θὰ ἠδύνατο εὐκόλως νὰ καταλάβῃ αὐτὴν καὶ οὕτω δρέψῃ αὐτὸς νέας δάφνας. Πρὸς τοῦτο λοιπὸν ἐξελέξατο τὸν πορθητὴν τοῦ Βασιλαδίου τὸν τολμηρὸν Χουσεήμπεην, θέσας ὑπὸ τὰς διαταγὰς του πολλοὺς ἐκλεκτοὺς ἄνδρας ἐκ τῶν Ἀράβων, οἵτινες ἔφθασαν ἐσπευσμένως πρὸς τὴν Κλείσοβαν καὶ μετὰ μανίας ἐρρίφθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα, δίδοντας πρῶτου τοῦ Χουσεήμπεη τὸ καλὸν κατὰ τὴν συνήθειάν του παράδειγμα, καὶ οὕτως ἡμιλλῶντο πάντες οἱ ὑπ' αὐτὸν τίς νὰ προηγηθῇ τῶν ἄλλων καὶ ἀποβῆ εἰς τὸ νησίδιον.

Παρατηρήσας τότε ὁ Σωτηρόπουλος, ὅτι ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος ἀψηφῶν πάντα κίνδυνον ἐξῶθει τοὺς ὑπ' αὐτὸν νὰ προχωρῶσι τόσον ταχέως καὶ ἀποφασιστικῶς, ἐθεώρησεν ὡς πρωτίστην ἀνάγκην τὴν ἐξόντωσιν αὐτοῦ καὶ ἄριστος σκοπευτὴς ὢν ἐτουφέκισεν ἐναντίον του καὶ τὸν ἀφῆκεν ἄπνουν.

Ἡ ἐπιτυχὴς αὕτη βολὴ τοῦ Σωτηροπούλου ἐπέφερε μέγα καὶ σωτήριον ἀποτέλεσμα, διότι οἱ ὑπὸ τοῦ Χουσεήμπεην ἰδόντες αὐτὸν πεσόντα νεκρὸν ἐσταμάτησαν πρὸς στιγμὴν καὶ μετ' ὀλίγον ὑπεχώρησαν ἀτάκτως καὶ οὕτως ἐσώθη ἡ Κλείσοβα πρὸς μεγάλην χαρὰν τῶν ἐν Μεσολογγίῳ πολιορκουμένων, διὰ τὸ λαμπρὸν αὐτὸ κατόρθωμα τοῦ στρατηγοῦ Τσαβέλα καὶ τῶν ὀλίγων ὑπερασπιστῶν τῆς νησίδας.

Ἄλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ μακρὰ ἀντοχὴ τῶν ἐν Μεσολογγίῳ πολιορκουμένων, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβῆ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως.

Μοιραίως πλέον ἤγγιζε τὸ τέλος τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ δράματος διὰ τοῦ τελευταίου τῆς ἡρωικῆς ἐξόδου γεγονότος, ὅπερ παρορισθὲν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας ἀπέβη ἡ κορωνίς καὶ τὸ στέγασμα τοῦ ὄλου ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολυμόχθου καὶ αίματατροῦ αὐτοῦ ἀγῶνος, προκαλέσαν τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ ἐξαναγκάσαν τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης δυνάστας ν' ἀποφασίσωσι τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ μέρους αὐτοῦ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν τοιαύτῃ δεινῇ θέσει εὐρισκομένη ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν πιεζομένη ὑπὸ τοιούτων σοβαρῶν περιστάσεων, παρετήρησεν αἴφνης τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ὄντινα ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀνέμενε, καὶ ἡσθάνθη μὲν χαρὰν καὶ εὐχαρίστησιν καὶ ἐξεδήλωνεν αὐτὰς πρὸς πτόησιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ἐνδομύχως κατεθλίβετο καὶ δυσανασχέτει διὰ τὴν ἀδράνειαν τῶν κατὰ καιροὺς Κυβερνήσεων, οἵτινες ὄφειλον πρὸ καιροῦ καὶ ἐγκαίρως διὰ μιᾶς μεγάλης ἀποστολῆς ἐκ τῶν ἀναγκαιούτων νὰ ἐφοδιάσωσι τοὺς πολιορκουμένους ἐν Μεσολογγίῳ καὶ Ἀνατολικῷ καὶ οὐχὶ διὰ συχνῶν καὶ ἀνεπαρκῶν.

Καὶ ἠσθάνοντο ταῦτα πάντα οἱ πολιορκούμενοι διότι ἐγνώριζον κάλλιον παντὸς ἄλλου, ὅτι μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βασιλαδίου καὶ τὴν κατάληψιν τῆς δι' αὐτοῦ διερχομένης αὐλακος καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοσούτων κανονιοφόρων καὶ λέμβων καὶ συνεπῶς τῆς ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κυριαρχίας ἀπάσης τῆς λιμνοθαλάσσης, ἢ ἔλευσις τοῦ στόλου, μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειας καὶ ἀγῶνας τῶν ναυάρχων πρὸς ἐκφόρτωσιν καὶ εἰσαγωγὴν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων εἰς Μεσολόγγιον, θ' ἀπέβαινε δυσχερῆς καὶ ἀνέφικτος, ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη.

Ἐν τούτοις δὲν ἠμέλησαν, οὔτε παρέλιπον νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἐκ τῶν περιστάσεων καὶ ἀνθρωπίνως ἦτο δυνατόν. Κατήρτισαν ὁμάδα ἐκ γενναίων ἀνδρῶν πρὸ πάντων ἐκ ναυτικῶν καὶ ψαράδων γνωριζόντων μετ' ἀκριβείας πάντα τὰ μέρη τῆς λιμνοθαλάσσης καὶ τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Ἀναστασίου Παπαλουκά εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη ἢ διὰ παντὸς τρόπου προσπάθεια νὰ διαλάθῃ τῆς προσοχῆς τοῦ ἐχθρικοῦ στολίσκου καὶ διὰ τῆς μὴ ὑπ' αὐτοῦ καταληφθείσης εἰσόδου τῆς Προκοπανίστου, προσεγγίση τὸν στόλον καὶ παραλάβῃ τὰ κομιζόμενα ἐφόδια.

Ἀλλὰ καὶ ἤλπιζον, ὅτι ὁ στόλος θὰ ἠδύνατο νὰ καταναυμαχήσῃ καὶ ἐκδιώξῃ τὸν τουρκικόν, οὕτω δὲ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἢ ἀνάκτησις τοῦ Βασιλαδίου καὶ ἢ διὰ τῆς αὐλακος αὐτοῦ εἰσαγωγὴ τῶν ὑπὸ τοῦ στόλου κομιζομένων ἐφοδίων, ἢ διὰ τοῦ Προκοπανίστου, δι' οὗ καὶ θὰ ἐξήρχοντο οἱ ὡς ἄνω ὑπὸ τὸν Ἀναστάσιον Παπαλουκᾶν.

Ματαίως ὅμως προσεδόκων ταῦτα, καθ' ὅσον ὁ Ἑλληνικὸς στόλος, μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειας καὶ τὰς ἥρωικὰς καὶ ἐπικινδύνους ἐπιθέσεις, ἃς ἐπεχείρησε κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ τουρκικοῦ στόλου, δὲν ἠδυνήθη νὰ παραβλάψῃ αὐτόν, οὔτε νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ, ἔνεκα τῆς ἐπικρατούσης κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐν τῇ θαλάσῃ γαλήνης.

Τῆς δὲ περιγραφῆς τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν προσπαθειῶν τῶν ναυάρχων ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτῶν καὶ τῆς συναντήσεως τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἔξωθι τοῦ Μεσολογγίου, ἐπροτίμησα νὰ λάβωσι γνῶσιν ἀκριβῆ καὶ ἐν λεπτομερείᾳ οἱ ἀναγνώσται μου, ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ τοῦ ναυάρχου Σπετσῶν Γεωργίου Ἀνδρούτσου περιγράφοντος ταύτην ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τοὺς προκρίτους Σπετσῶν, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀποφάσεως τῶν πολιορκουμένως καὶ ἔχουσαν οὕτω:

«Εὐγενέστατοι Κύριοι Πρόκριτοι,

Με μεγάλην ἀνυπομονησίαν περιμένομεν τὰ πυρπολικά, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἐπιστολὴν Σας ἀπὸ 26 π.μ. μᾶς ἀναγγείλατε, ὅτι ἔρχονται: ἡ ἀνάγκη εἶναι πολλὰ κατεπείγουσα καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι φθασμένα.

Ἐκπλεύσαντες μὲ τὰ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μας πλοῖα, ἠνώθημεν μετὰ τῶν ἀδελφῶν Ὑδραίων τὸν στόλον ἔξωθι τῆς Κεφαλληνίας, ὁ δ' ἐχθρικός συνιστάμενος ἀπὸ 57 φρεγάτας, κορβέτας καὶ βρίκια, εὐρίσκεται περιπλέων ἔξωθι τοῦ Κάβο Πάπα.

Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν 1ην Ἀπριλίου συγκεντρωμένοι οἱ δύο στόλοι, ἀπεφασίσσαμεν τὴν νύκτα νὰ προχωρήσωμεν εἰς Μεσολόγγιον καὶ ἀπὸ ἓνα μπουγάζι κατὰ τὸ μέρος τῆς Πάτρας, νὰ ἠμπορέσωμεν νὰ εἰσάξωμεν ζωοτροφίας, καὶ οὕτως ἐξηκολουθήσαμεν διευθυνόμενοι πρὸς τὸ ρηθὲν μπουγάζιον. Πεὶ τὴν 1ην ὥραν τῆς νυκτὸς ἀντικρύστημεν μὲ τὰ ἐχθρικά πλοῖα, ὁ κανονοβολισμὸς ἐστάθη ἐπὶ τρεῖς ὥρας, χωρὶς καμμίαν βλάβην ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἐπομένως πάλιν ἐξακολουθήσαμεν καὶ ἀποτυχόντες δι' ἄγνοιαν θέσεως, ἐβιάσθημεν νὰ γυρίσωμεν ἄπρακτοι, ἐν τοσοῦτῳ ὁ κανονοβολισμὸς ἦτο ἀντίκτυπος εἰς Μεσολόγγιον.

Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν εἰς τὰς δέκα ὥρας μεταξὺ Κάβο-Πάπα καὶ Σκρόφες, ἀρχίσαμεν πάλιν τὸν κανονοβολισμόν ἕως τὰς δώδεκα, ὁ ἄνεμος πολλὰ γαλήνιος καὶ δὲν ἤμπορέσαμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν τὰ πυρπολικά, οὔτε βλάβην νὰ προξενήσωμεν τῶν ἐχθρῶν.

Τὸ ἐσπέρας στέλνομεν ὅλες τὶς βάρκες ἀρματωμένες καὶ μὲ ζωοτροφίας ἀπὸ ἓνα ἄλλο ποτάμι, ἀλλὰ τὰ ἐχθρικά πλοῖα καὶ βάρκες κανονιέρες τὰς ἀντέκρουσαν καὶ τὰς ἔκαμαν νὰ γυρίσουν ἄπρακτοι.

Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἔξω ἀπὸ ταῖς Σκρόφες ἀρχίσαμεν πάλιν μάχην, ὁ κανονοβολισμὸς ἐστάθη φρικτός, πολλὰ πλησίον καὶ ἀδιάκοπος ἀπὸ τὴν πρώτην ἕως τὰς ἑπτὰ.

Τὰ πυρπολικά τοῦ Πέτρου Σπαχῆ καὶ Ἰωάννου Καστελιώτη ὤρμησαν μὲ ὄλην τὴν γενναιότητα, ἀλλὰ ἀπέτυχον ἐξ αἰτίας τῆς γαλήνης χωρὶς νὰ τὰ καύσουν κατεποντίσθησαν ὅμως, μάλιστα τοῦ Καστελιώτου ἀφανίσθη τόσον, ὥστε μὴ ὄν εἰς κατάστασιν πλέον νὰ πλεύσῃ, βιαζόμεθα νὰ τὸ ἐξαποστείλωμεν συντροφευμένον ἀπὸ τὸν πλοίαρχον Ἀνδρέαν Σάντον, διὰ νὰ ἐπισκευασθῇ, ἐπειδὴ καὶ ἐνταῦθα δὲν ἔχομεν τ' ἀναγκαιοῦντα, συγχρόνως ἐκαύσαμεν καὶ ἓνα ὑδραϊκὸν χωρὶς ἐκβασιν, ναῦται μ' ὅλα ταῦτα δὲν ἐπειράχθησαν.

Το Μεσολόγγιον εὐρίσκεται εἰς ἐσχάτην στενοχωρίαν, ἔχει πέντε ἡμέρας σήμερον ἄσιτον, ἄλογα, γαϊδάρους, πάντα ἐτελείωσαν, ἐλπίδα διὰ νὰ εἰσέλθουν ἀπὸ κανὲν μέρος ζωοτροφία δὲν ὑπάρχει, ὅλα τὰ μπουγάζια καὶ νησίδια τὰ ἔχουν καλὰ πιασμένα, ὥστε δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἰσέλθῃ οὔτε μονόξυλο.

Πρὸ δύο ἡμερῶν μερικὰ μονόξυλα πηγαινάμενα μὲ ζωοτροφίας διὰ νὰ εἰσέλθουν ἀπὸ ἓν μυστικὸν μπουγάζιον, ἐπιάσθησαν, ἐχάθησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ μόλις διεσώθησαν ὀλίγοι τινές, οἱ ὅποιοι μᾶς τὸ ἀνήγγειλαν.

Ἡ ἀπόφασις ὅμως τῶν γενναίων Μεσολογγιτῶν καθὼς πληροφοροῦμεθα εἶναι σήμερον ἢ αὔριον νὰ ἐξέλθουν, ὀρῶντες μὲ τὴν σπάθην ἀνὰ χεῖρας καὶ ὅσοι ἀποθάνωσι ν' ἀποθάνωσιν ἐνδόξως ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἢ νὰ παραδοθῶσιν.

Ἡμεῖς πρὸς τὸ παρὸν περιπλέομεν ἔξωθι ἀπὸ τὶς Σκρόφες περιμένοντες τὰ δύο πυρπολικά διὰ νὰ δώσωμεν καὶ ἄλλην μάχην.

Τὴν 5ην Ἀπριλίου 1826 ἔξω ἀπὸ τὶς Σκρόφες

Ἐκ τοῦ πλοίου «Παγκρατίων»

Ὁ πατριώτης σας

Γεώργιος Ἀνδρούτσος

Ναύαρχος Σπετσῶν

Πρὸς τοὺς Κυρίους Προκρίτους Σπετσῶν εἰς Σπέτσας».

Ἀπὸ τῆς πτώσεως λοιπὸν τοῦ Βασιλαδίου, ἤρχισαν τὰ ἀπερίγραπτα δεινὰ τῶν πολιορκουμένων καὶ ἐπαλήθευσαν ἡ προνοητικότης τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Μεσολογγιτῶν Ἄθαν. Ραζηκότσικα, θεωρήσαντος αὐτὸ ὡς τὴν κλεῖδα τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἄν τὸ ἱστορηθὲν τυχαῖον περιστατικὸν δὲν ἐξηνάγκαζε τοὺς ὑπερασπιστὰς αὐτοῦ νὰ ἐγκαταλίπωσιν ἀναμφιβόλως ἄλλοια θὰ ἦτο ἡ ἐκβασίς τοῦ ἀγῶνος, κατὰ τὴν ἀψευδῆ ὁμολογίαν πάντων τῶν ἐπιζησάντων πολεμιστῶν φίλων καὶ ἐχθρῶν, ὡς θέλομεν ἀναφέρει τοῦτο ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ ἀκολούθως.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατάληψις τοῦ Βασιλαδίου, τῆς αὐλακος αὐτοῦ καὶ συνεπῶς ἡ ἐπὶ τῆς λιμνοθαλάσσης κυριαρχία του, ἦν ἔκτοτε διὰ τοῦ συγκροτηθέντος καὶ ἀπαρτιζομένου ἐξ ἀπειρῶν λέμβων καὶ κανονιοφόρων, ἀληθοῦς στόλου, ἐπήνεγκε τὴν παντελῆ στέρησιν τῶν τροφίμων πρὸ πάντων ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Μαρτίου καὶ ὡς ἀναφέρει ὁ ναύαρχος Σπετσῶν, εἶχον τελειώσει τὰ ἄλογα καὶ τοὺς γαιδάρους καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἀκάθαρτα ζῶα, ὡς δὲ πολλάκις ἤκουσα, διαπληκτισμοὶ καὶ συμπλοκαὶ ἐπηκολούθουν δι' ἓνα σκύλον, μίαν γάταν ἢ ἓνα ποντικόν, ἅτινα ἐθεωροῦντο ὡς πολύτιμα ἐδέσματα.

Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προὔξενει τὴν μεγαλύτεραν λύπην καὶ στενοχωρίαν, ἦτο ὅτι εὐρέθησαν πολλοὶ εἰς τὴν σκληρὰν καὶ ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ φάγωσι καὶ ἀνθρωπίνας σάρκας καὶ ὡς διηγοῦντο, ἐλάμβανον τὸ ἦπαρ ἐκ τῶν φονευμένων καὶ ὄντων κρᾶσεως ὑγιοῦς, τὸ ἐτηγάνιζον μὲ ἔλαιον καὶ ἔρριπτον ὀλίγον ξύδι, τὸ τοιοῦτον δὲ παρασκευάσμα παρεῖχεν εὐάρεστον τροφήν πρὸς τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν προέλευσίν του, ἀνεκτὴν δ' εἰς τοὺς γνωρίζοντας ταύτην.

Ὁ Σπῦρος Κριτόπουλος κατ' ἐπανάληψιν μᾶς ἐβεβαίωσεν, ὅτι αὐτὸν ὀκταετὴ τότε ὄντα ἡ μήτηρ μου ἔτρεφε με κρέας ἡμιόνου βρασμένου μετὰ μαράθων ἢ ἄλλων χόρτων.

Ἡ δ' ἔλλειψις τοῦ ἄρτου ἦτο τοιαύτη, ὡς διηγεῖτο ὁ στρατηγός Δημήτριος Μακρῆς, ὥστε ἠναγκάσθη ν' ἀγοράσῃ ἓνα κολούρι Κεφαλονήτικο ἀντὶ δέκα τριῶν φλωριῶν Ἑνετικῶν καὶ νὰ περάσῃ μ' αὐτὸ τρεῖς ἡμέρας.

Ἐκ τῆς πείνης καὶ τῆς ἀκαθάρτου τροφῆς τῆς ὁποίας ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης ἐποίουν χρῆσιν, ἐνέσκηψαν ἐν τῇ πόλει δεινὰ καὶ θανατηφόρα νοσήματα καὶ καθ' ἐκάστην ἀπέθνησκον πολλοὶ καὶ πάσης ἡλικίας καὶ τάξεως, ὡς τοῦτο πιστοποιεῖται ἐκ τῆς καταχωριζομένης ἐπιστολῆς τοῦ συντάκτου τῶν «Ἑλληνικῶν Χρονικῶν» γραφείσης ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐξόδου.

«Ἀγαπητέ μοι

Ἐνεκα τῶν βασάνων τὰ ὁποῖα ὑποφέρομεν καὶ διότι ἐτραυματίσθη, δὲν ἠδυνήθη νὰ σᾶς διευθύνω τοὺς τελευταίους μου ἀσπασμούς.

Καταντήσαμεν εἰς τοιαύτην ἀνάγκην, ὥστε τρεφόμεθα ἐδῶ μὲ ἀκάθαρτα ζῶα, ἡ νόσος αὐξάνει ἐπὶ μᾶλλον τὰς δεινοπαθείας μας, ἐξ ὧν καταθλιβόμεθα. Χίλιοι ὀκτακόσιοι καὶ τεσσαράκοντα ἐκ τῶν ἀδελφῶν μας ἐτελεύτησαν. Ἐκατὸν χιλιάδες περίπου σφαιρῶν καὶ βομβῶν ἐκσφενδονιζομένων ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, κατεδάφισαν τοὺς προμαχῶνας καὶ τὰς οἰκίας μας, πάσχομεν ἀπὸ τὸ ψῦχος το πολὺ, μὴ ἔχοντες ξύλα νὰ πυρωθῶμεν καὶ μ' ὅλα ταῦτα εἶναι ἀξιοθαύμαστος τῆς φρουρᾶς ὁ ἐνθουσιασμός. Πόσοι γενναῖοι ἄνδρες μετ' ὀλίγον δὲν θὰ εἶναι πλέον εἰμὴ σκιά, κατηγοροῦσα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς θρησκείας!

Ἐν ὀνόματι τῶν ἐνταῦθα Ἡρώων, σᾶς λέγω, ὅτι ὠρκίσθημεν νὰ ἐνταφιασθῶμεν ὑπὸ τὰ εἰρηναῖα τοῦ Μεσολογγίου, ἀλλὰ νὰ μὴ ἀκούσωμεν οὐδεμίαν συνθήκην, ἡ τελευταία μας ὦρα ἡγγικεν, ἡ ἱστορία θὰ μᾶς δικαιώσῃ.

Ἐγὼ δὲ καυχῶμαι, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου τὸ αἷμα ἐνὸς Ἑλβετοῦ, ἐνὸς ἀπογόνου τοῦ Γουλιέλμου Τέλλου, θὰ συμμιγῆ μ' ἐκεῖνο τῶν Ἡρώων τῆς Ἑλλάδος.

Εἶθε μὴ ἀπολεσθῇ μετ' ἐμοῦ ἡ ἐξιστόρησις τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου. Ἐπὶ τοῦτο ἔγραψα διάφορα αὐτῆς ἀντίγραφα.

Μεσολόγγιον, 30 Μαρτίου 1826

Μάγερο»

Καὶ ἐν ᾧ ὑπὸ τοιαύτας ὀδυνηράς περιπετείας εὐρίσκοντο ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου, ἐν τούτοις ἡ ὄψις αὐτῶν ἦτο φαιδρὰ καὶ γαλήνιος καὶ οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον εἶχε μειωθῆ τὸ θάρρος καὶ ἡ ἀποφασιστικότης αὐτῶν πρὸς διάπραξιν ἔργων ἐνδόξων καὶ ἡρωϊκῶν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐπὶ πλεόν, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς κακῆς τροφῆς καὶ τῶν ἄλλων στερήσεων ἀπέθνησκον πολλοὶ καθ' ἑκάστην καὶ τὰ σώματα αὐτῶν ἤρξαντο νὰ λαμβάνωσι χροιάν πελιδνὴν καὶ σκελετώδη καὶ πολλοὶ οὔτε νὰ κινηθῶσιν ἠδύναντο.

Αἱ δὲ κραυγαὶ τῶν μικρῶν παιδίων καὶ οἱ κλαυθμηρισμοὶ καὶ τὰ παράπονα τῶν μητέρων καὶ τῶν ἄλλων ἀδυνάτων μελῶν ἐσπάρασσον καὶ τὴν σκληροτέραν καρδίαν καὶ οὕτω ἡ καθ' ὅλου ὄψις τῆς πόλεως καθίστατο ὀσημέραι ἀπαισία καὶ σπαραξικάρδιος.

Ἐν τούτοις σύμπασα ἡ φρουρὰ διετέλει ἀπτόητος καὶ σταθερὰ εἰς τὴν ἀπόφασίν της ν' ἀποθάνῃ μὲ τὰ ὄπλα εἰς τὰς χεῖρας καὶ νὰ ταφῆ ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως ταύτης ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καὶ μὲ ὅλας τὰς στερήσεις καὶ τὰ δεινοπαθήματα ἀντέταξε τὰ χαλύβδινα στήθη της καὶ ἀπέκρουσε σθεναρῶς καὶ ἐρρωμένως τὰς ὀρμητικὰς ἐφόδους καὶ ἐπιθέσεις τῶν πολιορκούντων αὐτὴν πολυπληθῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων.

Ἀλλὰ τὰ πράγματα προὐχώρουν ὀλονὲν ἐπὶ τὰ χεῖρω καὶ ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν διέβλεπον καὶ ἐπέιθοντο, ὅτι ἡ περαιτέρω διαμονὴ αὐτῶν ἐν Μεσολογγίῳ πρὸς τελεσφόρον ὑπεράσπισιν τῶν τειχῶν αὐτοῦ καθίστατο ἀδύνατος πλέον καὶ ὅτι μόνον ὀδυνηρὸς καὶ κατησχυμένος θάνατος ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν ἄλλων ταλαιπωριῶν τοὺς ἀνέμενεν.

Συνήχθησαν λοιπὸν πάντες οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς, αἱ ἀρχαὶ καὶ οἱ πρόκριτοι τῆς πόλεως εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Σπυριδῶνος καὶ ἐκεῖ ἀθορύβως συσχεφθέντες καὶ συζητήσαντες περὶ τῆς δεινῆς θέσεως εἰς ἣν ἀπὸ πολλῶν ἡμερῶν εἶχον περιέλθει ἐκ διαφόρων περιστάσεων καὶ ἀφορμῶν, τῶν ὁποίων οὗτοι οὐδὲ μίαν ἔφερον εὐθύνην καὶ παραδεχθέντες, ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη οὐδεμίαν ἐπιδέχεται θεραπείαν, ἀναβολὴν ἢ βραδύτητα, ἀπεφάσισαν ὁμοφώνως καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν πεφιλημένην αὐτῶν πόλιν καὶ τὰ αἵματοβαφῆ αὐτῆς τείχη καὶ διὰ τῶν ὄπλων εἰς τὰς χεῖρας νὰ ὀρμήσωσι καὶ διασχίσωσι τὰς πολλαπλὰς γραμμὰς τῶν ἐχθρῶν καὶ ὅσοι ἐξ αὐτῶν σωθῶσι νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς ἄλλας ἀνάγκας τας μεγάλας τῆς πατρίδος, ἧτις ὑπὸ τόσων δεινῶν περιστάσεων περιεβάλλετο καὶ τόσον χρήσιμοι θὰ ἦσαν εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς πείρας καὶ τῶν ἄλλων πλεονεκτημάτων δι' ὧν ἐκοσμοῦντο.

Ὡς ἡμέραν δὲ τῆς τολμηρᾶς αὐτῆς καὶ πρωτακούστου ἀποφάσεώς των, ὥρισαν τὴ 10ην Ἀπριλίου, συμπίπτουσαν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μὲ τὴν ἐπέτειον τῆς τετραήμερου ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς παραμονῆς τῶν Βαΐων.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς εὐχερεστέραν πραγμάτων τῶν ἀποφασισθέντων, εἶχον ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς καὶ ἐνισχύσεως τῶν ἔξωθι καὶ εἰς διαφόρους ἐπαρχίας εὐρισκομένων ἐκ διαφόρων λόγων ὀπλαρχηγῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ Καραϊσκάκης, Κώστας Μπότσαρης, Εὐάγγελος Κοντογιάννης, Γεώργιος Τσόγκας, Ἰωάννης Ράγκος καὶ ἄλλοι. Ἀπέστειλαν λοιπὸν ἄνδρας γνώστας τοῦ τόπου ν' ἀναγγείλωσιν αὐτοῖς τὴν τοιαύτην ἀμετάτρεπτον ἀπόφασίν των καὶ νὰ τοῖς ὑποδείξωσι τὴν ἀνάγκην τῆς ἐκ μέρους των ἐνισχύσεως τῆς

ἐξόδου διὰ τῆς καθόδου αὐτῶν εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ, ἔνθα νὰ σημειώσωσι τὴν ἄφιξίν των διὰ πυρῶν ἐκ φρυγάνων, ὡς ἐσυνήθιζον εἰς τοιαύτας περιστάσεις νὰ συνεννοῶνται οἱ Ἄρματολοι καὶ Κλέφται, τὴν ἡμέραν διὰ καπνῶν καὶ τὴν νύκτα διὰ πυρῶν, ἐπὶ τινος κορυφῆς καὶ θέσεως ὀνομαζομένης «Ἅγιος Ἡλίας τοῦ Ντόβα» καὶ μὴ ὄρατῆς ἐκ τῶν κατεχομένων ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ μερῶν ἐν τῇ πεδιάδι, καὶ τοῦτο κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς δεκάτης Ἀπριλίου τῆς ὀρισθείσης διὰ τὴν ἔξοδον. Οὕτω οἱ μὲν πολιορκούμενοι ἤθελον ἐξέλθει ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν γραμμῶν καὶ τῶν χαρακωμάτων τῶν ἐχθρῶν, οἱ δὲ εἰς ἐνίσχυσιν κληθέντες ὄπλαρχηγοὶ ἤθελον προσβάλλει τοὺς ἐχθροὺς ἐκ τῶν νῶτων καὶ λάβωσι καιρὸν οἱ φάλαγγες καὶ τὰ γυναικόπαιδα νὰ προχωρήσωσιν ἀνετώτερον πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὸ ὀρισθὲν σημεῖον συγκεντρώσεως τῶν σωθησομένων, χωρίον Δερβέκιστα.

Οὕτω λοιπὸν διαθέσαντες τὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἐνισχύσεως καὶ συνδρομῆς ἀπεφάσισαν νὰ διαιρηθῇ ἡ φρουρὰ εἰς τρεῖς φάλαγγας, τὰς ὁποίας ν' ἀκολουθήσωσιν οἱ ἀδύνατοι καὶ τὰ γυναικόπαιδα καὶ νὰ ὀδηγηθῶσιν αὐταὶ ὑπὸ τῶν ὁμοφώνως καὶ ἀμέσως ἐκλεγέντων στρατηγῶν Νότη Μπότσαρη, Δημητρίου Μακρῆ καὶ Κίτσου Τσαβέλα ἐξ ὧν ὁ πρῶτος νὰ ὀδηγήσῃ τὴν δεξιὰν καὶ πρὸς τὴν Ζεστήν Βρύσιν καὶ τὸ Μποχώριον, ὁ δεῦτερος τὴν τοῦ κέντρου καὶ πρὸς τὸν Ἅγιον Ἰωάννην καὶ ὁ τρίτος τὴν ἀριστερὰν πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου· ἡ δὲ γενικὴ διεύθυνσις τῶν τριῶν φαλάγγων θὰ κατέληγε πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ὑπωρείας τοῦ ζυγοῦ, ἔνθα ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Συμεῶνος. Θὰ ἐξήρχοντο δὲ αἱ φάλαγγες καὶ τὰ γυναικόπαιδα διὰ τῶν τριῶν στηθησομένων γεφυρῶν κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν, εἰς τὸ προσφορώτερον μέρος καὶ ὡς τοιοῦτον ἐκρίθη τὸ ἀπὸ τοῦ προμαχῶνος Μακρῆ, δεξιόθεν τοῦ ὁποίου ἔκειντο οἱ προμαχῶνες τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Κοκκίνη, ὑπερασπιζόμενοι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Νικολάου Στουρνάρα καὶ τοῦ γαμβροῦ τοῦ Γρηγορίου Λιακατᾶ, φονευθέντος εἰς τὸν Ντουλμά. Οὗτοι κατήγοντο ἐκ τοῦ Ἀσπροποτάμου, κατῆλθον δ' ἐκ τῶν πρώτων ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας μετὰ πολλῶν ὀπαδῶν καὶ εἰς πολλὰς χρηματικὰς θυσίας ὑπεβλήθησαν χάριν τῶν ἀναγκῶν τῶν πολιορκουμένων.

Ἀμέσως δὲ ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τῶν γεφυρῶν κατὰ τὸ ἐκπονηθὲν σχέδιον ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Κοκκίνη καὶ συγχρόνως ἡ προπαρασκευὴ τῶν θέσεων ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐτοποθετῶντο αὐταὶ. Οἱ πολιορκούμενοι ἀνεξαιρέτως, ὡς τὴν πρωτίστην καὶ μεγαλυτέραν αὐτῶν ὑποχρέωσιν, ἐθεώρησαν τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν καθηκόντων καὶ ἤρχισαν ἀμέσως νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τοῦτο καὶ νὰ συμπληρῶσι καὶ ἐπισκευάζωσι τὴν ὑπόδησιν καὶ νὰ ἐνδύωνται τὰ ἐορτάσιμα καὶ πολύτιμα αὐτῶν ἐνδύματα καὶ κοσμήματα.

Πολλοὶ ἦσαν αἱ γυναῖκες καὶ παρθένοι, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας ἐνεδύθησαν ἀνδρικὰς ἐνδυμασίας καὶ ὀπλισθεῖσαι ἐλάμβανον μέρος εἰς τὰς μάχας, συμμετέχουσαι καὶ εἰς αὐτὰς τὰς συχνὰ ἐπαναλαμβανόμενας νυκτερινὰς ἐξόδους κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν ὀχυρωτικῶν ἔργων αὐτοῦ.

Ἐνθυμοῦμαι τὴν Πιτούλαινα, γυναῖκα ἀναστήματος ὑψηλοῦ καὶ ἤθους ἀνδρικοῦ μεγάλως δρᾶσασαν κατὰ τὸν ἀγῶνα καὶ πολὺ ἐκτιμωμένην· ὁσάκις αὕτη ἤρχετο εἰς τὴν οἰκίαν μας πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ πατρός μου, οὗτος ἀνίστατο καὶ τὴν ἐδέχετο φιλοφρόνως καὶ τῇ προσέφερε καὶ παρεχώρει τὴν καλύτεραν θέσιν, ἠὲ χαριστεῖτο δὲ πολὺ νὰ τὴν ἀκούῃ διηγουμένην τὰ τῆς πολιορκίας καὶ τὰς ποικίλας περιπετείας αὐτῆς κατὰ τὴν ἔξοδον.

Ἡμέραν δέ τινα καθ' ἣν ἐν τῷ πατρικῷ μου οἴκῳ παρῆσαν μεταξύ ἄλλων καὶ ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Πορφύριος, ὅστις ἀποσταλεῖς παρὰ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν Ἰσκού, Βέικου καὶ ἄλλων εἰς Ναύπλιον, ὅπως παραστήσῃ διὰ ζώης τὴν κρίσιμον κατάστασιν τῶν πολιορκουμένων καὶ τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῆς ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐκ παντὸς τρόπου ἀποστολῆς τῶν ἀναγκαιουσῶν τροφῶν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ὑπεράσπισιν τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου, δὲν παρευρέθη κατὰ τύχην τὴν ἡμέραν τῆς ἐξόδου, μετὰ συγκινήσεως καὶ πόνου ἠκροῶτο τὰς τραγικὰς περιπετείας τῶν συναγωνιστῶν του κατὰ τὰς τελευταίας ἐκεῖνας ἡμέρας καὶ πρὸ πάντων τὰ τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῆς ἐξόδου καὶ τῆς ἐπελευθύνσεως καταστροφῆς καὶ ἀπωλείας εἰς κληρικούς, στρατηγούς, ἀξιωματικούς καὶ ὀπλίτας καὶ εἰς πολιτικούς ἀρχηγούς, προκρίτους καὶ γυναικόπαιδα, ἅμα ὁ μέγα πατριώτης καὶ σεβάσμιος Μητροπολίτης ἤκουσε ταῦτα, ἐλύθη εἰς δάκρυα καὶ πάντες οἱ παριστάμενοι ἐν ἱερᾷ συγκινήσει γονυπετήσαντες πρὸ τῶν ἐν τῷ θαλάμῳ εὑρισκομένων ἀγίων εἰκόνων ἐπὶ πολλὴν ὥραν προσήχοντο καὶ ἐδέοντο μετὰ κατανύξεως ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν ἡρωικῶς ἀγωνισαμένων καὶ πεσόντων ἐκεῖνων μαρτύρων ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

Ἡ δὲ Γυφτογιάνναινα (οἰκογένεια Κουβαρά) ζήσασα ὑπὲρ τὰ ἐνενήκοντα ἔτη, ὅτε ἐνόησεν ἐγγίζοντα τὸν θάνατόν της, ἔδωκεν εἰς τὰς περιποιουμένας αὐτὴν πολυπληθεῖς συγγενεῖς τῆς αὐτολεξεῖ τὴν ἀκόλουθον ἐντολήν της.

«Μωρὲς τσοῦπερ!! ἐγὼ πεθαίνω ὕστερα ἀπὸ ὀλίγην ὥραν· ν' ἄτε τὸ κλειδί ἀπὸ τὴν κασέλα μου, σὰ τὴν ἀνοίξατε καὶ κάτω κάτω ἀπὸ τὰ σκουτιά μου θ' αὐρήτε μιὰ καλή μου φορεσιά καὶ μ' αὐτὴ νὰ μὲ θάψητε χωρὶς ἄλλο, καὶ τότε θὰ ἔχητε τὴν εὐχὴ μου, μ' ὅλη τὴν καρδιά μου.»

Ὅτε μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ἠνοιξαν τὴν κασέλα της καὶ ἀνασκαλίσαντες αὐτὴν ἐξεπλάγησαν εὐροῦσαι ἀντὶ γυναικείας ἐνδυμασίας, ὡς ἐφρόνου, ὀλόκληρον ἀνδρικήν ἄριστα διατηρουμένην καὶ τὴν ὁποῖαν ἔφερε κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἔξοδον μετὰ τοῦ σελαχίου καὶ τῶν τσαρουχίων, χωρὶς ποτέ νὰ εἶπη εἰς κανένα τι, βεβαίως ἐκ μετριοφροσύνης.

Μὲ ταύτην λοιπὸν τὴν ἐνέδυσαν, καὶ διαδοθὲν τοῦτο εἰς τὴν πόλιν μεγίστην ἐπροξένησεν αἰσθησὶν καὶ ἐγένετο ἡ κηδεῖα αὐτὴν δημοτελής καὶ μετὰ σεβασμοῦ, ἀκολουθήσαντες ταύτην μέχρι τοῦ τάφου ἄνδρες καὶ γυναῖκες πάσης τάξεως καὶ ἡλικίας ὡς καὶ αἱ ἀρχαὶ θαυμάζοντες καὶ εὐλογοῦντες τὸ ὄνομα αὐτῆς.

Τοιαύτην ἐνδυμασίαν ἔφερε καὶ ἡ Σάνα, ὑπηρέτρια τοῦ ἀειμνήστου Μάγερ, ἣτις ἐσώθη κατὰ τὴν ἔξοδον ἐπιμαρτυρήσασα τὸν σκληρὸν θάνατον αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Μουστάμπεη, καθὼς καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ καὶ τῶν δύο τέκνων των.

Ἡ Σάνα αὕτη ἐφύλαττε τὴν ἀνδρικήν ἐνδυμασίαν της καὶ τὸν ὀπλισμόν της καὶ μετ' ὑπερηφανείας ὑπεδείκνυε τὰ ἱερὰ ταῦτα κειμήλια, ἐπιζήσασα πολλὰ ἔτη καὶ ἐξακολουθήσασα νὰ ὑπηρετῇ (παρὰ τῇ οἰκογενεῖᾳ Ἰγγλέζη ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Μάγερ εἶχε λάβει τὴν σύζυγόν του ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως ὅτε κατῆλθεν εἰς Μεσολόγγιον, μετερχόμενος τὸν ἰατρὸν ὑπὸ τὸ γνωστὸν του ὄνομα «ὁ Ζβίτσερος») ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα γυναῖκες ἔφερον ἀνδρικὰς ἐνδυμασίας καὶ ὀπλισμοὺς καὶ ἠγωνίσθησαν πλησίον τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων.

Ταύτας λοιπὸν ἐμιμήθησαν πολλαὶ γυναῖκες καὶ κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς ἐξόδου καὶ τοῦτο διὰ ν' ἀποφύγουν τὰς περιφρονήσεις καὶ ἀτιμώσεις τῶν βαρβάρων ἐχθρῶν πίπτουσαι τυχὸν εἰς χεῖρας των, ἐν ᾧ φέρουσαι ἀνδρικὰς ἐνδυμασίας καὶ ὄπλισμὸν θὰ ἐφρονεύοντο, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Τούρκων ὡς ὄπλοφόροι.

Ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ, ὡς καὶ πάντες οἱ ἱερεῖς ἐφημέριοι τῆς πόλεως καὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες κατὰ διαφόρους ἐποχὰς κατέφθασαν, ὅπως προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των τοῖς πολιορκουμένοις, παρευρίσκοντο νυχθημερόν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἱερουργοῦντες καὶ δεόμενοι τῷ Ὑψίστῳ ὑπὲρ σωτηρίας τῶν μαχομένων καὶ εὐοδώσεως τῆς μεγάλης καὶ τολμηρᾶς αὐτῆς ἀποφάσεως αὐτῶν καὶ ἐκοινώνουν τοὺς προσερχομένους τῶν ἀχράντων μυστηρίων, εὐλόγουν δὲ καὶ ἐνεθάρρουν αὐτοὺς νὰ ὑποστῶσιν ἀγογγύστως καὶ γενναίως, ὅ,τι καὶ ἂν ἤθελε συμβῆ αὐτοῖς κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐκείνην τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δράματος.

Ἦσπάζοντο ἀλλήλους προσφωνοῦντες τὸ «συχώραμε καὶ ὁ Θεὸς συχωρέσοι» καὶ ἀπῆρχοντο εἰς τὰς θέσεις των πλήρεις θάρρους καὶ καρτερίας, ἐμπνεόμενοι πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀγνῆς πεποιθήσεως, ὅτι προσφέροντες ἑαυτοὺς θύματα εἰς τὸν βωμὸν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος ἐκπληροῦν τὸ κοινότερον τῶν καθηκόντων.

Ἦσαν δὲ μεγάλοι καὶ ἥρωικαὶ αἱ πράξεις καὶ ὑπηρεσίαι τοῦ ὀρθοδόξου καὶ σεβαστοῦ ἡμῶν κλήρου καὶ θαυμασταὶ αἱ ἐθελοθυσίαι αὐτοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος κατὰ τὸν ἀγῶνα, ἀποτελοῦσαι συνέχειαν τοῦ πατριωτικοῦ τῶν ἔργου καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὸν βαρὸν καὶ ἀπαίσιον τουρκικὸν ζυγόν.

Συχνότατα ἤκουσα ἐπαναλαμβανόμενον ὑπὸ τῶν γονέων καὶ τῶν συμπολιτῶν μου, μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ ἐξῆς χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν κλήρου.

Ὁ ἐφημέριος τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἱερεὺς Παπαπαναγιώτης Μπουγάτσας, ἐκ Μποχωρίου, ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας καὶ ἅμα ὡς ἤρchiσεν ὁ κανονοβολισμὸς καὶ τὸ τουφέκι μετέβαινεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν του ἐλάμβανεν εἰς χεῖρας του τὰ ἄχραντα μυστήρια καὶ ἀσκεπῆς μὲ τὸν φανόν του ὑπὸ τὴν βροχὴν τῶν σφαιρῶν περιήρχετο ἀπὸ προμαχῶνος εἰς προμαχῶνα καὶ ἐκοινώνει τοὺς ψυχορραγοῦντας παρηγορῶν αὐτοὺς διὰ λόγων καταλλήλων καὶ ἐμψυχῶν τοὺς μαχομένους διὰ τοῦ παραδείγματός του. Τὴν μετ' ἀληθοῦς αὐταπαρνήσεως ἐκπλήρωσιν τοῦ ἱεροῦ τούτου καθήκοντος, οὐδεμίαν ἡμέραν παρέλειψεν.

Ὅτε δ' ἐπεσκέφθη ὁ αἰμίμηστος Βασιλεὺς Ὅθων κατὰ πρῶτον τὸ Μεσολόγγιον κατὰ τὸ 1837 καὶ παρουσιάσθη ἐνώπιόν του ὁ Παπαπαναγιώτης ἔτυχε νὰ παρευρίσκηται ἐν τοῖς ἀνακτόροις καὶ ὁ στρατηγὸς Μακρῆς παρὰ τοῦ ὁποίου ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τοῦ ἱερέως αὐτοῦ, ὁ δὲ Μακρῆς ἀπήντησεν ὡς ἐξῆς.

«Μεγαλειότατε! τὸν παπᾶ αὐτὸν δίκαιον εἶναι νὰ τὸν προσκυνοῦμεν ὡς ἅγιον διὰ τὰς μεγάλας του ἐκδουλεύσεις εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὸν κόσμον.»

«Καὶ ὁποῖαι εἰσὶν αὐταί, Καπετάν Μακρῆ;»

«Ἄκουσε, Μεγαλειότατε! ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ κλεισμοῦ στὸ Μεσολόγγι, ὁ παπᾶς αὐτὸς ἢ μόνη του δουλειὰ ποὺ ἔκανε, ἦτανε καθὼς ἐπιάνετο τὸ τουφέκι καὶ ἦτανε αὐτὸ καθημερινό, εἴτε μέρα ἦτανε εἴτε νύχτα, ἔτρεχε στὴν ἐκκλησιά, ἔπαιρνε τὸ δισκοπότηρο στὰ χέρια του καὶ ξεσκούφωτος μὲ τὸ φαναράκι του, ἐπήγαινε ἀπὸ

τάπια σὲ τάπια καὶ μεταλάβαινε τοὺς ψυχομαχοῦντας καὶ τοὺς παρηγοροῦσε μὲ καλὰ λόγια καὶ ἐγκαρδίωσε τοὺς ἄλλους νὰ πολεμοῦν μὲ ὄρεξιν καὶ μὲ ψυχὴν διὰ νὰ ἔχουν τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ. Σοῦ ὀρκίζομαι στὴν πίστη μου, Μεγαλειότατε! ὅτι δὲν πέρασε ἡμέρα, εἴτε νύχτα νὰ μὴν τὸν ἰδῶ εἰς τὴν τάπια μου ἐπάνω στὸ τουφέκι, καθὼς νὰ φέρνῃ γύρα ὄλαις ταῖς ἄλλαις τάπιες καὶ μέσα εἰς τὴν χώρα ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι καὶ σὲ γιρούσι τῆς ἐξόδου ἦτανε μαζί μας καὶ βόλι ἢ μπάλα δὲν τὸν πείραξε· τότε δὲν εἶναι ἄγιος ὁ παπᾶς αὐτός;»

Ὁ ἀείμνηστος Ὅθων ἀκούσας πάντα ταῦτα μετὰ προσοχῆς καὶ συγκινήσεως, ηὐχαρίστησε τὸν στρατηγὸν Μακρῆν διὰ τὰς ἀξιωματικότητας καὶ χαρακτηριστικὰς αὐτὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πληροφορίας του καὶ ἰδιοχείρως προσήρμοσεν εἰς τὸ στήθος τοῦ Παπαπαναγιώτου τὸ ἀργυροῦν παράσημον τοῦ ἀγῶνος, ὡς καὶ ἐκείνο τοῦ Σωτῆρος, φιλοδωρήσας αὐτὸν καὶ διὰ γενναίου χρηματικοῦ ποσοῦ.

Ἡ βασιλικὴ αὐτῆ πρᾶξι λαβοῦσα χώραν ἐνώπιον πολλῶν ἀγωνιστῶν, γινωσκόντων τὰ κατὰ τὸν ἱερέα τοῦτον ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, κατηυχαρίστησε τοὺς πάντας καὶ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἦτο τὸ θέμα τῆς ὁμιλίας μεταξὺ τῶν ἀγωνιστῶν, εὐλογούντων τὸ ὄνομα τοῦ ἀειμνήστου Βασιλέως Ὅθωνος.

Μετὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ ἀξίου αἰωνίας μνήμης ἐπεισοδίου τούτου, ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τῆς ἐξόδου.

Αἱ γυναῖκες καὶ αἱ παρθέναι καὶ τὰ παιδιὰ παντὸς φύλου, καθ' ὁμάδας ἔσπευδον πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων, οὓς θὰ παρηκολούθουν κατὰ τὴν ἐξοδον.

Ὅτε δ' ἀνέτειλεν ἡ φοβερὰ ἐκείνη ἡμέρα τῆς 10ης Ἀπριλίου καὶ ἐπέτειος τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, ὁ σεβαστὸς ἱεράρχης Ρωγῶν Ἰωσήφ ἐτέλεσε τὴν θείαν λειτουργίαν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ὅπου καὶ παρεκάθητο ἐν πενιχρῷ οἰκίσκῳ, σωζομένῳ μέχρι τῆς σήμερον. Μετὰ τὸ πέρασ τῆς λειτουργίας καὶ ἀπὸ τῶν βάθρων τῆς ὠραίας πύλης μετὰ τόνου καὶ θάρρους ἀρμόζοντος εἰς τὴν κρίσιμον ἐκείνην ὥραν, ὠμίλησε πρὸς τοὺς ἐκκλησιαζομένους μαχητὰς καὶ ἄλλους ἐνθαρρύνων καὶ προτρέπων αὐτοὺς νὰ ὑποστῶσι μετὰ θάρρους καὶ ἀγογγύστως ὅ,τι καὶ ἂν ἤθελε συμβῆ αὐτοῖς κατὰ τὴν τρισένδοξον ἐκείνην νύχτα, καὶ νὰ πιστεύσωσιν ἀκραδάντως καὶ μετὰ πεποιθήσεως, ὅτι ἡ ὀρισθεῖσα ἐκείνη ἡμέρα τῆς 10ης Ἀπριλίου, συμπίπτουσα μὲ τὴν ἐπέτειον ἑορτῆν τῆς ἐκ νεκρῶν τετραήμερου ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου καὶ παραμονὴν τῶν Βαΐων, ἦτο ἐκ θείας ἐμπνεύσεως τεταγμένη ἐπιμαρτυροῦσα καὶ κρατύνουσα τὴν πεποιθήσιν τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἀγῶνων καὶ θυσιῶν, τῶν ἀναλαβόντων τὸν ἄνισον καὶ δυσχερῆ πόλεμον κατὰ τῆς μεγάλης Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ καθὼς ὁ Κύριος καὶ Σωτῆρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἀνέστησε τὸν Λάζαρον τὴν τετάρτην ἡμέραν ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ Ἑλλάς θ' ἀναστηθῆ ἀπαλλασσομένη ἐκ τῆς βαρβάρου καὶ μουσαρᾶς τυραννίας τῶν Τούρκων ἐπὶ τέσσαρας ἤδη αἰῶνας καὶ θὰ καταστῆ οὕτω Βασίλειον μέγα καὶ ἰσχυρὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς καὶ πρότερον «θαρρεῖτε λοιπὸν καὶ ἀνδρίζεσθε καὶ πεποιθήατε πρὸς τὸν προστάτην καὶ ἀντιλήπτορα τῶν ἀδυνάτων, παντοδύναμον Θεὸν καὶ Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν».

Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ τρισεβάστου καὶ μάρτυρος ἱεράρχου Ἰωσήφ, συνεχίτησαν τοὺς πάντας καὶ ἐνέπλησαν αὐτοὺς χαρᾶς καὶ θάρρους, ζωηροὶ δὲ καὶ εὐθυμοὶ ἠσπάζοντο ἀλλήλους τὸν τελευταῖον ἀσπασμὸν καὶ ἀπεχωρίζοντο, εἰς οὐδὲν λογιζόμενοι, οὔτε ὅσα ὑπέστησαν, οὔτε ὅσα ἔμελλον νὰ δοκιμάσωσι καὶ ἀψηφούντες καὶ περιφρονούντες αὐτὸν τὸν θάνατον, ὅστις μετ' ὀλίγον τοὺς ἀνέμενε, εἰς ἓν δὲ καὶ μόνον ἀνυπομόνωσ ἀπέβλεπον καὶ ἀλλήλους διηρώτουν, περὶ τῆς εὐλογημένης ἐκείνης ὥρας τῆς ἐνάρξεως

τῆς ἐξόδου» ὡς τὴν ἀπεκάλουν πιστεύοντες ἀκραδάντως καὶ μετὰ πεποιθήσεως εἰς τὴν ἐπαλήθευσιν καὶ πραγμάτων τῶν ἐμπνευσμένων ἐκείνων ἱερῶν λόγων τοῦ Μάρτυρος Ἰωσήφ καὶ προσδοκῶντες οὕτω διὰ τῆς ἐθελουσίας ἑαυτῶν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀγαπητῆς των πατρίδος.

Ἡ μόνη δὲ λύπη, ἣν ἐνδομύχως ἠσθάνοντο καὶ ἀπετυποῦτο ἐν τοῖς προσώποις αὐτῶν, ἦτο ἡ ἐγκατάλειψις τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν αἵματοβαφῶν προμαχῶνων αὐτοῦ τοὺς ὁποίους διὰ τόσων καὶ τόσων αἱμάτων εἶχον ποτίσει καὶ διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν στηθῶν ὑπερασπίσει καὶ πρότερον καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἐπὶ ὀλόκληρον ἔτος δεινὴν πολιορκίαν.

Οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν φαλάγγων καταλαβόντες τὰς ὀρισθείσας θέσεις των ἀπηρίθμουν τοὺς ὑπ' αὐτοὺς προσερχομένους καὶ διένειμον τὰς ἀναγκαίας πυριτοβολὰς καὶ τοὺς ἐνεθάρρουν, διαγράφοντες, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ τὰς θέσεις δι' ὧν ἐπιτιθέμενοι θὰ διέσχίζον τὰς πολλαπλὰς γραμμὰς καὶ τὰ ὀχυρώματα τῶν ἐχθρῶν, ἐκδιώκοντες αὐτοὺς ἐκ τούτων, ἕως οὗ φθάσωσιν εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ καὶ ἐκεῖθεν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Συμεῶνος, ὅσοι ἤθελον σωθῆ κατευθυνόμενοι πρὸς τὸ χωρίον Δερεβέκιστα τοῦ Ἀποκούρου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ὄριον τοῦ ζυγοῦ κείμενον.

Ἀπὸ τῆς 7ης ἑσπερινῆς ὥρας, ἤρχισε νὰ ἐγείρονται νέφη πυκνά κατ' ὄλον τὸν ὀρίζοντα καὶ νὰ καλύπτωσι τὸν μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης αἰθριώτατον οὐρανὸν καὶ μετ' ὀλίγον νὰ πίπτῃ καὶ ψιλὴ βροχὴ, ὡς νὰ ἤθελε καὶ αὐτὴ ἡ φύσις νὰ συμερισθῆ τὸ πένθος διὰ τὸ κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα πρωτάκουστον καὶ τόσον τραγικὸν καὶ φρικώδες δράμα τὸ ἐν τῇ πόλει τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῇ πεδιάδι αὐτοῦ τελούμενον ὑπὸ τῶν ἠρώων ἐκείνων.

Τὸ δὲ τραγικώτερον καὶ σπαραξικάρδιον μέρος τοῦ δράματος αὐτοῦ παρίστων οἱ γέροντες, οἱ πληγωμένοι, οἱ ἄρρωστοι καὶ τὰ γυναικόπαιδα καὶ ἐν γένει οἱ ἀδυνατοῦντες ν' ἀκολουθήσωσι τὰς φάλαγγας, οἵτινες ἦσαν καὶ οἱ πλειότεροι· οὗτοι ἀφεύκτως θὰ περιήρχοντο εἰς τὰς μυσσάρὰς καὶ βαρβάρους χεῖρας τῶν ἀσεβῶν ἐχθρῶν καὶ ὑποστῆ τὰς συνήθεις σκληρὰς καὶ ἀποτροπαίους βασάνους καὶ ἀτιμώσεις, ὧν οὗτοι ἐποίουν χρῆσιν εἰς τὰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ ὧν πολλάκις εἶχον λάβει πικρὰν πείραν.

Πολλοὶ τούτων ἀποκαλύπτως ἐξεφράζοντο καὶ ὠμολόγουν, ὅτι προτιμῶσι νὰ γίνουν αὐτόχειρες καὶ τινες μάλιστα ἀσθενοῦντες καὶ πληγωμένοι προέβησαν εἰς τοῦτο ὡς οἱ Γεώργιος Ἰγγλέζης, πενθερὸς τοῦ Μάγερ, Ἀθανάσιος Χινόπωρος, Θεόδωρος Πετροφίλης καὶ ἄλλοι, παρὰ νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν καὶ ἐξεδήλουν τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτῶν ἀπόφασιν, ἐναντίον τῶν προτροπῶν καὶ παρακλήσεων τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων, οἵτινες θωρακιζόμενοι μὲ τὴν γαλήνην καὶ ἀταραξίαν ἐκείνην τὴν προερχομένην ἐκ τῆς γενναϊόφρονος αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελουσίας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς προγονικῆς των δόξης καὶ ἀνεξαρτησίας τῆς πολυπαθοῦς καὶ ἀγαπητῆς αὐτῶν πατρίδος, ὑπέσχοντο καὶ ἐβεβαίουν αὐτοὺς ὅτι θὰ δυνηθῶσι νὰ τοὺς σώσωσι, παραλαμβάνοντες αὐτοὺς μεθ' ἑαυτῶν.

Αἱ τοιαῦται σκέψεις καὶ ἀποφάσεις τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἐγένοντο ἀφορμαὶ καὶ αἰτίαι τοσοῦτων βαρυσημάτων καὶ δραματικῶν πράξεων καὶ ἐπεισοδίων, χαρακτηριζόντων τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὡς ἕξοχον καὶ μοναδικήν, διότι κατ' αὐτὴν ὁ πρὸς τὴν ἱερὰν ἡμῶν θρησκείαν ἄδολος σεβασμὸς καὶ ἡ στερεὰ πεποιθήσις πρὸς αὐτὴν, ἡ ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα καὶ ὑψηλαὶ ἰδέαι, δι' ὧν

ἐγαλουχοῦντο καὶ ἀνετρέφοντο παιδιόθεν, ἐξήγειρον καὶ εἰς αὐτοὺς τὸ φρόνημα καὶ τὸ θάρρος νὰ διαπράξωσι τοιαῦτα ἥρωικὰ ἔργα καὶ διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς αὐτῶν πρὸς ἀγῶνα ἄνισον καὶ διὰ θυσιῶν μεγάλων ἐπὶ ὀλόκληρον ὀκταετίαν νὰ κατορθώσωσιν, ὅπως καταστήσωσιν ἡμᾶς ἐλευθέρους, τὰ δὲ ὀνόματα αὐτῶν ἀθάνατα καὶ εὐλογούμενα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

Ἐκ τούτου φρονῶ, ὅτι ἐπιβάλλεται μοι, ὡς αὐτηκόω πολλῶν ἐπεισοδίων, ν' ἀναφέρω βαρυσήμαντον τι, καθ' ὃ πρωτοστατεῖ ὁ πολὺς πυροβολητῆς Ἰωάννης Γουρνάρας ἀνὴρ ἀτρόμητος καὶ ἐξυπνότατος, ἀλλὰ καὶ κακότροπος καὶ αἶμο χαρῆς εἰς βαθμὸν ἀπερίγραπτον, εἰς οὐδὲν λογιζόμενος τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου ὡς καὶ ἑαυτοῦ, ἐπιμαρτυρῶν τοῦτο εἰς τὰς καθ' ἑκάστην ἐπιχειρουμένας παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐφόδους καὶ πρὸ πάντων κατὰ τὰς συνήθεις νυχτερινὰς ἐξόδους κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου καὶ τῶν χαρακωμάτων αὐτοῦ, καθ' ἃς πολλὰς ἔλαβε πληγὰς, κινούμενος ἐκ τῆς ἐπιθυμίας, πρὸ πάντων εὐχαριστήσεως καταστάσεως αὐτῷ μονομανίας, νὰ φονεύῃ ἰδιοχείρως ἐχθροὺς καὶ νὰ κομίζῃ κεφαλὴν ἢ κεφαλὰς αὐτῶν εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰς ἐπιδεικνύῃ πρὸς τοὺς συντρόφους του καὶ πρὸ πάντων πρὸς τοὺς ὀπλαρχηγούς, διὰ ν' ἀκούσῃ ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτῶν μίαν εὐφημον λέξιν.

Αὐτὰς λοιπὸν ὁ Γουρνάρας προσελθὼν καὶ παρεμβὰς αὐτοβούλως εἰς τὰς ἐξακολουθούσας συζητήσεις μεταξὺ τῶν ἀδυνάτων αὐτῶν μελῶν καὶ τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκφρασθῇ μετὰ μεγάλης κυνικότητος καὶ ἀδιαφορίας καὶ νὰ εἴπῃ. «Ἐγὼ τοὺς παίρνω στὸ λαιμὸ μου ὅλους αὐτοὺς, φθάνει νὰ μοῦ δώσητε τὴν ἄδειαν καὶ τοὺς ξεμπερδεύω μιὰ χαρὰ καὶ ἔτσι γλυτώνουν ἀπὸ τὰ βάσανα ποὺ θὰ τραβήξουν ἀπὸ τοὺς Τούρκους.»

Ἡ τοιαύτη ἀπάνθρωπος καὶ βδελυρὰ πρότασις τοῦ Γουρνάρα, μετὰ φρίκης καὶ ἀποστροφῆς ἠκούσθη ὑπὸ πάντων καὶ ἐπετιμήθη ἢ θρασύτης του αὐτὴ καταλλήλως, ἀλλ' οὗτος καγχάσας διὰ τῶν συνήθως καὶ ἀποτροπαίων μορφασμῶν του ἀπήνησε ζωηρῶς καὶ ἀποτόμως. «Κακὰ τὰ ἐπήρατε, ὅτι ἐγὼ θὰ τοὺς ἐσκότωνα ὅλους αὐτοὺς ἕναν, ἕναν μὲ τὰ χέρια μου, θὰ τοὺς ἐτελείωνα ὅλους μαζὶ καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν μὲ ἓνα βαρέλι μπαρούτι.»

Ἡ ἀπάντησις αὕτη τοῦ Γουρνάρα ἢ καθ' ἑαυτὴν ἀπαισία καὶ φρικώδης, ἐμπεσοῦσα εἰς τὰς γενναίας ψυχὰς τῶν ἀδυνάτων ἐκείνων κατὰ τὸ σῶμα μετεβλήθη εἰς τὴν εὐγενεστέραν τῶν ἀποφάσεων, ἥτις μετ' ὀλίγον ἐκτελεσθεῖσα ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων ἔμελλε νὰ κινήσῃ τὸν θάμβος καὶ τὴν ἔκπληξιν σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ νὰ ἐξυμνηθῇ ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ νὰ διαιωνισθῇ ὑπὸ τῆς ἱστορίας.

Προὔχῳρει λοιπὸν ἡ νύξ καὶ πάντες ἔσπευδον νὰ ταχθῶσιν εἰς τὰς ὀρισθείσας αὐτοῖς θέσεις καὶ οἱ ἐπιφορτισθέντες τὴν τοποθέτησιν τῶν γεφυρῶν εἶχον περατώσει τὴν ἐργασίαν τῶν ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν καὶ ἄοκνον ἐπίβλεψιν τοῦ μηχανικοῦ Κοκκίνης, ὅπως αὐταὶ ὡσὶν ἱκαναὶ ν' ἀντίσχωσιν εἰς τὴν συσσώρευσιν τόσου πλήθους ἀνθρώπων, οἵτινες ἐν βίᾳ καὶ ἀτάκτως, ἐν μεγάλῳ συνωστισμῷ θὰ διήρχοντο κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην νύκτα καὶ θὰ συνωθοῦντο κατὰ τὴν διάβασιν ἐπὶ πολλὰς ὥρας.

Ἄλλὰ δὲν παρέλιπον νὰ διατάξωσι μέρος τῆς φρουρᾶς καὶ ἐξ ἐκλεκτῶν καὶ πεπειραμένων ἀνδρῶν νὰ παραμείνωσιν ἐπὶ τῶν τειχῶν κανονοβολοῦντες καὶ τουφεκίζοντες, ὅσον τὸ δυνατὸν πλείοτερον χρόνον πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν ἐχθρῶν, ν' ἀποσύρῳνται δὲ διαδοχικῶς κατευθυνόμενοι πρὸς τὰς οἰκείας φάλαγγας.

Ἔχοντες δὲ προσηλωμένους τοὺς ὀφθαλμούς των πρὸς τὸ ὠρισμένον μέρος τοῦ Ζυγοῦ, ματαίως ἀνέμενον νὰ ἴδωσι τοὺς ὑπὸ τῶν ἔξωθι ἀναμενομένους συμπεφωνημένους διὰ φρυγάνων φανούς καὶ οὕτως ἀπελπισθέντες οἱ φαλαγγάρχαι, διέταξαν τὴν ἑναρξιν τῆς ἐξόδου διὰ τῆς ὠρισμένης εἰς ἐκάστην φάλαγγα γεφύρας μετὰ τῆς παραγγελίας καὶ συστάσεως ἵνα ἐν σιγῇ σταματῶσιν εἰς τὴν παράταφρον τῶν τειχῶν καὶ ἐκεῖ ν' ἀναμένωσι τὴν γενικὴν διαταγὴν τῆς ἐπιθέσεως, ὡς ἤθελον ἐξέλθει πάντες.

Ἄλλ' οἱ ἐχθροί, οἵτινες δυστυχῶς εἶχον πληροφορηθῆ τὰ τῆς μελετηθείσης ἐξόδου, καθὼς καὶ τὴν ἡμέραν καὶ ἐκ ποίων μερῶν θὰ ἐξήρχοντο, παρά τινος αυτομολήσαντος πρὸς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, ὅστις, ὡς ἐβεβαίουν οἱ ἐπιζήσαντες, ἦτο Βούλγαρος τὴν καταγωγὴν, ἔλαβον τὴν πρόνοιαν νὰ τοποθετήσωσι μέγα μέρος στρατοῦ πρὸς τὰ τεῖχη ἐφ' ὧν εἶχον στηθῆ αἱ γέφυραι καὶ ὡς ἠννόησαν, ὅτι ἤρξαντο νὰ ἐξέρχονται προέβαλον κατ' αὐτῶν σφοδρὸν καὶ συνεχῆς πῦρ, ἐξ οὗ μεγάλας ὑφίσταντο ζημίας οἱ ἐξερχόμενοι, οἱ δὲ φαλαγγάρχαι παρατηρήσαντες, ὅτι ὀλίγιστοι ἦσαν οἱ μῆπω ἐξεληθόντες, συναγαγόντες τοῦτο ἐκ τῆς παύσεως τοῦ πυρὸς ἐκ τῶν πρὸς τοῦτο ἑναπομεινάντων, διέταξαν τὸ «Ἐμπρὸς» διὰ γενικῆς ἐπιθέσεως τῶν φαλάγγων, ἡ δὲ ὁρμὴ αὐτῶν ἦτο ἀκατάσχετος καὶ προυχώρουν νικηφόρως ἐκτοπιζούσαι τοὺς ἐχθροὺς ἐκ τῶν γραμμῶν καὶ τῶν χαρακωμάτων των μετὰ μεγάλης εὐχερείας.

Ἄλλ' ἐν ᾧ προὐχώρουν τόσον αἰσίως καὶ θριαμβευτικῶς αἴφνης ἠκούσθησαν ἠχηραὶ φωναὶ ἐπαναλαμβανόμεναι συγχρόνως ὑπὸ πολλῶν «πίσω μπρέ!! πίσω!!»

Αἱ φωναὶ αὗται ἐξελήφθησαν, δικαίως, ὡς προερχόμεναι ὑπὸ τῶν φαλαγγαρχῶν καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτῶν, ἡ προσπάθεια δὲ πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ἐπήνεγκε σύγχυσιν καὶ ταραχὴν εἰς τοὺς ἐξεληθόντας, πλειότερον δ' εἰς τοὺς εἰσέτι ἐν τῇ πόλει εὐρισκομένους καὶ ἤρχισαν οἱ μὲν νὰ ἐπιστρέψωσιν, οἱ δὲ νὰ παραμένωσιν.

Ἄλλὰ τὸ πονηρὸν τοῦτο τέχνασμα τῶν Ἀλβανῶν δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐννοηθῆ καὶ πάντες ἔσπευδον καὶ πάλιν εἰς τὰς τάξεις των. Ἐν τούτοις ἐπῆλθε μέγα κακόν, καθ' ὅσον εἰς τὰς γεφύρας συνεσωρεύθησαν πάντες οὗτοι σπεύδοντες νὰ ἐξέλθωσι τὸ ταχύτερον καὶ ἐκεῖ τότε ἐκ τοῦ μεγάλου συνωστισμοῦ καὶ τῆς βίας πολλοὶ κατέπεσαν εἰς τὴν αὐλακα καὶ ἐπνίγησαν καὶ ἄλλοι κατεπλακώθησαν, ποδοπατούμενοι πρὸ πάντων δὲ οἱ ἀδύνατοι ἐκ τῆς πείνης, οἱ ἀσθενεῖς καὶ γυναικόπαιδα.

Ἡ ὥρα αὕτη εἶναι ἐκ τῶν φρικτωτέρων τοῦ ὅλου αὐτοῦ δράματος τῆς ἐξόδου καὶ ὁσάκις οἱ ἐπιζήσαντες διηγοῦντο τὰ λαβόντα χώραν ἐπὶ τῶν γεφυρῶν σπαραξικάρδια ἐκεῖνα γεγονότα, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ προκαλέσωσι τὰ δάκρυα καὶ τοὺς λυγμοὺς τῶν ἀκροωμένων, θαυμαζόντων συνάμα τὴν καρτεροψυχίαν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν ἀθανάτων ἐκείνων ἀνδρῶν.

Οἱ δὲ ἐχθροὶ εἰσεληθόντες ἐκ τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν θέσεων τῶν τειχῶν συνεπλέκοντο μετὰ τῶν μὴ προλαβόντων ἕνεκα διαφόρων λόγων νὰ ἐξέλθωσι καὶ ἐπεδίδοντο εἰς φόνους καὶ σφαγὰς τῶν ἀδυνάτων καὶ ἠχμαλώτιζον τὰ γυναικόπαιδα, ἐλεηλάτουν τὰς οἰκίας καὶ ἐβεβήλουν τὰς ἐκκλησίας.

Ἐν τούτοις οἱ φάλαγγες προὐχώρουν μετὰ τόσης ὁρμῆς καὶ ἀποφάσεως, ὥστε οἱ ἐχθροὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κρατήσωσι τὰς θέσεις των, τραπέντες εἰς φυγὴν καὶ οὕτως οἱ φάλαγγες προὐχώρουν ἐν σχετικῇ τάξει καὶ συνοχῇ πρὸς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ζυγοῦ καὶ εἶχον σχεδὸν διανύσει τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πορείας των.

Αἴφνης ὁμως ἐκεῖ ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν τὸ ἐχθρικὸν ἵππικὸν καὶ σφοδροτάτη συνήφθη μάχη ἐκ τοῦ συστάδην μεταξύ αὐτοῦ καὶ τῶν φαλάγγων καὶ μεγάλας ὑπέστησαν ἀπωλείας πρὸ πάντων εἰς γυναικόπαιδα καὶ ἀδυνάτους, τὴν δὲ μεγαλυτέραν ζημίαν ὑπέστη ἢ φάλαγξ τοῦ κέντρου ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μακρῆ ὀδηγουμένη, καθ' ὅσον κατ' αὐτῆς εἶχεν ἐπιπέσει τὸ πολυπληθές Ἀραβικὸν ἵππικόν, ὀδηγούμενον καὶ φανατιζόμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ στρατάρχου Ἰμπραήμ πασᾶ.

Ἐν τούτοις μετὰ πάλιν φοβερὰν καὶ ὑπεράνθρωπον ἀγῶνα, κατῶρθωσαν ν' ἀπαλλαγῆ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν πολεμιστῶν καὶ τῶν γυναικοπαίδων ἐκ τῆς ἐπιθέσεως ταύτης τοῦ ἵππικοῦ, καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ὑπωρείας, ὅπου ἐπίστευον, ὅτι ἀπέφυγον πλέον πάντα κίνδυνον καὶ ἐσταμάτησαν διὰ ν' ἀναπαυθῶσιν ἐπ' ὀλίγον πρὸς ἀνάκτησιν δυνάμεων καὶ ν' ἀναμείνωσι τοὺς κατόπιν αὐτῶν ἐρχομένων.

Πλὴν ὀλίγοι παρήλθον στιγμαὶ ὅτε ἤκουσαν φωνὰς προερχομένας ἐκ τοῦ ἐπάνω μέρους καὶ ἐπιστήσαντες τὴν προσοχὴν των, ἤκουσαν εὐκρινῶς ὁμιλίας γιγνομένης ἑλληνιστί, ἃς εὐλόγως ἐξέλαβον ὡς προερχομένας ἐκ τῶν ἀναμενομένων ἔξωθι πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ βοήθειάν των, καὶ ἃς εἶχον πληροφορίας. Ἀλλὰ φεῦ! ἠπατήθησαν οἰκτρῶς!!

Ἄντι φίλων καὶ βοηθῶν ἦσαν οἱ ἐκ τῶν φοβερωτέρων καὶ ἀμειλίκτων ἐχθρῶν Ἀλβανοί, ὑπὸ τὸν αἰμοχαρῆ Μουστάμπεην, καὶ ἀντι φιλόφρονος ὑποδοχῆς ἐδέχθησαν σφαῖρας ἐχθρικὰς καὶ σφοδρὰν ἐπίθεσιν, συναφθείσης οὕτως πάλης ἀπελπιστικῆς.

Ὅντες δὲ ἐξηντλημένοι ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν ἄλλων δεινοπαθημάτων τῆς πορείας, ὡς καὶ τῶν κόπων ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπιθέσεων κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἦτο ἐπόμενονον νὰ πάθωσι μεγάλας καὶ ἀνυπολογίστους καταστροφὰς καὶ ἐκεῖ ν' ἀπολεσθῶσιν οἱ πλείοτεροι τῶν μέχρις ἐκεῖ ἦς τῆς ὥρας περισωθέντων πολεμιστῶν καὶ γυναικοπαίδων.

Τέλος οἱ ἐναπομείναντες προῦχώρησαν καὶ διὰ τοῦ Κουτσοχωρίου, τῆς Μεγάλης Ρίζας καὶ τῆς Δεσποῖνας ἔφθασαν τὴν 12ην Ἀπριλίου εἰς Δερβέκισταν, ὅπου ἐξηκολούθησαν νὰ καταφθάνωσι τὰ περισωθέντα λείψανα τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν γυναικοπαίδων καὶ μετὰ συγκινήσεως καὶ δακρύων νὰ περιπτύσσωνται καὶ καταφιλῶσιν ἀλλήλους, διερωτῶντες περὶ τῶν συγγενῶν, τῶν οἰκείων καὶ τῶν συντρόφων αὐτῶν.

Ἦτο τῷ ὄντι στιγμὴ ἀσυλλήπτου συγκινήσεως, τὴν ὁποίαν οἱ αὐτοπροσώπως ἀντιληφθέντες αὐτὴν, αὐτοὶ καὶ μόνοι, ἠδύναντο νὰ αἰσθανθῶσι, νὰ ἐκτιμήσωσι δεόντως καὶ νὰ τὴν περιγράψωσιν. Διότι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἐσυλλογίζετο καὶ ἀνεπόλει γονεῖς, τέκνα, συζύγους, ἀδελφούς καὶ ἀδελφάς, οἰκείους καὶ φίλους καὶ τὴν γενέτειραν γῆν καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν καὶ βαρβάρων ἐχθρῶν, τὰς ἐκκλησίας των βεβηλωμένας, τὰς οἰκίας πυρπολουμένας καὶ τοὺς ἐναμείναντες εἰς Μεσολόγγιον πληγωμένους καὶ ἀσθενεῖς σφαζομένους, ἀτιμαζομένους καὶ αἰχμαλωτιζομένους! οἷα στιγμὴ ἀπαίσιος καὶ ἀγωνιώδης!

Ἐν τούτοις τὰ δεινὰ των δὲν εἶχον τελειώσει, ὁ τόπος ἦτο ἔρημος κατοίκων καὶ οἱ ἐκεῖ εὐρεθέντες ὄπλαρχηγοὶ μετὰ ὀλίγων συντρόφων, μ' ὄλην τὴν καλὴν θέλησιν καὶ στοργὴν τὴν ὁποίαν εἶχον νὰ περιποιηθῶσι καὶ περιθάψωσιν αὐτούς, ἠδυνάτου, εἴτε στερούμενοι τῶν μέσων καὶ μόνον μετὰ θαυμασμοῦ προσέβλεπον αὐτούς καὶ προσεπάθουν νὰ δικαιολογηθῶσι, διότι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατέλθωσι πρὸς βοήθειάν των, ἔνεκα τῆς ἀσθενείας τοῦ Καραϊσκάκη καὶ τῆς ἐλλείψεως τῶν μέσων, ὅπερ ἦτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀληθές.

Ἐσώθησαν δὲ καὶ ἔφθασαν εἰς Δερβέκισταν οἱ στρατηγοὶ Νότης Μπότσαρης, Κίτσος Τσαβέλας, Μῆτσος Κοντογιάννης, Δημήτριος Μακρῆς, Γεώργιος Βαλτινός, Χρῖστος Φωτομάρας, Γεώργιος Κίτσος, Γεώργιος Τζαβέλας, Διαμάντης Ζέροβος, Χριστόδουλος Χαντζηπέτρος καὶ περὶ τοὺς 1.300 ἐκ τῆς φρουρᾶς καὶ τῶν γυναικοπαίδων· οἱ ἄλλοι οἵτινες ἀνήρχοντο εἰς ἑννέα περίπου χιλιάδας, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῶν ἐπιζησάντων, ἐφονεύθησαν, ἠχμαλωτίσθησαν ἢ ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα, ἐμβαλόντες μόνον τῶν τὸ πῦρ εἰς τὰς πυριτιδαποθήκας.

Ἐφονεύθησαν δὲ οἱ στρατηγοὶ Νικόλαος Στουρνάρας, Ἄθαν. Ραζηκότσικας, Κώστας Σαδῆμας, Κώστας Μοσχοβίτης ἐξάδελφος τοῦ στρατηγοῦ Ἰσκού καὶ ὀδηγῶν τὸν στρατὸν αὐτοῦ, ἀπουσιάζοντος μὲ ἀποστολὴν εἰς Ναύπλιον, ὁ γενικὸς φροντιστὴς Γιαννάκης Δροσίνης, ὁ πρόεδρος τῆς προσωρινῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, οἱ πρόκριτοι Μεσολογγίου Ἀναστάσιος Παλαμᾶς, Πέτρος Γουλιμῆς, Γεώργιος Φαράντος, Κωνσταντῖνος Τρικούπης, Κωνσταντῖνος Καρπούνας, ὁ ἐκδότης τῶν Ἑλληνικῶν Χρονικῶν Μάγερ, ὁ μηχανικὸς Κοκκίνης, οἱ Γερμανοὶ Στήσημπεργκ, Ρέζερ Κλήμτ, Σῶφιν, Δήμερ, Λίτσοβ, ὁ Βαρών Ριδεζέλ, Δεληνὲς καὶ ὁ Γεόνερος.

Ἐν ᾧ δὲ τοιαῦτα διεδραματίζοντο καθ' ὅλην τὴν πεδιάδα ὑπὸ τῶν ἐξεληθόντων καὶ τόσαι καὶ τόσαι ἥρωικαὶ καὶ πρωτάκουστοὶ πράξεις διεπράττοντο, οἵτινες θὰ μείνωσιν ἀθάνατοι καὶ ἀείμνηστοὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν τῶν ἡρώων αὐτῶν, ἄλλαι ἐπίσης δραματικαὶ καὶ σπαραξικάρδιοι ἐξετελοῦντο ἐντὸς τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν αὐτῆς ὑπὸ τῆς φρουρᾶς καὶ τὴν οὕτως ἀκώλυτον εἰσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ ἐντὸς αὐτῆς, οἵτινες ἔμελλον ὡς δείγματα περιφανῆ αὐταπαρνήσεως καὶ ἐθελουσίας νὰ ἐπισφραγίσωσι τὰς μεγάλας καὶ ἐνδόξους πράξεις τῶν ἡρώων καὶ νὰ συγκινήσωσιν ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον.

Οἱ αἰμοχαρεῖς ἐχθροὶ εἰσελθόντες πλέον ακωλύτως εἰς τὴν πόλιν, ἐπέπεσαν κατὰ τῶν ἐναπομεινάντων πληγωμένων, ἀσθενῶν, ἀδυνάτων, γερόντων καὶ τῶν γυναικοπαίδων, τῶν μὴ δυνηθέντων ν' ἀκολουθήσωσι τὰς φάλαγγας καὶ κατέσφαζον, ἐκακοποιοῦν διαφοροτρόπως καὶ ἠχμαλώτιζον αὐτούς.

Κλαυθμοὶ καὶ ὄδυρμοὶ ἠντήχουν καθ' ἅπασαν τὴν ἐρημωθεῖσαν πόλιν καὶ βεβηλώσεις ἐκκλησιῶν καὶ λεηλασίαι οἰκιῶν ἐλάμβανον χώραν καὶ σφοδροὶ κρότοι ἠκούοντο ταρασσόντες τὴν γῆν ἐκ τῆς ἀναφλέξεως τῶν πυριτιδαποθηκῶν, εἰς τὰς ὁποίας μόνον τῶν καὶ διὰ τῶν ἰδίων τῶν χειρῶν ἔβαλλον τὸ πῦρ διὰ νὰ μὴ περιέλθωσι ζῶντες εἰς τὰς αἰμοβόρους χεῖρας τῶν ἐχθρῶν καὶ πρῶτος ἔπραξε τοῦτο ὁ γηραιὸς πρῶχων τοῦ Μεσολογγίου Χρῖστος Καψάλης, γενόμενος παρανάλωμα τοῦ πυρὸς μετὰ πολλῶν ἄλλων ἐκ τῆς φρουρᾶς καὶ γυναικοπαίδων, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἐχθρῶν ἐκ τῶν εἰσορμησάντων κατ' αὐτῶν.

Τοιοῦτον ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον καὶ ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ μετὰ πολλῶν ἱερέων ἀκολουθούντων αὐτόν, οἵτινες ἐκουσίως ἐρρίφθησαν ἐντὸς τῆς ἀναφλεγείσης πυριτιδαποθήκης τῆς Μεγάλης Τάπιας, ἐπιβεβαιώσαντες οὕτω καὶ ἐμπράκτως τὴν αὐταπάρνησιν καὶ ἐθελουσίαν τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος, τοῦ δὲ ἐπισκόπου τὴν εἰλικρινῆ ἀφοσίωσιν τοῦ πρὸς τοὺς λόγους, οὓς ἀπήγγειλεν ἀπὸ τοῦ βᾶθρου τῆς Ὁραίας Πύλης τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας τῆς ἐξόδου.

Πρὸς δὲ καὶ ἄλλαι πολλοὶ εἰς τὸν Ἀνεμόμυλον καὶ ἄλλαχοῦ, ὅπου ὑπῆρχον πυριτιδαποθῆκαι, τὸν αὐτὸν θάνατον ὑπέστησαν, γενόμενοι μάρτυρες τῆς ἀξιωματικότητος ἐκείνης νυκτός, ἣτις ἔκλεισε καὶ ἀπεθανάτισε τοὺς ἐργάτας τῶν ἡρωικῶν αὐτῶν πράξεων τῆς φρουρᾶς Μεσολογγίου διὰ τοῦ πρωτακουστοῦ αὐτοῦ δράματος τῆς ἐξόδου, διὰ τῆς ὁποίας ἐπεσφραγίσθη καὶ ἡ αἰσία ἔκβασις τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Οἱ δὲ στρατάρχαι, ἂν καὶ ἡ ἐκπόρθησις τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου δὲν ὠφείλετο εἰς τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα καὶ τὴν ἀνδρείαν ἠσθάνθησαν ἐν τούτοις χαρὰν μεγάλην καὶ εὐχαρίστησιν ἀπερίγραπτον καὶ ἐξεδήλωσαν αὐτὰς διὰ προσευχῶν καὶ πανηγύρεων, δι' ἐκτάκτων δὲ ἀπεσταλμένων ἔσπευσαν ν' ἀναγγείλωσι πρὸς τὸν Σουλτᾶνον καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην τὴν χαρμόσυνον εἴδησιν τοῦ μεγάλου αὐτῶν θριάμβου τῆς καταλήψεως, αὐτῆς τοῦ Μεσολογγίου καί, βεβαίως, τῆς σωτηρίας των ἐκ τοῦ ἀναποφεύκτου κινδύνου, ὃν διέτρεχον, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, διὰ τοῦ γνωστοῦ Σουλτανικοῦ φερμανίου «ἢ τὸ Μεσολόγγιον, ἢ τὴν κεφαλὴν σας».

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τ' ἄλλα ἐν Ἑλλάδι τουρκικὰ στρατόπεδα καὶ τὰ κατεχόμενα φρούρια διεβίβασαν δι' ἐκτάκτων ἰπέων καὶ πεζῶν τὴν εὐχάριστον αὐτὴν εἴδησιν.

Τὴν μεγάλην σημασίαν τοῦ γεγονότος ταύτου καὶ τὸν μέγαν καὶ ἀναπόφευκτον κίνδυνον, ὃν διέφυγον ἐκ τῆς πτώσεως τοῦ Μεσολογγίου, ἐξεδήλωσεν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰμπραήμ πασᾶς ἀπεριφράστως, ὅτε ἐπιστρέψας εἰς Πελοπόννησον ἐπεσκέψατο ἐν τῷ λιμένι τοῦ Νεοκάστρου τὸν Γάλλον ναύαρχον Δεριγνύ, ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος του, ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει τοῦ Ναυάρχου «Πῶς ἐπέρασες εἰς τὴν ἐκστρατείαν σου;» οὗτος ἔδωκε τὴν ἀκόλουθον χαρακτηριστικὴν καὶ βαρυσήμαντον ἐκ τῆς ἀληθοῦς καὶ εἰλικρινοῦς ὁμολογίας του ἀπάντησιν. «Βλέπετε πῶς διαλύονται ἐκεῖνα τὰ χιόνια (δεικνύων τὰς διαλυομένας τοιαύτας ἐπὶ τῶν ἐναντι ὁρέων) οὕτως θὰ διαλυόμεθα καὶ ἡμεῖς, ἂν ἡ φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου εἶχε τροφὰς διὰ τρεῖς ἐβδομάδας ἀκόμη.»

Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ ἀγέρωχου Ἰμπραήμ-πασᾶ, οἱ τόσον βαρυσήμαντοι καὶ εἰλικρινεῖς, φθάσαντες εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν περισωθέντων ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου, οἵτινες ἀκραδάντως ἐφρόνουν, ὅτι τοιοῦτος θὰ ἐπήρχετο ὄλεθρος εἰς τοὺς πολιορκοῦντας αὐτοὺς στρατοὺς, ἂν εἶχον τροφὰς διὰ καιρόν τινα, προξένησεν εἰς αὐτοὺς ὀδυνηρὰν καὶ ἀνέκφραστον πικρίαν κατὰ τῶν αἰτίων τῆς καθυστερήσεως τῶν τροφῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἡ σωτηρία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ ἀπώλεια ἀνελογίζοντο, ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως θὰ ἦτο ἀλλοίᾳ ἐξ ἑνὸς τοιούτου μεγάλου θριάμβου καὶ τῆς κατασχύνης δύο περφημισμένων καὶ ἀγερώχων στραταρχῶν καὶ τοῦ ἀπελπισμοῦ τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Ἐκ τούτων οἱ ἐπιζήσαντες, ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιλοίπου ζωῆς των, κατηρῶντο τοὺς αἰτίους καὶ ποτὲ δὲν ἐλησμόνουν τοὺς λόγους τοῦ Ἰμπραήμ πασᾶ.

Ἡ τοιαύτη πτώσις τοῦ Μεσολογγίου, ἡ ἐπακολουθήσασα τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν τειχῶν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀναποδράστου ἀνάγκης τῆς ἐνδόξου καὶ ἡρωικῆς φρουρᾶς, ὅπως προβῆ εἰς τὴν πρωτάκουστον καὶ γενναίαν ἀπόφασιν τῆς ἐξόδου, ἕνεκα τῆς στενωπότητος πολιορκίας τῆς ἐπενεγκούσης τὴν ὀλεθρίαν καὶ καταστρεπτικὴν πείναν, διαδοθεῖσα ἀστραπιαίως ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, κατετάραξε τοὺς πάντας καὶ κατεπίκρανε τοὺς φίλους αὐτῆς, πανταχοῦ δὲ ἀνεπέμποντο προσευχαὶ καὶ δεήσεις πρὸς τὸν Ὑψιστον ὑπὲρ τῶν πεσόντων προμάχων τῶν τειχῶν τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου καὶ λόγοι ἐξεφωνοῦντο, ἐξυμνοῦντες τὰς ἡρωικὰς πράξεις τῶν ἀθανάτων ἡρώων.

Ὅταν δ' ἀνηγγέλθη ἡ θλιβερὰ εἶδησις εἰς τὴν κατ' ἐκείνην τὴν ὥρα συνεδριάζουσιν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἑθνικὴν Συνέλευσιν, ἐπὶ πολὺ ἔμειναν ἅπαντες ἄφωνοι καὶ ἄλαλοι καὶ ὡς λέγει ὁ Κολοκοτρώνης «ἐμέτραγε καθ' ἓνας μὲ τὸν νοῦν τοῦ τὸν ἀφανισμόν μας».

Ἡ δὲ Κυβέρνησις ἐξέδωκεν ἀμέσως τὴν ἀκόλουθον προκήρυξιν.

«Ἐπεσε το Μεσολόγγιον τὸ μέγα τοῦτο προπύργιον τῆς πατρίδος καὶ ἡ ἀγαθὴ ἐλπίς τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ἀθάνατος φρουρὰ τοῦ Μεσολογγίου, τῆς ὁποίας ναὸς λατρείας σήμερον εἶναι κάθε Ἑλληνοσ καρδία, πολεμοῦσα συγχρόνως μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις τῶν ἐχθρῶν ἠνωμένας καὶ μὲ ὅλα τὰ δεινὰ μιᾶς τρομερᾶς πολιορκίας, δείχνει εἰς ὅλους τοὺς Ἑλληνας εὐκόλον καὶ ἀσφαλῆ δρόμον εὐδαιμονίας.

Ἐν ὅσῳ ἡ πατρις ἔχει τοιοῦτους πολίτας, ὅποιοι ἐφάνησαν οἱ ἐν Μεσολογγίῳ, ποτὲ δὲν κινδυνεύει νὰ χαθῆ, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἡ ἔλλειψις τῶν ἀναγκαίων καὶ ἢμπορεῖ τις, χωρὶς νὰ φοβηθῆ ὅτι θὰ ψευσθῆ, νὰ εἴπη, ὅτι ἐν ἄλλο Μεσολόγγιον, ἂν εἴμεν νὰ ὑπάγη ὁ ἐχθρὸς, ἤθελε χαθῆ ἐξ ἀποφάσεως διόλου ὁ ἴδιος ἐχθρὸς ἐν μέσῳ τῶν ἀξιοδακρύτων θριάμβων του.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 18 Ἀπριλίου 1826

Ὁ Πρόεδρος

Ἀνδρέας Ζαΐμης

Ἀναγνώστης Δεληγιάννης, Γεώργιος Σισίνης, Α. Χ' Αναργύρου, Δημήτριος Τσαμαδός, Ἀναγνώστης Μοναρχίδης, Σπυρίδων Τρικoupης, Π. Δημητρακόπουλος.

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς

Κ. Ζωγράφος»

Ὁ δὲ ἀείμνηστος Καποδίστριας, Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, ἅμα τῇ ἀνακτῆσει τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1829 ἐξέδιδε τὴν ἀκόλουθον προκήρυξιν.

«Ἀριθ. 12449

Ἑλληνικὴ Πολιτεία

Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος

Ἡδόκησεν ὁ Κύριος ἐπὶ τῶν τειχῶν τοῦ Μεσολογγίου κυματίζεται καὶ πάλιν ἡ Σημαία τοῦ Σταυροῦ.

Εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως τοῦ Μεσολογγίου κεῖνται τὰ ὅσα τῶν γενναίων ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες προμαχώμενοι αὐτῆς ἔπεσαν ἐνδόξως.

Τὸ πρῶτιστον τῶν χρεῶν μας τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀοιδίμων ἐκείνων μαρτύρων, εἶναι νὰ προσφέρωμεν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ Ὑψίστου, τὰς περὶ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐνθέρους εὐχάς μας, τὸ χρέος τοῦτο ἀφ' οὗ ἀποδώσωμεν, ἔχομεν καὶ ἄλλο ὄχι ὀλιγώτερον ἱερὸν νὰ ἐκπληρώσωμεν, ἔχομεν χρέος νὰ συλλέξωμεν μετ' εὐλαβείας τὰ σεβάσματα αὐτὰ λείψανα καὶ νὰ τὰ καταθέσωμεν εἰς τι μνημεῖον, ὅπου ἡ Πατρις ν' ἀποδίδῃ κατ' ἔτος φόρον εὐγνωμοσύνης εἰς τὴν κόνιν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἐμαρτύρησαν ἡρωικῶς ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος αὐτῆς.

Ἡ Κυβέρνησις διερμηνεύουσα τὰ αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων ὑπερποθούντων νὰ ἐκπληρώσωσι τὰ τοιαῦτα χρέη των.

Διατάσσει,

Α) Τὴν ἰδίαν ἡμέραν καθ' ἣν θέλει ἐγκαινιασθῆ ἡ πρώτη ἐκκλησία, ἡ ὁποία ἐπισκευάζεται ἤδη εἰς Μεσολόγγιον, νὰ ἱερουργήσῃ ὁ Μητροπολίτης διὰ νὰ δεηθῆ ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τῶν ἡρωικῶν προμάχων τοῦ Μεσολογγίου.

Β) Ὁ Πληρεξούσιος τοποτηρητὴς νὰ διορίσῃ ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἀπὸ ἄνδρας τοῦ ἱεροῦ κλήρου, ὡς καὶ ἀπὸ πολιτικούς καὶ πολεμικούς, ἀξιωματικούς, ἧτις ὀφείλει νὰ λάβῃ τ' ἀναγκαῖα μέτρα διὰ νὰ ἐνεργηθῶσι τὰ ἐξῆς:

α) Νὰ συντεθῆ κατάλογος τῶν ἐκκλησιαστικῶν, στρατιωτικῶν, πολιτικῶν ὑπουργῶν, ἢ ἀπλῶν πολιτῶν, οἵτινες ἔπεσαν ὡς θύματα τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὰ ἔτη 1822, 1823, 1825 καὶ 1826.

β) Νὰ συλλεγῶσι τὰ νεκρὰ αὐτῶν λείψανα καὶ νὰ προσδιορισθῆ ὁ τόπος, ὅπου πρέπει νὰ τοποθετηθῶσιν.

γ) Ὁ Κυβερνήτης, θέλει ὑπάγῃ αὐτοπροσώπως εἰς Μεσολόγγι διὰ νὰ παρευρεθῆ εἰς τὴν μεγάλην ἐπικήδειον πομπὴν τὴν ἐπομένην πρὸς μετακόμισιν τῶν ὀστέων αὐτῶν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅπου θ' ἀνεγερθῆ μνημεῖον ἀφοσιούμενον ἀπὸ τὸ ἔθνος, εἰς τὴν μνήμην τῶν γενναίων ἐν Μεσολογγίῳ ὑπερασπιστῶν τοῦ Σταυροῦ.

Ἡ Κυβέρνησις θέλει ἐκδόσῃ πρόγραμμα προσκαλοῦσα δι' αὐτοῦ τοὺς ὁμογενεῖς ἀρχιτέκτονας καὶ λιθοξόους νὰ στείλωσιν εἰς αὐτὴν ἐντὸς ἐνὸς ἔτους σχέδια καὶ πρωτότυπα διὰ τὸ μνημεῖον περὶ οὗ ὁ λόγος.

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 14ῃ Μαΐου 1829

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς
Ν. Σπηλιάδης

Ὁ Κυβερνήτης

Ἰ. Α. Καποδίστριας»

Δυστυχῶς οὐδὲν τούτων ἐξετελέσθη τὸ μὲν ἐκ τοῦ θλιβεροῦ καὶ ἀπροσδοκίτου θανάτου τοῦ ἐκδόσαντος αὐτὴν τὴν βαρυσήμαντον προκήρυξιν ἀειμνήστου Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Καποδίστρια, τὸ δ' ἐκ τῆς ἀσυγνώστου ἀκηδίας καὶ ἀβελτηρίας, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἄλλο τι, τῶν κατὰ καιροὺς Διοικησάντων τὸ κράτος καὶ μόνον σωροὶ χωμάτων ἐσκέπασε τὰ ἱερὰ καὶ τίμια ὅσῃ τῶν ἡρώων ἐκείνων, καὶ τοῦτο ἀφ' οὗ καὶ Κυβέρνησις καὶ ἐπιτόπια ἀρχαὶ κατὰ τὸ 1837 πολυειδῶς καὶ ποικιλοτρόπως ἐξεβιάσθησαν ὑπὸ τῶν τότε ἐπιζώντων ἔτι μεγαλύνων προμάχων τοῦ Μεσολογγίου, ἐντοπίων τε καὶ παρεπιδημούντων, ὡς μοὶ διηγήθη ὁ μακαρίτης ὑποστράτηγος Γεράσιμος Μεταξάς, τυγχάνων τότε ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ καὶ ἐπιφορτισθεὶς τὴν κατασκευὴν τοῦ νῦν ὑπάρχοντος Ἡρώου· ταῦτα δ' ἀλλαχοῦ λεπτομερῶς ἐκθέτω, ὡς τὰ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ λεγόμενα.

Οὔτε κατάλογος τῶν πεσόντων ὡς ἐπιβάλλει ἡ προκήρυξις τοῦ ἀειμνήστου Κυβερνήτου συνετάχθη, ὅτε ἦτο τότε ἡ πρόσφορος καὶ κατάλληλος ἐποχὴ πρὸς τοῦτο.

Ἄλλ' οἱ ἐπιζήσαντες Μεσολογγῖται ἐξ οἰκείας προαιρέσεως καὶ ἐφ' ὅσον οὔτοι ἦτον δυνατὸν καὶ εὐκόλον νὰ ἐνθυμῶνται καὶ τοὺς ἐξ ἄλλων μερῶν καταγομένους καὶ πεσόντας κατὰ τὰς πολιορκίας καὶ τὴν ἔξοδον, συντάξον τοιοῦτον καταχωριζόμενον κατωτέρω.

Ἐπίσης καὶ ἀκριβές σχεδιάγραμμα τοῦ τείχους μετὰ τῶν προμαχῶνων Μεσολογγίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Ἀλλὰ τὰ τείχη ταῦτα τὰ αἱματοβαφῆ, τὰ ὅποια οἱ πατέρες ἡμῶν ὑπερήσπισαν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον καὶ διὰ τῶν ἡρωικῶν αὐτῶν ἔργων καὶ κατορθωμάτων ἐδόξασαν καὶ ἐκλείσαν τὴν Ἑλλάδα ὅλην καὶ συνεκίνησαν ὀλόκληρον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, ἐξηνάγκασαν δὲ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς πρὸς ἀποκατάστασιν ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους, τοῦ ὁποίου ἡμεῖς ἀπολαύομεν τῶν ἀγαθῶν, παρέδωκαν πρὸς ἡμᾶς σῶα καὶ ἀκέραια, βέβαιοι ὄντες, ὅτι ἠθέλομεν διατηρήσει καὶ συντηρήσει μετὰ τῆς εὐλαβείας καὶ στοργῆς ἐκείνης τῆς ἐμπρεπούσης εἰς τοιαῦτα ἱερὰ καὶ εὐλαβῆ κειμήλια, ὅπως οἱ προσερχόμενοι ἀποθαυμάζωσιν αὐτά, ἡμεῖς δὲ καὶ οἱ ἔγγονοι ἡμῶν ἀντλῶμεν φρονήματα γενναῖα καὶ ἀνδρικὰ καὶ προσπαθῶμεν νὰ φροντίζομεν οὕτω νὰ τοὺς μιμηθῶμεν ἐν καιρῷ τῷ δεόντι.

Δυστυχῶς ὅμως πρὸ καιροῦ ἐγκατελείφθησαν ὑπὸ τῶν ὑποχρέων καὶ ἀρμοδίων νὰ διατηρῶσι καὶ συντηρῶσι ταῦτα, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, καὶ οὕτω τὰ μὲν κατέρρευσαν ὑπὸ τῶν βροχῶν, τὰ δὲ κατελήφθησαν ὑπὸ τῆς ἀχρήστου καὶ ἐπιβλαβούς περιμετρικῆς λεγομένης ὁδοῦ καὶ ἄλλα κατεστράφησαν ὑπὸ ἀσεβῶν καὶ οὐτιδανῶν ἐργολάβων, μετακυλισάντων τὰ αἱματοβαφῆ ἐκεῖνα χώματα, χάριν κερδοσκοπίας, πρὸς ἐνίσχυσιν ἄλλων μερῶν καὶ ἐκπλήρωσιν ἀναληφθεισῶν ὑποχρεώσεων, πρὸς μεταφορὰν χωμάτων ἐκ μεμακρυσμένων μερῶν τῆς πόλεως, τὰ ὅποια θὰ ἐπεβάρυνον αὐτοὺς μὲ ὀλίγας ἐπὶ πλέον δαπάνας, σήμερον δὲ οἱ διερχόμενοι ἐκεῖθεν πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τῶν τειχῶν παρατηροῦσιν ἐκπληκτοὶ ἀντὶ τούτων ὀλοκλήρους λίμνας ἐξ ὑδάτων σηπωμένων, ἀναδιδόντων ὀσμὴν ἀπαισίαν καὶ λίαν ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ὑγείαν τῆς πόλεως καὶ πρὸ πάντων τῆς ἐκεῖ πλησίον στρατωνιζομένης φρουράς.

Ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ κέντρου τοῦ φρουρίου ἀπομείναντος σώου καὶ ἀκεραίου, ἡ ἰδία κυβέρνησις ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν ἐν τῷ ἱστορικωτέρῳ σημείῳ διὰ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ κεντρικοῦ σταθμοῦ τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Β.Δ.Ε. καὶ τῶν παραπλεύρως αὐτοῦ ἀποθηκῶν ἱματισμοῦ τοῦ στρατοῦ.

Τὸ δὲ ὑπὸ τῶν καταστημάτων αὐτῶν καταληφθὲν μέρος καὶ καταστραφὲν ἐξ ὀλοκλήρου ἐνεῖχεν ὑψίστην ἱστορικὴν ἀξίαν καὶ ἐπισημότητα καθ' ὅσον ἐπ' αὐτοῦ ἀκριβῶς εἶχον στηθῆ οἱ γέφυραι διὰ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἡ ἔξοδος τῆς ἡρωικῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν γυναικοπαίδων καὶ τοσαῦτα διεδραματίσθησαν κατὰ τὴν φοβερὰν ἐκείνην νύκτα τῆς 10ης Ἀπριλίου 1826.

Τὰ μέρη ταῦτα οἱ ἐπισκεπτόμενοι τὸ Μεσολόγγιον προσεκύνουν μετ' εὐλαβείας καὶ θαυμασμοῦ καὶ ἀπεθαύμαζον καὶ ηὐλόγουν τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, τοὺς ποτίσαντας διὰ τοῦ τιμίου αἵματός των τὰ ἱερὰ χώματα.

Μάτην οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως Μεσολογγίου καὶ τῆς ἐπαρχίας ἀντέστησαν καὶ διαφόρους δεδικαιολογημένας παραστάσεις καὶ παρακλήσεις ὑπέβαλον πρὸς τὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' αὕτη κωφεύσασα καὶ ἀδιαφορήσασα ἀνευλαβῶς, ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν εἰς ἐπιχειρηματίας ἐργολάβους νὰ ἐπιφέρωσι καὶ συμπληρώσωσι τὴν πλήρη καταστροφὴν τῶν ἱερῶν αὐτῶν κειμηλίων πρὸς αἰώνιον αἴσχος καὶ ἀνάθεμα τῶν ὑπαιτίων. Ἐγγραφον ἐν Μεσολογγίῳ κατὰ μῆνα Νοέμβριον 1908.

N. ΜΑΚΡΗΣ
ὕποστράτηγος

Μακρῆς Νικόλαος

Μακρῆς Νικόλαος (1829-1911). Ἕλληνας στρατιωτικὸς καὶ πολιτικός. Γιὸς τοῦ Δημητρίου Μακρῆ, ὀπλαρχηγοῦ τοῦ 1821. Κατατάχθηκε στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ καὶ ἐστάλη γιὰ ἐκπαίδευση στὴ Γαλλία, μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ. Ἀνέλαβε τὴν στρατηγία τῆς Θεσσαλίας, ὅπου διακρίθηκε στὴν περιοχή Ταράτσα (χωρίον τῆς Λαμίας) κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1897, ὅπου καὶ διέσωσε τὴν Λαμία ἀπὸ βέβαιη κατάληψη. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου αὐτοῦ, ἀποστρατεύθηκε καὶ στὴν συνέχεια ἀνέλαβε καθήκοντα Διευθυντοῦ τῆς Διοικητικῆς Ἀστυνομίας Ἀθηνῶν-Πειραιῶς, διοικητῆς τάγματος ἀρχικὰ καὶ κατόπιν συντάγματος πεζικοῦ, καὶ Ἀρχηγοῦ τῆς Χωροφυλακῆς. Ἐξελέγη δὲ πολλακίς βουλευτῆς Αἰτωλοακαρνανίας, καθὼς καὶ πρόεδρος τῆς ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τὸ 1911 κατὰ τὸ χρόνο τὸν ὁποῖον καὶ ἀπεβίωσε. Ἡ σορὸς του μεταφέρθηκε καὶ ἐτάφη μὲ τιμὲς στὸ Μεσολόγγι.

Τὸ βιβλίο διαμορφώθηκε σὲ ψηφιακὴ μορφή ἀπὸ ἀντίτυπο
γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἱστοσελίδας www.pentalofo.gr

www.pentalofo.gr